

Drøftande skrivning på ungdomssteget: Ein elev-tekstanalyse med utgangspunkt i stasislæra¹

Av Kjersti Maria Rongen Breivega

Samandrag

Emnet for artikkelen er drøftande skrivning, slik skrivemåten vert forstått i skriveopplæringa. Det å få fram ulike sider ved ei sak er ein mykje brukt karakteristikk av drøfting. I skriveopplæringa vert dette forstått som å legge fram argument både for og mot eit standpunkt, altså drøfting forstått som «pro og kontra»-struktur, noko ein ikkje minst ser operasjonalisert via skriverammer. Formålet med artikkelen er å få fram eit breiare bilete av den drøftande teksten.

Artikkelen bygger på ein retorisk analyse av 16 drøftande debattartiklar frå ungdomssteget der stasislæra har vore hovudinnfallsvinkel. Stasislæra er ein typologi over grunnleggande spørsmål ein kan stille til ei sak, ofte vist til som argumentasjonsfasar. Resultata syner at det i alle elevtekstane vart stilt fleire typar grunnleggande spørsmål, og at det dessutan kunne etablerast visse mønster for distribusjonen av argumentasjonsfasane. Artikkelen konkluderer med at opplæringa i drøftande skrivning bør fokusere meir på kva spørsmål den drøftande teksten skal svare på.

Nøkkelord: drøftande skrivning, stasislæra, «pro og kontra»-argumentasjon, skriverammer

1. Eg vil takke Mari-Ann Igland, dei to anonyme konsulentane og redaksjonen i *Maal og Minne* for nyttige innspel som har hjelpt meg å skrive ein betre tekst.

1 Innleiing

I den komplekse skriftkulturen i det moderne samfunnet er det å meistre ulike former for argumenterande sakprega skrivning ein kompetanse som er avgjerande i møte med høgre utdanning, arbeidsliv og samfunnsdeltaking, kort sagt er kompetansen ein føresetnad for demokratisk danning og medborgarskap (Berge 2012; Breivega, Rangnes & Werler 2019; Lødding & Aamodt 2015). Opplæring i argumenterande sakprega skrivning – i alle fag – er slik ei viktig side ved skulens samfunnsmandat. Vidare er argumenterande sakprega skrivning rekna som ei skrivedidaktisk utfordring, noko som over fleire tiår har fått mykje merksemd i både norsk og internasjonal skriveforskning (Andrews et al. 2009; Berge 2005a; Freedman & Pringle 1988; Ferretti & Fan 2016; Hertzberg 2008; Hillocks 2011; Igland 2009; Muller Mirza et al. 2009; Newell et al. 2011; Skjelten 2013; Øgreid 2017a).

Det er mange grunnar til at argumenterande sakprega skrivning kan vere krevjande å lære for elevar og studentar. Skrivemåten fordrar fagkunnskap, mottakarmedvit, logisk sans og evne til å bygge tydeleg strukturert tekst (Lorentzen & Kringstad 2014; Myklebust 2018; Nussbaum & Schraw 2007; Øgreid 2017b). Sjølve *tekststrukturen* i argumenterande sakprega skrivning har ofte vore framheva som ei særleg utfordring då denne synest vanskelegare å internalisere enn tilfellet er for andre skrivemåtar, som til dømes den forteljande, der kronologien fungerer som eit 'gratisprinsipp' og førelegga frå munnleg diskurs lettare let seg overføre til skrifa (Freedman & Pringle 1988; Hertzberg 2008: 227).

Ei anna side ved saka er at den storleiken som til no er omtalt som 'argumenterande sakprega skrivning', i praksis vert omtalt og dels også konseptualisert på ulike vis, t.d. som argumenterande, resonnerande og drøftande skrivemåtar (Breivega & Johansen 2016; Myklebust 2018: 42; Skjelten 2013: 99). I den grad *drøftande* skrivning vert spesifisert, er skrivemåten typisk presentert som at han handlar om (1) å få fram ulike sider ved ei sak og (2) å legge fram argument både for og mot eit standpunkt (Askeland et al. 1998: 239–240; Flyum 2011: 33–34). Men som vi skal sjå i denne artikkelen, er det slik at *skriverammer* for drøftande tekst i praksis er operasjoniseringar av berre den siste delen av denne forklaringa, altså det å legge fram argument for og imot eit standpunkt, også omtalt som «pro og kontra»-mønsteret.

Formålet med denne artikkelen er å få fram eit breiare bilete av kva det vil seie å skrive drøftande tekst. Studien avgrensar seg samstundes til *tekststruktur* og til drøftande skrivning i skulens språkbrukssfære med særleg vekt på den norskfaglege skrivetradisjonen. Innleiingsvis vil eg presentere korleis skrivemåten synest å vere forstått i skriveopplæring og skriveforskning. Deretter utforskar eg drøftande skrivning empirisk via ein retorisk analyse av 16 drøftande debattartiklar frå ungdomssteg, der det overordna forskingsspørsmålet har vore kva som karakteriserer tekstoppbygginga i elevtekstane. I denne analysen er *stasislæra*, i kombinasjon med eit blikk for «pro og kontra»-argumentasjon, den metodiske innfallsvinkelen.

2 Perspektiv på drøftande skrivning

2.1 Tekstomgrep i skriveopplæringa

Drøftande skrivning har, saman med den resonnerande skulestilen, ei lang historie i norskfaget si skriveopplæring (Berge 1988, Aase 1988). Det er særleg dei eldste elevane, altså elevane på vidaregåande skule (og tidlegare artiumskandidatane) som er forventa å ha denne typen skrivekompetanse. Også i gjeldande læreplanverk er det først i kompetansemåla for vidaregåande skule at drøfting er eksplisitt nemnt i tilknytning til skriftleg framstilling, medan det relevante kompetansemålet for ungdomsskulen lyder slik: «informere, fortelle, **argumentere** og reflektere i ulike muntlige og **skriftlige** sjangre og for ulike formål tilpasset mottaker og medium» (Utdanningsdirektoratet 2019: 9, mine uthevingar). Drøftande skrivning er likevel eit levande tekstomgrep også i skriveopplæringa på ungdomsskulen, noko både læreboklitteraturen og skriveforskninga vitnar om (Blichfeldt & Heggem 2014; Igland 2008 og Øgreid 2017a&b).²

Det er mange ulike tekstomgrep i bruk i norsk skriveopplæring, for på det skrivedidaktiske feltet er både termbruken og omgrepsforståinga svært varierende. Det gjeld både overordna tekstomgrep som sjanger,

2. Det er her vist til kompetansemål i NOR01-06, altså den versjonen av læreplanverket Kunnskapsløftet som tok til å gjelde frå 2020. Eg vil presisere at tendensen til at drøftande (eventuelt resonnerande) skrivning først er eksplisitt nemnt i kompetansemål for vidaregåande skule, medan ein i grunnskulen viser til argumenterande skrivning, ikkje er noko nytt for gjeldande læreplan i norsk, men at dette også gjaldt for tidlegare versjonar av Kunnskapsløftet (NOR1-04 frå 2006 og NOR1-05 frå 2013).

teksttype, skrivemåte og skrivehandling (Berge 2005b: 177; Breivega & Johansen 2016), og det gjeld nemningar for meir spesifikke sjangrar eller skrivemåtar, som dei denne artikkelen omhandlar. Eit talande døme finn vi i ein passasje i Sissel Skjelten's breitt anlagde doktoravhandling om kvalitetstrekk i elevtekstar (Skjelten 2013). I tråd med det som var overordna terminologi i KAL-prosjektet³ (Berge et al. 2005), brukar Skjelten uttrykksmåten 'resonnerande skrivemåte', og ho presenterer storleiken som følgjer:

Resonnerande skrivemåtar er kjenneteikna ved at skrivaren belyser ei sak, eit emne eller eit problem og tek stilling for eller imot. Teksten **forklarer**, **argumenterer** og **konkluderer** ut frå det som er utgangspunkt og problemstilling i teksten. Framstillingsmåten kan også karakteriserast som **drøftande** og **vurderande**. [...] Ofte blir resonnerande tekstar også karakteriserte som **sakprega tekstar** eller **argumenterande tekstar**. (Skjelten 2013: 99, mine uthevingar)

Som ein ser, innleier Skjelten med å presentere resonnerande skrivemåtar på om lag same måte som drøftande skrivemåtar har vorte presenterte her. Vidare viser ho til ei rekke andre skrivemåtar (forklare, argumentere, konkludere, drøfte og vurdere) for å utdjupe kva resonnerande skrivning handlar om, og ho avsluttar med å peike på argumenterande og sakprega tekst som synonyme uttrykk. Dette er illustrerande for feltet, der ei rekke ulike uttrykksmåtar er i bruk, side ved side. Ikkje minst gjeld dette *argumenterande*, *drøftande* og *resonnerande* skrivning. Er desse nemningane nær-synonyme, slik at det vi står overfor er ein reint terminologisk redundans, eller viser dei språklege uttrykka til ulike tekstomgrep? Denne uoversiktlege situasjonen, der sentrale storleikar synest å vere «i flyt», gjer det krevjande å skrive om drøftande skrivning på ein ryddig måte, og i den føreliggande studien har det ikkje sjeldan vore ei utfor-

3. KAL-prosjektet (2000–2002). Kvalitetssikring av læringsutbyttet i norsk skriftlig. <https://www.hf.uio.no/iln/om/organisasjon/tekstlab/prosjekter/kal/>

dring å ta stilling til om skrivedidaktisk litteratur handlar om det som er studieobjektet her, altså drøftande skrivemåtar, eller om noko anna.

Med dette presisert skal det her likevel gjerast eit forsøk på å avklare storleiken 'drøftande skriving' ytterlegare.⁴

2.2 Drøftande skriving som utforsking og kunnskapsutvikling

Medan anna leksikon på dette feltet – som å 'argumentere', 'diskutere' og 'resonnere' – jamt er importord med opphav i latin, er 'drøfte' eit norrønt arveord. Slik har nordiske språk eit heilt eige ord for å namngje visse kvalitetar ved argumentasjon. Etymologien er interessant, då 'drøfte' opphavleg ville seie å «riste korn i såld eller liknande slik at agner og støv skil seg ut» (*Nynorskordboka*). Som andre skriveforskarar har poengtert, får denne jordbruksanalogien fram det *utforskande* ved drøftande skriving:

[k]ornet kan være et bilde på det synspunktet vi skal fram til. Før vi begynner å drøfte, ligger det gjemt inne i agnene. [...] Vår egen mening, som vi nok har en aning om hva er når vi begynner skrivearbeidet, må med andre ord arbeides fram og gjøres synlig for oss selv og andre (Askeland et al. 1998: 248).

Norskdidaktikar Anne Kristine Øgreid er blant få forskarar som eksplisitt diskuterer kva som skil drøftande skriving frå anna argumenterande skriving. I phd-avhandlinga *Skriftlig argumentasjon i fagspesifikke skrivekontekster på ungdomstrinnet* karakteriserer Øgreid drøftande elevtekstar som *dialogiske*, medan ho ser argumenterande elevtekstar som *monologiske* (Øgreid 2017b: 21ff). I egne elevtekststudiar finn Øgreid at argumenterande elevtekstar m.a. er kjenneteikna av tydeleg argumentasjon for eit hovudsynspunkt, inkludert tilbakevising av eventuell mot-argumentasjon. I dei elevtekstane Øgreid karakteriserer som dialogiske og drøftande vert mot-argumentasjon i mykje mindre grad tilbakevist (Øgreid 2017a: 212–213, 217).⁵

4. I den vidare avklaringa av omgrepet kjem eg ikkje til å diskutere drøftande skriving opp mot overordna tekstmogrep som sjanger, teksttype eller skrivehandling (Breivega & Johansen 2016; Berge et al. 2016). I tråd med det som er vanleg i mykje skrivedidaktisk litteratur, vil studieobjektet enkelt og greitt verte omtalt som drøftande skriving eller drøftande skrivemåte (Skjelten 2013: 51).
5. Det skal her presiserast at hovudfokus i Øgreids phd-avhandling (Øgreid 2017b) er

I den vidare drøftinga av funna set Øgreid denne skilnaden i samanheng med at argumentasjon og drøfting har ulike *formål*. Argumenterende skriving har som formål å *overtyde*, medan drøftande skriving har som formål å *utvikle kunnskap* (Øgreid 2017b: 21–22). Dette gjer ho m.a. med klar referanse til skrivekonstruktet Skrivehjulet, der dette skiljet er operasjonalisert (Berge 2005b; Berge et al. 2016; Solheim & Matre 2014).⁶ I Skrivehjulet er det å drøfte ei skrivehandling som (saman med å utforske, analysere, resonnerere, tolke, samanlikne og diskutere) er knytt til skriveformålet Kunnskapsutvikling. Å argumentere er i Skrivehjulet ei skrivehandling som (saman med å overtyde, uttrykke meiningar, tilrå og overtale) er knytt til skriveformålet Påverknad (Solheim & Matre 2014: 78). Sjølv om Skrivehjulet kan dreiest, slik at andre kombinasjonar av skrivehandlingar og skriveformål er mogelege (Solheim og Matre 2014: 78), reflekterer modellen eit syn på drøftande tekst som samsvarer godt med Øgreids funn. Den drøftande teksten er først og fremst *utforskande* og har kunnskapsutvikling, og ikkje overtyding, som formål.

Eit liknande skilje finn vi også hos Igland & Sundby (2012: 126) i deira grenseoppgang mellom debatt (overtydande) og diskusjon (open og utforskande). Den grunnleggande tenkinga desse karakteristikkane av drøfting kviler på, er pragma-dialektikkens framheving av kritisk diskusjon og konsensusstrev som eit deliberativt ideal (van Eemeren et al. 2014; Igland & Sundby 2012: 124; Øgreid 2017b: 22). Formulert på ein annan måte kan ein seie at medan den argumenterande teksten er utprega *retorisk*, står den drøftande teksten i den *dialektiske* tradisjonen (Blair 2012; Jørgensen 2014; Kock 2009a).

Internasjonal skriveforskning opererer også med eit skilje mellom to ulike typar argumenterende sakprega skriving, nemleg skiljet mellom «persuasive» og «argumentative writing». «Persuasive writing» er ofte

kva den eksplisitte formstøtta læraren gjev gjennom skriveprosessen, har å seie for elevane si skriving. Vidare er elevtekststudien det vert vist til (Øgreid 2017a), ein analyse av skriving i KRLE-faget. I den analytiske tilnærminga til elevtekstane legg Øgreid elles også vekt på andre sider ved tekstane, ikkje minst i kva grad det vert argumentert med utgangspunkt i KRLE-fagleg tankegodt. Omtalen her er avgrensa til strukturelle funn, sidan det er tekststruktur som står i fokus for tilnærminga her.

6. Skrivehjulet kviler på eit funksjonelt skrivesyn og representerer generaliserte innsikter om skriving som grunnleggande ferdigheit i *alle fag*. Modellen har lege til grunn for den omfattande intervensjonsstudien i NORM-prosjektet (2012–2016): *Developing national standards for the assessment of writing – a tool for teaching and learning*. <https://www.ntnu.no/ilu/normprosjektet> (sjå Matre et al. 2021).

karakterisert som det å argumentere ekspressivt og kjenslebasert, medan «argumentative writing» er objektiv, logisk og kunnskapsbasert skriftleg argumentasjon (Freedman & Pringle 1989; Hillocks 2011). Forstått på denne måten vert målet for opplæringa å få elevane til å skrive saklege «argumentative essays». Elevars tendens til å skrive personleg og ekspressivt er ei velkjend utfordring også i norsk kontekst, som ikkje minst KAL-prosjektet har vist (Berge et al. 2005). Samstundes er dette ein distinksjon av ein annan type enn den som har vore utgangspunktet her, der hovudfokus har vore på om ein argumenterer monologisk for eitt synspunkt eller drøftar meir ope, utforskande og dialogisk. Skiljet *persuasive/argumentative* er heller ikkje klokkereint i internasjonal litteratur. Crowhurst (1990), ein mykje sitert artikkel på feltet, synest ikkje å skilje skarpt mellom skrivemåtane (Crowhurst 1990: 349), og ein ser nemninga «persuasive writing» i bruk jamvel i skrivedidaktisk materiell på universitetsnivå (University of Cambridge 2021).

Å trekke inn internasjonal skriveforskning bidreg slik ikkje nødvendigvis til å avklare korleis drøftande skrivning vert forstått i den norske skuletradisjonen. I den vidare framstillinga vil det verte lagt til grunn at drøftande skrivning er ein type argumenterande sakprega skrivning som i særleg grad er dialogisk utforskande og kunnskapsutviklande.

2.3 Drøftande skrivning som det å sjå ei sak frå fleire sider

I den skrivedidaktiske klassikaren *Stilskrivning og danning* held Laila Aase fram at det «[å] drøfte vil si å belyse en sak fra så mange sider som mulig» (Aase, 1988: 109). I den grad drøftande skrivning vert presisert som ein eigen skrivemåte i norsk skrivedidaktisk litteratur, er dette ei formulering som stadig dukkar opp. Men det springande punktet er kva ein faktisk legg i den tilsynelatande enkle og tilforlatelege seiemåten «å sjå ei sak frå så mange sider som mogeleg». Handlar dette først og fremst om å legge fram argument for eller mot eit standpunkt, altså «pro og kontra»-argumentasjon», eller kan det også handle om å kaste lys over saka på andre måtar, altså om innhaldsmoment som ikkje nødvendigvis representerer argument i ein resonnementsstruktur?

2.3.1 Framstillingar av det å sjå ei sak frå fleire sider i læremiddel

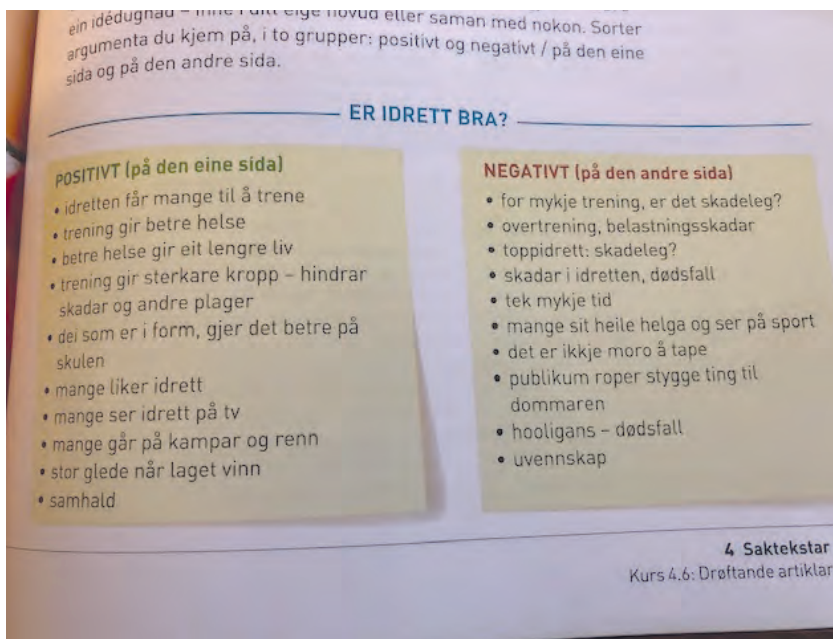
Også læreboklitteraturen tek utgangspunkt i dette å sjå ei sak frå så mange sider som mogeleg. *Nye Kontekst 8–10*, eit marknadsleiande lær-

everk for ungdomssteget, definerer drøftande skrivning som det å «ta for seg ei sak og undersøkje henne frå fleire sider» (Blichfeldt & Heggem 2014: 413). Lærebokforfattarane utdjupar dette ved å vise til at den drøftande teksten svarer på ei problemstilling, bygger på faktakunnskap og «analyserer, tolkar, reflekterer, resonnerer, diskuterer og utforskar emnet» (Blichfeldt & Heggem 2014: 145). *Nye Kontekst 8–10* kan slik seiest å legge til grunn eit ganske breitt drøftingsomgrep, der det å undersøkje ei sak frå fleire sider slett ikkje berre handlar om «pro og kontra»-argumentasjon. Det same kan observerast i ferske læreverk for vidaregåande skule som *Nye Signatur* (Kimestad et al. 2021) og kanskje særleg *Appell* (Børresen et al. 2021: 165).

Men om ein avgrensar seg til å studere *skriverammer* for drøftande skrivning i dei same lærebøkene, vert biletet eit anna. Skriverammer er sentrale skrivepedagogiske verktøy i moderne skriveopplæring. Ei skrive-ramme speglar ønskte kjenneteikn ved ein sjanger eller skrivemåte samstundes som ramma er meint som eit støttande stillas i skriveprosessen (Lewis & Wray 2002; Øgreid 2016). Skriverammer kan i praksis vere alt frå hjelpespørsmål og setningsstartarar til skjematiske malar for tekstlege komposisjonsmønster (Kverndokken 2014: 41).

I alle dei tre nemnde læreverka syner det seg at skriverammene utelukkande operasjoniserer «pro og kontra»-mønsteret. Figur 1 under viser skriveramma i *Nye Kontekst 8–10*, der elevane vert oppmoda til å sortere argument omkring kor bra idrett er i to grupper «POSITIVT (på den eine sida)» vs. «NEGATIVT (på den andre sida)» (Blichfeldt & Heggem 2014: 145).

Det same gjer seg gjeldande i dei to andre læreverka, *Nye Signatur* og *Appell*. I *Nye Signatur* vert det presentert ei skriveramme for drøftande tekst med utgangspunkt i skrivebestillinga «Drøft positive og negative sider ved ungdommers bruk av dataspill» (Kimestad et al. 2021). Sjølve skrivebestillinga legg her eksplisitt opp til ein «pro og kontra»-struktur der positive og negative sider *skal* formulerast. Den påfølgjande skriveramma er meir sofistikert enn den frå *Nye Kontekst* på den måten at ho gjev føringar for sjølve tekststrukturen ved å legge opp til ein tekst disponert i avsnitta Innleiing, Positive sider, Negative sider og Drøfting. Skriveramma i *Appell* er også noko meir nyansert på den måten at det vert lagt opp til fleire innslag i hovuddelen av ein drøftande artikkel, som t.d. grundig bruk av fagstoff, døme, retoriske spørsmål, men også her er

Figur 1: Faksimile av skriveramme for drøftande tekst i Nye Kontekst 8–10 (Blichfeldt & Heggem 2014: 145).

drøfting spesifisert som «På den eine sida.../På den andre sida...» (Børresen et al. 2021: 165).

I tillegg til dei tre lærebøkene kan her også nemnast ein mykje brukt skrivedidaktisk ressurs, nemleg *Ressurshefte for argumenterende skriving* (Lorentzen & Kringstad 2014) som er utgjeve av Skrivesenteret. Dette heftet inneheld mange ulike inngangar til argumenterande sakprega skriving, både med tanke på teksten som prosess og produkt, men drøfting *per se* vert faktisk ikkje nemnt i det heile.⁷ Desto meir interessant er det å konstatere at dei skriverammene som vert presenterte på dei siste sidene i heftet, også er dominerte av nettopp «pro og kontra»-argumentasjon (Lorentzen & Kringstad 2014: 15–18).

7. I Lorentzen & Kringstad (2014) er ordet 'drøfte' rett nok nemnt to gonger, men aldri med referanse til ei særskilt form for argumenterande skriving. Drøfting er nemnt som arbeidsmåte når lærar og elevlar munnleg konstruerer tekst i fellesskap og som døme på den språklege ressursen nominalisering (*drøfte*-> *drøfting*).

Ei skriveramme *må* vere reduksjonistisk og isolere visse trekk. Ei skriveramme kjem dessutan berre til full nytte gjennom god didaktisk tilrettelegging av ein skrivepedagog i ein konkret skrivekontekst (Øgreid 2016 & 2017b). Det gjeld sjølvsagt dei rammene det er vist til her også. Det slående er likevel *tendensen*, korleis drøftande skrivning heile vegen synest å verte konkretisert og operasjonalisert som det å argumentere for og imot eit standpunkt, og at dette ikkje berre gjeld skriverammer for drøftande tekst, men også generelt for det som vert omtalt som argumenterande tekst, jamfør Lorentzen & Kringstad (2014).

Eit anna punkt som er verd ein kommentar, er at skriverammene også synest å legge opp til at «pro og kontra»-argumentasjonen vert sett opp i tråd med ein «tese-antitese-syntese»-struktur, altså *bolkvis* med pro-argumenta for seg i første del av drøftinga og kontra-argumenta for seg sjølv i andre del. Denne strukturen, som har sitt opphav i hegeliansk dialektikk, er eit resonnement der to motsette tesar eller synsmåtar vert sette opp mot kvarandre for deretter å danne grunnlag for ei ny innsikt, ein ny tese, i form av syntesen (Kjørup 2008: 92). Ein bør samstundes merke seg at «tese-antitese-syntese»-strukturen i utgangspunktet er ein tank-efigur og ikkje ein tekststruktur, og forskning tyder på at det er mange ulike måtar «pro og kontra»-argumentasjon kan ordnast på i ein skriven tekst (Nussbaum & Schraw 2007: 60–61; Øgreid 2017a: 213).

Samla sett har denne gjennomgangen av framstillinga av det å sjå ei sak frå fleire sider i læremiddel synt ein viss ambivalens. Den overordna presentasjonen av den drøftande teksten er ganske brei med fokus på m.a. problemstilling og utforskning, medan skriverammene avgrensar seg til å operasjonalisere «pro og kontra»-argumentasjonen. «Pro og kontra»-argumentasjonen vert dessutan sett opp bolkvis, i tråd med «tese-antitese-syntese»-strukturen.

2.3.2 Framstillingar av det å sjå ei sak frå fleire sider i fagdidaktisk litteratur og skriveforskning

I skrivedidaktisk litteratur er det også «pro og kontra»-forståinga av det å sjå ei sak frå fleire sider som går att. Askeland et al. (1998), ei innføringsbok i tekstarbeid for lærarutdanninga, framhevar utforskande og dialogiske kvalitetar ved drøftande skrivning, og konkretiserer i stor grad dette som «pro og kontra»-argumentasjon (Askeland et al. 1998: 248–249). Det same gjeld for Dysthe, Hertzberg & Hoel (2010: 130–131) i deira lærebok for høgere utdanning. Karl Henrik Flyum defi-

nerer på ein svært tydeleg måte drøfting som «pro og kontra»-argumentasjon når han i ei fagbok om argumenterande skrivning på vidaregåande skule forklarar at «Å drøfte vil si å legge fram, underbygge og overveie argumenter både for og mot et standpunkt» (Flyum 2011: 33). Laila Aase, på si side, karakteriserer drøfting som det «å håndtere **kompliserte spørsmål** med mange **innfallsvinkler**» og ho åtvarer mot å redusere dette til mønster à la «på den eine og den andre sida» (Aase 1988: 112, mine uthevingar):

Akkurat den problemstillinga som står i fokus her, altså kva det eigentleg vil seie å drøfte i form av å sjå ei sak frå fleire sider og kor stor plass «pro og kontra»-argumentasjon skal ha i dette biletet, har ikkje vore eit eksplisitt tema i skriveforskinga, men både Anne Kristine Øgreid (2017b) og Mari-Ann Igland (2008) sine doktoravhandlingar peiker på funn av interesse for denne studien.

Øgreids forskning er alt nemnt over. Øgreid (2017a: 199) synest å legge til grunn at «pro og kontra»-argumentasjon er eit av fleire karakteristiske trekk ved *både* drøftande og argumenterande skrivning. Når ho, som vi tidlegare har sett, etablerer eit skilje mellom argumenterande monologiske elevtekstar på den eine sida og drøftande dialogiske elevtekstar på den andre, så handlar det om *måten* mot-argumentasjon vart handtert på. I dei argumenterande tekstane vart motargumentasjon i mykje større grad tilbakevist enn det som var tilfellet i dei drøftande tekstane. Slik framstod dei drøftande tekstane som meir opne for ulike perspektiv (Øgreid 2017a: 212–213).

Iglands studie, *Mens teksten blir til. Ein kasusstudie av lærarkommentarar til utkast* (Igland 2008), dreier seg om skriftleg lærarrespons på argumenterande elevtekstar og elevars revisjon. Materialet er henta frå norskfaget på ungdomssteget. Igland analyserer elevtekstane og lærarresponsen med utgangspunkt i både «pro og kontra»-mønsteret og den såkalla Problem-Løysing-strukturen. Problem-Løysing-strukturen (frå no: PL-strukturen) er ein diskursanalytisk analysemodell som inneheld komponentane situasjon, problem, løysing og evaluering (Hoey 1983, Tirkonen-Condit 1985: 195). PL-modellen synleggjer korleis vurderingar av ulike slag, og då ikkje minst problemformuleringar, skaper ein dynamikk som driv teksten framover (Breivega 2003: 164f).

Interessante funn hos Igland er for det første at ho finn langt fleire lærarkommentarar knytt til PL-strukturen enn til «pro og kontra»-argumentasjonen (Igland 2008: 219). For det andre finn ho at drøfting-

srelaterte kommentarar ikkje nødvendigvis handlar om å oppfordre elevane til meir «pro og kontra»-argumentasjon, men snarare om å be elevane *utdjupe* problemformuleringane (Igland 2008: 266–271). Vidare finn Igland tydelege tendensar for *når* elevane vert oppmoda til å trekke inn meir «pro og kontra»-argumentasjon. Dette set ho nemleg i samanheng med kva type problem det dreier seg om. Praktiske stridsspørsmål som stenetid for ein elevkveld genererer i større grad «pro- og kontra»-argumentasjon, medan komplekse verdispørsmål gjer det i langt mindre grad (Igland 2008: 252).

2.4 Mot eit breiare perspektiv på den drøftande teksten?

Framstillinga av skriveforskinga over peiker mot nokre sentrale poeng:

- (1) i kva grad «pro og kontra»-argumentasjon er relevant for å få fram ulike sider ved ei sak, er avhengig av kva type sak (eller stridsspørsmål) som vert drøfta
- (2) problema (eller spørsmåla) teksten svarer på, er like sentrale sider ved det å få fram ulike sider ved ei sak som «pro og kontra»-argumentasjon.

Eg deler Aases over 30 år gamle bekymring for at eit einseitig fokus på «pro og kontra»-argumentasjon svekkjer opplæringa i drøftande skrivning. Det skal ikkje herske nokon tvil om at «pro og kontra»-argumentasjon representerer eit prominent trekk ved drøftande skrivning, men denne måten å sjå den drøftande teksten på bør supplerast. Siktemålet må vere å få tydelegare fram dei utforskande sidene ved drøftande skrivning og dermed eit vidare perspektiv på kva det vil seie å få sjå ei sak frå fleire sider. Siktemålet må sjølvstøtt også vere å bidra til ei best mogeleg *skriveopplæring*, der supplerande inngangar til drøftande skrivning kan gje elevar eit best mogeleg utgangspunkt for å utforme drøftande tekstar, frå start til slutt.

Så er spørsmålet: Kva metodisk tilnærming vil best kunne fange opp andre sider ved drøftande skrivning enn rein «pro og kontra»-argumentasjon? Helst burde ei slik metodisk tilnærming også danne utgangspunkt for eit didaktisk metaspråk som opplæringa er tent med. PL-modellen, som Igland nytta, er alt nemnd. Denne modellen får godt fram korleis vurderingar av ulike slag driv teksten framover, og kjernen i modellen – «problem-løysing»-komponentane – får tydeleg fram ein «spørsmål-

svar»-dynamikk. Modellen er samstundes ganske abstrakt, for dei fire komponentane er generiske og ikkje innhaldsspesifikke. Til dømes synleggjer problem-komponenten at noko i teksten skal problematiserast eller stillast spørsmål ved, men han gjev ingen hint om kva. Det elevar ofte treng hjelp til, er å finne ulike måtar å spørje om ei sak på. Om ein vender seg til klassisk argumentasjonsteori, vil ein i topikken finne ei rekke framlegg til korleis dette kan gjerast (Aristoteles 2006: 177ff), og noko av det særmerkande med denne klassiske tilnærminga er korleis ho ofte sameinar innhald og struktur (Gabrielsen 2008: 83). Eit konkret døme på ei slik tilnærming finn vi i stasislæra, der det vert stilt fire overordna spørsmål til ei sak, og denne modellen er vald som hovudinnfallsvinkel her.

3 Ein retorisk analyse av drøftande elevtekstar

3.1 Presentasjon av stasislæra

Stasislæra representerer ein typologi over overordna spørsmål ein stiller til ei sak. Stasislæra har sitt opphav i den juridiske språkbrukssfæren og formulerer i si klassiske utforming grunnleggande spørsmål ein stiller ved ein rettargang. På skandinaviske språk vert denne spørsmålstypologien både omtalt som stasislæra, statuslæra, stridsspørsmåla og argumentasjonsfasane (Andersen 1995: 161; Kock 2009b: 119; Just & Gabrielsen 2008; Jørgensen & Onsberg 2011: 39). I mi tilnærming vil *argumentasjonsfase* fungere som hovudterm.

Det første spørsmålet (*status conjectura*) omhandlar kjennsgjeringane i saka, altså det faktuelle nivået eller det som i jussen vert omtalt som faktum. Eit klassisk døme er om person X (den tiltalte) har teke livet av eit menneske (Andersen 1995: 162; Kock 2009b: 119). Eit moderne døme frå offentleg debatt kan vere om det er bustadmangel i København eller ikkje (Just & Gabrielsen 2008). Jørgensen og Onsberg (2011: 40) omtaler dette som den konstaterande fasen.

Det andre spørsmålet (*status definitiva*) dreier seg om korleis saka kan definerast. I klassisk forstand skjer dette i form av ei juridisk avklaring: Var det som skjedde naudverge eller eit overlagt drap? I moderne tilpassingar kan det dreie seg om alle typar avklaringsar, som t.d. korleis ein definerer bustadmangel, fattigdom eller likestilling. Jørgensen og Onsberg (2011: 40) omtaler dette som den definerande fasen.

Det tredje spørsmålet (*status qualitas*) handlar om korleis kjensgjerningane i saka skal vurderast. I klassisk, juridisk forstand kan dette handle om at forsvaret peiker på formildande omstende (Kock 2009b: 120). I moderne tilpassingar av stasislæra kan det dreie seg om vurderingar som er relaterte til kjensler, normer og ideologiar i vidare forstand. Døme kan vere at bustadmangel er ei skam (Jørgensen & Onsberg 2011: 44) eller at oljeutvinning er lite berekraftig. Jørgensen og Onsberg (2011: 44) omtaler dette som den evaluerande fasen.

Det fjerde spørsmålet (*status translatio*) dreier seg i klassisk forstand om prosessuelle spørsmål rundt rettsanvendinga. Er til dømes den aktuelle rettsinstansen den korrekte? Dette fører til at denne fjerde fasen ofte vert utelaten når stasislæra vert overført til andre språkbrukssfærar enn den juridiske (Just & Gabrielsen 2008: 22). Men det er også presedens for å omdefinere det fjerde spørsmålet til kva ein i framtida bør gjere med saka (til dømes bustadmangel eller andre sosiale problem), slik Jørgensen og Onsberg (2011: 45) gjer når dei omtaler dette som den tilrådande («advokerende») fasen.

Oppsummert dreier det seg då om fire grunnleggande tvilsspørsmål eller argumentasjonsfasar:

- Kva er kjensgjerningane i saka? (konstaterande fase)
- Korleis kan kjensgjerningane definerast? (definerande fase)
- Korleis kan saka vurderast? (evaluerande fase)
- Kva bør gjerast med saka? (tilrådande fase)

I arbeid med praktisk argumentasjon er fasane eit verktøy for å tydeleggjere og strukturere eigen argumentasjon, imøtegå meiningsmotstandarar og ikkje minst avklare kva det er ein faktisk diskuterer. Usemje kan ofte handle om kva som er realitetane i ei sak, men ein kan også vere samd om kjensgjerningane, men usamd i korleis dei skal vurderast.

Eit viktig poeng er elles at dei fire fasane ikkje er eit disposisjonsmønster (Just & Gabrielsen 2008: 30; Jørgensen & Onsberg 2011: 46). Rekkjefølgja ulike fasar dukkar opp i, kan variere, fasar kan gjentakast, og alle fire fasar treng heller ikkje vere til stades. Ein kan også velje å avgrense seg til éin fase, slik Just & Gabrielsen (2008) gjer i sin studie av offentleg meiningsdanning kring dansk bustadpolitikk. Utdjupande detaljar om den metodiske tilnærminga i denne studien kjem eg tilbake til under 3.3.1.

3.2 Materiale

3.2.1 Skrivekonteksten - Prosjektet «Skrive for å lære i KRLE»

Elevtekstane som utgjer materialet for denne granskinga, er henta frå prosjektet «Skrive for å lære i KRLE». Dette var eit samarbeidsprosjekt over tre semester (august 2018 – desember 2019) mellom forskargruppa Lese- og skrivedidaktikk ved Høgskulen på Vestlandet og ein ungdomsskule i regionen. Initiativet til prosjektet kom frå forskargruppa, som våren 2018 inviterte fleire partnarskular til samarbeid om lese- og/eller skrivedidaktiske tema, og ved ein ungdomsskule melde det seg to lærarar som ønskte å arbeide med skrivning i faget «Kristendom, religion, livssyn og etikk» (KRLE).

Den overordna intensjonen bak prosjektet var å fremje skrivning som læringsressurs i KRLE-faget, men i og med at dei to samarbeidande lærarane også underviste klassane i norsk, vart det også rom for tverrfaglege skriveprosjekt. Blant dei totalt 832 elevtekstane som vart samla inn i prosjektet, inngår dermed 37 drøftande debattartiklar frå norsk/KRLE.⁸

Prosjektet «Skrive for å lære i KRLE» kom i stand på grunnlag av ein ganske open invitasjon frå forskarhald og var *ikkje* eit ferdig definert forskingsprosjekt. Det var gjennom heile prosjektsamarbeidet ein premiss at prosjektet *både* skulle representere ein forskingsarena for forskargruppa og eit sjølvstendig utviklingsprosjekt for dei samarbeidande lærarane. I relasjon til det tematiske fokuset i denne studien – drøftande skrivning – er dette eit viktig metodologisk poeng i den forstand at skriveaktivitetar og -oppgåver i stor grad vart definerte av dei samarbeidande lærarane. Det var frå forskargruppa formidla eit ønske om eit delprosjekt om argumenterande skrivning, men at dette førte til ei skrivebestilling som eksplisitt bad om at elevane skulle skrive *drøftande* tekstar, var eit val lærarane tok heilt uavhengig av forskargruppa.

3.2.2 Debattartiklane – nærare presentasjon og utvalskriterium

Dei 37 debattartiklane er døme på tverrfagleg skrivning i KRLE og norsk. Alle dei tre skrivebestillingane elevane fekk velje mellom, var relaterte

8. Prosjektet vart NSD-godkjend hausten 2018. Hovudtyngda av elevtekstmaterialet er refleksjonsloggtekstar frå KRLE-faget. Sjå Breivega og Myklebust (2020).

til temaet «Menneskerettar og menneskeverd», som klassane nyleg hadde arbeidd med i KRLE-faget. Samstundes skulle elevane syne norskfagleg skrivekompetanse innan sjangeren debattartikkel. Tekstane vart arbeidd fram over nokre vekers tid i februar 2019 med lærar- og elevrespons undervegs. Nokre av skriveøktene vart observerte av forskargruppa, men det vart ikkje gjort systematisk datainnsamling knytt til undervisning og skriveforløp. Sjølv skriveprosessen er då heller ikkje tema her.

Derimot er *skriverammer* aktualiserte via problemstillinga som ligg til grunn for denne granskinga. Skriveoppdraget desse 9. klassingane fekk, var formulert i eit tekstdokument på to sider. På side 1 av dette dokumentet inngjekk for det første dei tre ulike skrivebestillingar elevane kunne velje mellom (og som vi straks skal kome attende til). Det vart vidare lagt opp til ein autentisk skrivesituasjon, nemleg at debattartiklane skulle publiserast i skuleavisa i ei utgåve med menneskerettar og menneskeverd som tema. Deretter følgde rammeteksten «Slik skriver du en debattartikkel».

Rammeteksten gjev både råd om prosessen («Skriv ned stikkord... Ordne stikkordene»... «Bytt artikkel med en skrivevenn») og formulerer ønskte trekk ved sjangeren debattartikkel («Skriv hoveddelen. Ta for deg argumenter for og imot saken din, også argumenter du ikke nødvendigvis er enig i selv...»). Slik sett er det innslag av ei skriveramme her. På side 2 følger vurderingskriterium for 11 ulike vurderingsområde med kjenneteikn for låg, middels og høg grad av måloppnåing. Her vert t.d. hovuddelen i ein tekst med høg grad av måloppnåing karakterisert

SLIK SKRIVER DU EN DEBATTARTIKKEL:

- ★ Velg den oppgaven du synes er best egnet å debattere. Finn ut hvem mottakerne er, og hvor debattartikkelen skal publiseres.
- ★ Skriv ned stikkord som du kan tenke deg å ha med i en debattartikkel om temaet.
- ★ Finn informasjon og fakta du trenger for å skrive, hos pålitelige kilder.
- ★ Ordne stikkordene og resten av stoffet ditt i en disposisjon.
- ★ Skriv en innledning der du presenterer temaet ditt.
- ★ Skriv hoveddelen. Ta for deg argumenter for og imot saken din, også argumenter du ikke nødvendigvis er enig i selv. Pass på at du har gode avsnitt som begynner med en temasetning. Husk å variere språket ved å bruke tekstbindere.
- ★ Skriv en avslutning der du oppsummerer argumentene du har tatt for deg i hoveddelen, og vis hvilken konklusjon du har kommet fram til.
- ★ Lag en overskrift som får leseren interessert.
- ★ Bytt artikkel med en skrivevenn. Få/gi tilbakemelding på hverandres tekster.
- ★ Gå inn og forbedre teksten i forhold til tilbakemelding du har fått.

Figur 2. Faksimile av rammetekst frå skriveoppdraget.

slik: «Presenterer ryddig påstander og argumenter. Begrunner. Tilbakeviser.» Det er slik ingen tvil om at «pro og kontra»-argumentasjon er eit ønskt disposisjonsmønster i dette skriveoppdraget, men det er presentert som eit trekk blant fleire. Til dømes er også «Refleksjon, vurdering og sammenlikning» eit vurderingsområde. At tekstane skal vere drøftande, kjem elles først og fremst fram via sjølve skrivebestillingane, som var som følgjer:

Alle dei tre oppgåvene har ei skrivebestilling som *eksplisitt* bed om drøfting via dei avsluttande imperativa «Drøft denne påstanden» og «Drøft dette». Den KRLE-faglege tematikken «menneskeverd og menneske-

Tabell 1. Debattartiklane. Oversyn over skrivebestillingar og fordeling av svar:

OPPGÅVE	SKRIVEBESTILLING	TAL TEKSTAR
1	<i>I Norge er menn og kvinner likestilte. Drøft denne påstanden.</i>	16
2	<i>Dere har sett en dokumentar som viser arbeid i forhold til kvinner som har blitt utsatt for voldtekt. Dette er en av flere store utfordringer i Afrika i dag, og har blitt brukt systematisk i krig og som et ledd i undertrykkelse. I 2018 ble Nobels Fredspris delt ut til Denis Mukwege og Nadia Murad for deres innsats og arbeid for voldtatte kvinner. Kan en slik pris og en slik publisitet føre til at det blir færre voldtekter og at holdningene til dette kan endres i disse samfunnene? Drøft dette.</i>	10
3	<i>Amnesty International er en internasjonal organisasjon som jobber for menneskerettigheter. I en parole har de uttalt at det er en menneskerett å elske. Hvis du ser på samfunnet du er en del av i dag, er det slik i praksis? Har alle de samme mulighetene til å oppleve kjærlighet? Drøft dette.</i>	11

rettar» er også felles. Men det er også skilnader mellom dei tre skrivebestillingane. For det første gjeld dette korleis dei er utforma. Oppgåve 1 om likestilling er ei *naken* skrivebestilling (Otnes, 2015: 20) som berre inneheld ei enkel påstandsformulering som skal drøftast, medan dei to andre presenterer ein situasjonskontekst for eleven og dermed er meir *innramma* (Otnes 2015: 20). Oppgåve 2 og 3 skil seg også frå oppgåve 1 ved å vende seg tydeleg til elevskrivaren («Dere har sett en dokumentar...» «Viss du ser på samfunnet du er en del av»). I vår samanheng er nok likevel den viktigaste skilnaden mellom oppgåvene tematisk. Det er stor skilnad på å drøfte (sic!) likestilling mellom kjønna, valdtekt som våpen i krig og retten til å elske! Valdtekt i krig kan knapt kallast eit politisk stridsspørsmål, og i kva grad ei Nobelpris-tildeling kan redusere bruken av valdtekt som våpen i krig, er det vanskeleg for ein 9. klassing å ta stilling til. Oppgåva om retten til å elske kan relaterast til politiske stridsspørsmål, som homofile sin rett til å inngå partnerskap og adoptere, men

i kva grad alle menneske får høve til å oppleve kjærleik, er eit spørsmål som rommar ei rekkje sider som ikkje utan vidare er eigna til noka spissa drøfting.

Likestilling mellom kjønna er derimot eit tema som lettare kan knytast til praktisk politikk og der eleven vil ha høve til å konsultere ei rekkje ulike kjelder på leit etter kjensgjerningar som kan inngå i «pro og kontra»-argumentasjon eller kaste lys over saka på andre måtar. Med andre ord er det større sannsyn for innslag av «pro og kontra»-argumentasjon i debattartiklane som svarer på oppgåva om likestilling, enn i dei som svarer på dei to andre oppgåvene, og nettopp difor er det dei 16 elevtekstane som svarer på denne oppgåva (Oppgåve 1) som har vore materialet i elevtekstanalysen. Som det skulle ha gått tydeleg fram over, er eit viktig siktemål ved denne studien å få fram eit breiare bilete av den drøftande elevteksten, der alt ikkje berre skal handle om «pro og kontra»-argumentasjon. Det er samstundes på ingen måte ønskeleg å underslå kva plass «pro og kontra»-argumentasjon har i drøftande elevtekst, og det er difor både mest føremålstenleg og reieleg å gjennomføre granskinga på eit elevtekstmateriale som mest sannsynleg inneheld denne typen argumentasjon.

3.2.3 Dei 16 debattartiklane om likestilling - presentasjon

Debattartiklane er nummererte etter elevidentitet, og dei 16 tekstane som svarer på oppgåve 1, vert dermed ikkje omtalte som tekst 1–16, men som TEKST 1, TEKST 6, TEKST 7, TEKST 8, TEKST 9, TEKST 11, TEKST 18, TEKST 19, TEKST 22, TEKST 29, TEKST 30, TEKST 31, TEKST 32, TEKST 35, TEKST 37 og TEKST 40.

Mange av tekstane (åtte av 16) inneheld anna semiotisk materiale enn verbaltekst, t.d. i form av figurar som visualiserer opplysningar om lønnsstilhøve eller fotografi av 8. mars-tog. I enda fleire tekstar vert det synt til informasjonskjelder som elevane trekkjer inn i argumentasjonen, og typiske kjelder er Ung.no, Wikipedia, SNL.no og Statistisk sentralbyrå. Både samspelet mellom verbaltekst og andre modalitetar og måten informasjonskjelder vert nytta på, er interessante sider ved elevtekstar, men noko som fell utanfor rammene av denne granskinga.

Alle dei 16 elevtekstane er skrivne på bokmål. Dei aller fleste tekstane har ei lengd på rundt 1,5 – 2,5 sider, eventuelt illustrasjonsmateriale og avsluttande kjeldeliste inkludert. TEKST 1 skil seg ut som svært kort (0,5 side), medan TEKST 6 er på heile 5 sider. Det ligg ikkje føre opp-

lysningar om eleven sitt kjønn eller kva karakter debattartiklane vart vurderte til. Kvalitetsvurdering av elevtekstane vil ikkje vere i fokus i analysen. Poenget er å syne fram karakteristiske trekk ved drøftande skrivning i eit materiale elevtekstar som burde vere representativt nok for 9. klassingar sin skrivekompetanse når dei får høve til å utarbeide tekstar over tid, under rettleiing og med alle hjelpemiddel tilgjengelege.

3.3 Analytisk tilnærming

3.3.1 Avklaring og tilpassing av argumentasjonsfasane i stasislæra

Den metodiske tilnærminga til elevtekstanalysen i denne studien bygger vidare på framstillinga av dei fire argumentasjonsfasane som er gjort greie for over, men det har vore naudsynt å gjere visse tilpassingar av stasislæra. Som Just & Gabrielsen (2008) overfører eg ein klassisk argumentasjonsmodell utvikla innan den juridiske språkbrukssfæren til heilt andre ytringsformer i det 21. hundreåret. Ifølgje klassisk retorisk sjangerlære flyttar eg modellen frå *forensisk* (juridisk) til *deliberativ* (politisk) retorikk. Ei rettsak er på eit vis den ultimate vurderingssituasjonen. Det er slik ikkje overraskande at modellar og omgrep utvikla innan denne sfæren kan ha overføringsverdi til andre område. Eit anna døme på det ser ein via det sentrale omgrepet heimel (*warrant*) i Toulmins argumentasjonsmodell (Toulmin, 2003, s. 95–96).

Den tilpassinga av stasislæra som er gjort i denne studien er resultat av ein abduktiv prosess (Kjørup 2008: 47ff; Skjelten 2013: 63), der eg har hatt ei utprøvande tilnærming og gått fram og tilbake mellom teori i form av dei fire fasane, slik dei er definerte under 3.1 over, og empirien eg granskar. Resultatet går fram av tabell 2 under.

Ei tilpassing eg har gjort, er å endre på rekkefølgja mellom konsterande og definerande fase, slik at den definerande fasen vert FASE 1 og den konstaterande FASE 2. I og med at modellen ikkje er eit disposisjonsmønster og fasane i praksis kan distribuerast i ymse rekkjefølgje, kan denne tilpassinga synast umotivert. Men det er skilnad på å drøfte politiske samfunnsspørsmål og å gjennomføre ei rettssak. Utgangspunktet for ei rettssak er noko som har skjedd, og som deretter må definerast juridisk. Som utgangspunktet for ei drøfting av likestilling ligg det (normalt) ikkje føre eit lik, for å seie det slik, og det å definere kva likestilling er, før ein drøftar om likestilling er ein realitet, synest ikkje urimeleg. Ein slik dynamikk vil truleg også gjelde mange andre politiske strids-

Tabell 2. Argumentasjonsfasane slik dei er operasjonaliserte i denne studien:

Fase-namn	Definerande fase	Konstaterande fase	Evaluerande fase	Tilrådande fase
Fase-nr.	FASE 1	FASE 2	FASE 3	FASE 4
Spørsmål	Kva er likestilling?	Har vi likestilling?	Kvifor bør vi (ikkje) ha likestilling? Korleis kan situasjonen forklarast?	Kva bør (event) gjerast med situasjonen?
Døme	Likestilling handler om at menn og kvinner har like rettigheter, plikter og muligheter på alle områder i samfunnet, det vil ikke si at de har plikt til å gjøre akkurat det samme, men at de har samme mulighet til utdanning, arbeid og å delta i samfunnslivet. (TEKST 7) Likestilling betyr at alle personer skal ha like rettigheter og muligheter i samfunnet, uavhengig av blant annet kjønn, funksjonsevne, seksuell orientering, alder, etnisitet og religion. (TEKST 9)	Vi har nå en foreldrepermisjon som likestiller både mor og far som omsorgsperson. Bedre og flere barnehagetilbud gjør at kvinner kommer tidligere tilbake til arbeid etter fødsel, dette er med på å ta menn er nødt til å ta mer ansvar i hjemme. (TEKST 40) Når du skal søke jobb har kjønnen ditt dessverre mye å si. Det er ofte lettere å få jobb hvis du er mann, enn hvis du er kvinne og menn får mye bedre betalt. (TEKST 6)	«Selv om det er mange forskjellige mennesker i verden som er ulike både når det gjelder kjønn, alder og utseende, vet vi med en gang at det er mennesker vi møter.» Dette sitatet er hentet fra Platon som var borger i det moderne samfunn (427 fvt-347 fvt). Jeg mener at dette kan fremstille hvordan et samfunn bør være. Likeverd mellom mennesker. (TEKST 6; vurderande) At menn er «store og sterke» er en av grunnene til at de har vært ledere og hatt ansvar for resten av familien. (TEKST 8; forklarande)	For å prøve å få mer likestilling i Norge, tenker jeg at samfunnet må oppfordre til at jenter må velge mer utradisjonelle yrker og tørre «gutse» litt. [...] (TEKST 18) Vi må få orden på samfunnet! (TEKST 11) For at vi skal få kvinner inn på Stortinget, er en løsning at folk må stemme. Da kan de for eksempel stemme på et politisk parti med flere kvinner på listene sine. (TEKST 8)
Funksjon	Førebuing eller underbygging av situasjonsbeskrivande argumentasjonsfase Deskriptiv argumentasjon	Situasjonsbeskrivande argumentasjonsfase Deskriptiv argumentasjon	Vurderande og forklarande argumentasjonsfase Normativ argumentasjon	Tilrådande argumentasjonsfase Normativ argumentasjon

spørsmål. Den definerande fasen vert dermed omtalt som FASE 1 i denne analysen.

Den konstaterande fasen, FASE 2, er venteleg den mest sentrale i debattartiklane, då sjølve skrivebestillinga «I Norge er kvinner og menn likestilte. Drøft denne påstanden» jo er eit FASE 2- spørsmål. I den evaluerande fasen, FASE 3, har eg både inkludert vurderingar knytt til verdigrunnlag, t.d. utsegner om kva som er rettferdig, men også forklar-

ande innslag, som i praksis er *vurderingar* av kvifor situasjonen er som han er. Merk at det i tabell 2 over var sett inn døme på begge typar. Den tilrådande fasen, FASE 4, handlar om eventuelle framlegg til kva som bør gjerast med den situasjonen teksten skriv fram.

3.3.2 Identifisering av argumentasjonsfasane

I elevtekstane finst ganske mange eksplisitt formulerte spørsmål. Nokre døme kan vere «Likestilling, hvor er vi i Norge i dag?» (FASE 2; Tekst 6) «Hvorfor kjønnsfordelingen i topposisjoner (sic) i norsk arbeidsliv er så skjev og hvorfor mannsdominansen fortsetter, er sentrale spørsmål i likestillingsdebatten» (FASE 3; Tekst 30) og «Hva kan vi gjøre for å forbedre dette?» (FASE 4; Tekst 6). Eksplisitte spørsmål kan altså synleggjere argumentasjonsfasane på tekstoverflata, og har tent som markørar i den analytiske prosessen. Den primære framgangsmåten har likevel vore ei nærlesing av elevtekstane – ytring for ytring, avsnitt for avsnitt – der det heile vegen har vore spurt: kva av dei fire overordna spørsmåla synest teksten å svare på?

Heile tekstmassen har vorte fase-kategorisert, og den minste analyseininga har vore setninga. Ein fase kan vere realisert via éi einskilt setning (FASE 4: Vi må få orden på samfunnet!), eller fasen kan strekke seg over store delar av (eller heile) teksten. Ein fase kan dukke opp berre éin gong i ein tekst eller han kan førekome fleire gonger.

Fase-variasjonen er dessutan også sett i høve til dei tre klassiske delane av ein artikkel: innleiing, hovuddel og avslutning, ei inndeling elevane eksplisitt var bedne om å relatere til i rettleiinga som følgde skrivebestillinga. I ein del av debattartiklane er denne inndeling tydeleg signalisert ved mellomtitlar. Når denne typen signal manglar, er tredeling gjort på grunnlag av typografiske, innholdsmessige og semantiske signal. Slike trekk kan vere bruk av kursiv og avsnitt, og det kan handle om generaliseringsnivået teksten beveger seg på. Ein markør for avslutninga på ei innleiing kan vere meta-utsegner om kva som kjem vidare i debattartikkelen, og eit signal på at avslutninga startar kan vere ord og frasar som «konklusjon» og «min mening».

Endeleg vil eg legge til at elevtekstar, også når dei er godt gjennomarbeidde, er tekstar i emning, som alltid vil vere ufullkomne og dermed på mange måtar ekstra krevjande å analysere (Øgreid 2017a: 210; Øgreid 2017b:49f og Igland 2013). Som forskar må ein vere ein velviljug lesar,

men samstundes vakte seg vel for å overtolke trekk ved elevtekstane i retning av ein førestilt idealtekst.

3.3.3 «Pro og kontra»-argumentasjon

I tillegg til analysen av argumentasjonsfasar er det gjort ei kartlegging av «pro og kontra»-argumentasjon i debattartiklane. Argumentasjonsfasane er den primære innfallsvinkelen i denne studien, slik at kartlegginga av pro og kontra-argument er gjort *etter* at fasane er etablerte og sett i høve til desse. Kva som er kontra-argument og kva som er pro-argument er relatert til påstanden i oppgåveordlyden «I Norge er menn og kvinner likestilte». Døme på tydeleg «pro og kontra»-argumentasjon finn vi i utdraga under:

KONTRA: Når du skal søke jobb har kjønnet ditt dessverre mye å si. Det er ofte lettere å få jobb hvis du er mann, enn hvis du er kvinne og menn får mye bedre betalt. **PRO:** Det positive er at det de siste tiårene har blitt mange flere kvinner i arbeid og det er nesten like mange kvinner som menn i jobb. (TEKST 6)

PRO: Vi har nå en foreldrepermisjon som likestiller både mor og far som omsorgsperson. Bedre og flere barnehagetilbud gjør at kvinner kommer tidligere tilbake til arbeid etter fødsel, dette er med på at menn er nødt til å ta mer ansvar i hjemme. **KONTRA:** Likevel ser vi at det er flere kvinner enn menn som jobber deltid, dette gjør at kvinnene som jobber deltid får lavere pensjon (TEKST 40)

Begge utdraga er plasserte i FASE 2 og svarer på spørsmålet «Har vi likestilling?». Vi ser tydeleg at kvart av eksempla både peiker på omstende som stadfestar at vi har likestilling i Noreg (PRO) og på omstende som peiker i motsett retning (KONTRA). Motsetnadene i «pro og kontra»-mønsteret er også signaliserte via antonym som «dessverre» vs «Det positive» og forbindarar som «Likevel».

I debattartiklane vert det samla sett lagt fram ei rekke argument som fungerer innanfor rammene av større og mindre resonnement i desse tekstane. Ei viktig presisering er at denne studien ikkje legg fram ein fullstendig analyse av alle resonnementa i tekstane, men fokuserer på førekomstar av tydeleg «pro og kontra»-argumentasjon sett i høve til argumentasjonsfasane. I den analytiske gjennomgangen vil eg likevel også ha eit blick for distribusjonsmønstera til argumenta og sjå om vi finn

døme på «tese-antitese-syntese»-strukturen i form av bolkvise organisering av respektive «pro- og kontra»-argument.

3.4 Resultat

Funna i studien vil bli presenterte etter to hovudaksar. Første del presenterer overordna funn, med fokus på analysen av argumentasjonsfasane. Andre del presenterer illustrerande døme frå debattartiklane, både når det gjeld fase-variasjon og «pro og kontra»-argumentasjon.

3.4.1 Overordna funn. Førekost og distribusjon av argumentasjonsfasar i det totale materialet

Tabell 3 (neste side) syner for det første at det i absolutt *alle* elevtekstane finst ei veksling mellom ulike fasar, og at over halvparten av tekstane (10 av 16) inneheld *alle dei fire fasane*. Av dei resterande seks elevtekstane er det fire som inneheld tre fasar (TEKST 11, 22, 30 & 31), medan to av debattartiklane (TEKST 1 og TEKST 29) skil seg ut ved berre å vere innom to argumentasjonsfasar. Høg grad av fase-variasjon i desse elevtekstane kjem også til syne ved at fasar ikkje berre førekjem éin gong i ein tekst, men vert repeterte og kan dukke opp ulike stader i elevteksten, slik ein kan sjå t.d. i TEKST 6, der FASE 1 og 4 førekjem to gonger, FASE 2 tre gonger og FASE 3 heile fire gonger i teksten som heilskap. Denne typen variasjon gjeld for heile 14 av 16 tekstar, og på nytt er det TEKST 1 og TEKST 29 som skil seg ut ved å mangle dette trekket.⁹ Oppsummert synest det normale i det granska materialet å vere at tekstane inneheld stor variasjon av argumentasjonsfasar.

For det andre syner tabell 3 også skilnader i førekosten av dei ulike fasane. Absolutt alle tekstar inneheld den konstaterande fasen, FASE 2, og svarer slik på spørsmålet: Har vi likestilling? Dette er ikkje overraskande, då skrivebestillinga formulerte dette FASE-2 spørsmålet. Av dei andre fasane inneheld 13 tekstar FASE 1, 15 tekstar FASE 3 og 12 tekstar FASE 4. Den evaluerande fasen, FASE 3, der tekstane utdjupar vurderingar av ulike slag, er dermed nesten like vanleg som FASE 2. I mange tekstar vert det dessutan gjort greie for kva likestilling *er* (FASE 1), og

9. Rett nok står fasar oppførte fleire gonger også for TEKST 1 og TEKST 29, som eit resultat av at funna er sette opp i relasjon til kvar av artikkel-hovuddelane innleiing, hovuddel og avslutning. Men, som ein ser, er TEKST 1 ein samanhengande FASE 2-tekst fram mot avslutninga i FASE 4, medan TEKST 29 startar i FASE 2 og deretter er vurdert som ein samanhengande FASE 3-tekst.

Tabell 3. Oversyn over argumentasjonsfasar i elevtekstane. Første kolonne (Teksten samla) viser kva argumentasjonsfasar som er i til stades i tekstane som heilskap. Dei tre andre kolonnane syner alle argumentasjonsfasar i tekstane fordelt etter innleiing, hovuddel og avslutning. Oppsettet for kvar tekstdel følgjer den lineære tekststrukturen og skal lesast slik at t.d. hovuddelen i TEKST 6 startar i FASE 2, og deretter går over i FASE 3, FASE 4, FASE 3, FASE 2, FASE 3 og FASE 1.

	TEKSTEN samla	Innleiing	Hovuddel	Avslutning
TEKST 1	FASE 2 & 4	FASE 2	FASE 2	FASE 4
TEKST 6	Alle FASAR	FASE 1/FASE2	FASE 2/FASE 3/FASE 4/FASE 3/ FASE 2/ FASE 3/FASE 1	FASE 4/FASE2 /FASE4/FASE 3
TEKST 7	Alle FASAR	FASE 1/FASE 2	FASE 2/FASE 3	FASE 3/FASE 4
TEKST 8	Alle FASAR	FASE 1/FASE 2/ FASE 1/FASE 2	FASE 2/ FASE 3/FASE 2/ FASE 3 /FASE 1/ FASE 2/ FASE 3/ FASE 2/FASE 3	FASE 2/FASE 3/ FASE 4/FASE 3
TEKST 9	Alle FASAR	FASE 2	FASE 1/FASE 2/FASE 3/ FASE 2	FASE 2/FASE 4
TEKST 11	FASE 2, 3 & 4	FASE 2	FASE 2/FASE 3/FASE 4 /FASE 3/	FASE 2/FASE 4 /FASE3
TEKST 18	Alle FASAR	FASE 1	FASE 2/FASE 3/ FASE 2	FASE 4/FASE 2/ FASE 4
TEKST 19	Alle FASAR	FASE 1/FASE 2	FASE 3/ FASE 2/FASE 4	FASE 2
TEKST 22	FASE 1, 2 & 3	FASE 2/FASE 1	FASE 2/FASE 3/FASE 2/ FASE 3/FASE 1/FASE 2	FASE 2
TEKST 29	FASE 2 & 3	FASE 2/FASE 3	FASE 3	FASE 3
TEKST 30	FASE 1, 2 & 3	FASE 2/FASE 1/FASE 2/FASE 3	FASE 2/FASE 3/FASE 2/FASE 3/ FASE 2	FASE 2
TEKST 31	FASE 1, 2 & 3	FASE 2	FASE 2/FASE 1/FASE3 /FASE 2/FASE 3/FASE 2	FASE 2/FASE 3
TEKST 32	Alle FASAR	FASE 2	FASE 2/FASE 1/FASE 2/ FASE 3/FASE 2/FASE 3	FASE 4
TEKST 35	Alle FASAR	FASE 3/FASE 2	FASE 3/FASE 2/FASE 3/ FASE 2/	FASE 3/FASE 4
TEKST 37	Alle FASAR	FASE 2/FASE 1	FASE 2/FASE 3	FASE 4
TEKST 40	Alle FASAR	FASE 2	FASE 1/FASE 2/FASE 3/ FASE 2/ FASE 3	FASE 2/FASE 4

tatt til orde for ulike løysingar (FASE 4) med tanke på å endre situasjonen, sjølv om dette ikkje var noko skrivebestillinga eksplisitt spurde etter.

For det tredje syner det seg også nokre tendensar når det gjeld distribusjon av argumentasjonsfasar på tvers av dei tre klassiske tekstpartia innleiing, hovuddel og avslutning. Dette delresultatet er oppsummert i tabell 4 under:

Tabell 4. Distribusjon av argumentasjonsfasar etter tekstparti:

	Innleiing	Hovuddel	Avslutning
FASE 1	8	7	0
FASE 2	15	15	10
FASE 3	3	15	7
FASE 4	0	3	11
Typisk:	FASE 1 & 2	FASE 2 & 3	FASE 2 & 4

Som ein ser, er FASE 1 og FASE 2 dei vanlegaste argumentasjonsfasane i innleiingane. Dette speglar korleis innleiingane både reiser det grunnleggande spørsmålet som låg i skrivebestillinga, og samstundes presenterer omgrepsavklaringar. Som nemnt i avsnittet over, er FASE 3 i materialet samla nesten like vanleg som FASE 2, og i hovuddelane av debattartiklane er det faktisk like mange førekomstar av FASE 3 som av FASE 2. Dette speglar at vurderingar og forklaringar av ulike slag synest å utgjere ein like stor del av drøftinga som det å svare på spørsmålet «Har vi likestilling»? Også avslutningane inneheld mange førekomstar av FASE 2 og ein del av FASE 3, men i denne delen av teksten er det også at FASE 4, den tilrådande fasen, kjem til sin rett, etter å ha vore ein lite prominent fase tidlegare i tekstane. Dette speglar korleis tekstane avslutningsvis kjem med løysingsframlegg.

3.4.2 Argumentasjonsfasar i innleiingane

Som det går fram av tabell 3 over, er det sju innleiingar som berre inneheld éin fase. Seks av desse inneheld berre FASE 2, ei berre FASE 1. Reine FASE 2-innleiingar går rett på problemet og reformulerer det:

FASE 2: Er likestillingen i Norge et så stort problem som flere skal ha det til? Eller er vi faktisk likestilt i det hele tatt? Norge er et av de landene der likestillingen er best mellom menn og kvinner, men likevel er det mange som mener at dette ikke er tilfelle, men hva er egentlig rett? (TEKST 31)

Dei fleste tekstane inneheld fleire argumentasjonsfasar alt i innleiinga, og eit mønster vi finn i ganske mange av desse, er kombinasjonen av FASE 1 og FASE 2. TEKST 7 er eit døme på dette med ei innleiing som startar med og er dominert av FASE 1 og som vert avslutta med FASE 2

i den forstand av det sentrale FASE 2-spørsmålet «Har vi likestilling» vert rekapitulert:

FASE 1: Likestilling handler om at menn og kvinner har like rettigheter, plikter og muligheter på alle områder i samfunnet, det vil ikke si at de har plikt til å gjøre akkurat det samme, men at de har samme mulighet til utdanning, arbeid og å delta i samfunnslivet. **FASE 2:** Men er det virkelig sant at alle har like muligheter? Og er kvinner og menn likestilte? (TEKST 7)

3.4.3 Argumentasjonsfasar i hovuddelane

Medan døma over synte to innleiingar i sin heilskap, kan det av plassom-syn berre visast mindre utdrag av hovuddelane. TEKST 32 har store inns-lag av FASE 2 i hovuddelen, men legg særleg i starten an eit historisk perspektiv, noko som i seg sjølv tilfører drøftinga ein ny dimensjon via aksen før-no:

FASE 2: Menn var overhodet og forsørget familien, mens kvinnen var hjemme passet på barna. Nå til dags kan dette bli oppfattet som diskriminering [...] I 1978 kom den første likestillingsloven der det ble uttrykkelig sagt at loven tok «særlig sikte på å bedre kvinnens stil-ling». Spol frem til 2013 og en ny likestillingslov erstatter den gamle. Denne loven fokuserte mer på forbudet mellom raser, kjønn og re-ligioner og mindre om kvinnes likestilling i samfunnet. (TEKST 32)

Og i det påfølgjande avsnittet i TEKST 32 ser vi eit døme på den typiske vekslinga mellom FASE 2 og 3 og hovuddelane:

FASE 2: Likestilling har også forbedret seg i den politiske verden, stadig flere ledere er kvinner, men fremdeles utgjør de kun 23 % av topplederne. **FASE 3:** Det finnes flere teorier om grunnen til dette, den mest kjente er teorien om at det er vanskelig å bryte et mønster. Før i tiden var det nemlig bare maskuline ledere, kvinner fikk ikke si sine egne meninger. (TEKST 32)

Vi ser her korleis elevskrivaren ikkje nøyer seg med å svare på FASE 2-spørsmålet «Har vi likestilling», men også gjer eit forsøk på å *forklare* kvifor det er få kvinnelege toppleiarar.

TEKST 6 har, som tabell 3 over syner, ei rik fase-veksling i hovuddelen, og utdraget under syner den første delen av hovuddelen med fasane 2 - 3 - 4 - 3.

FASE 2: Det fleste likestillingsutfordringer i Norge skyldes mannsdominans. Menn tjener i gjennomsnitt mer enn kvinner, flere menn har lederstillinger, og i politikken er det flest menn som sitter med makt. Dette til tross for at flere kvinner enn menn tar høyere utdanning i dag. Menn er også mer fremstilt i idrettssammenheng, både på tv, konkurranser, aviser og generelt på internett. **FASE 3:** Kvinner har like mye rett til å bli vist og fremstilt, **FASE 4:** vi må få øynene opp for kvinner. Vi må stå frem, si det vi mener. Vi må få ting i gang, visst vi skal prøve å likestille alle vil dette ta over 100 år i tempoet vi har nå. (TEKST 6, avsnitt 2)

FASE 3: I ett intervju dagbladet.no har gjennomført med psykologen og forfatteren Thore Langfeldt, sier han «Det er de semittiske religionene som kristendommen, jødedommen og islam som er de verste sinkene i forhold til å fremme likestilling, og viser til at alle de sentrale aktørene i disse religionene er menn. Gud er mann, englene er menn, paven er det og kardinalen er mann. Alle disse religionene er påfallende mannsdominerte. Dette er grunnleggende for den religiøse forståelsen, og påvirker derfor også samfunnet». (TEKST 6, avsnitt 3)

Utdraget startar i FASE 2 med å svare (i all hovudsak negativt) på om vi har likestilling i Noreg. Deretter kjem ein kort FASE 3 i form av den normative utsegna «Kvinner har like mye rett til å bli vist og fremstilt» som deretter glid over i ei tilråding eller eit løysingsframlegg, altså FASE 4. Endeleg kjem eit heilt avsnitt som presenterer påverknad frå semittiske religionar som *forklaringsmodell* for likestillingsutfordringar. Utdraget syner ei rik fase-veksling. Kor vellykka tekstutsnittet er i alt og eitt, kan sjølv sagt diskuteras. Kanskje kan innslaget av FASE 4 synast noko prematurt, og forklaringsmodellen som vert presentert, skulle i større grad vore ordlagt av eleven sjølv i staden for at nesten heile det andre avsnittet vert lagt i munnen på Langfeldt. Elevtekstar er skrivne av urøynde skri-

varar og vil alltid ha uforløyste sider. Poenget her er å vise fram korleis eleven *prøver* å kaste lys over saka frå mange ulike vinklar.

3.4.4 Argumentasjonsfasar i avslutningane

Som poengtert over er det i avslutningane FASE 4 typisk dukkar opp, om fasen finst i teksten i det heile. Teksten presenterer då tilrådingar eller løysingsframlegg, og reint strukturelt korresponderer FASE 4 med det som ville ha vorte kategorisert som nettopp LØYSING i PL-modellen. I mange av avslutningane opptrer FASE 4 i kombinasjon med andre fasar, slik ein kan sjå i TEKST 9 under, der eleven først konkluderer om FASE 2- spørsmålet for *deretter* å antyde ei tilråding:

FASE 2: Jeg mener at Norge er på god vei mot likestilling, men at vi ikke er der helt enda. Det er fortsatt store lønnsforskjeller, det er for få kvinner i de mest attraktive lederjobbene i privat sektor. **FASE 4:** Vi må også arbeide mot at de blir mindre kvotering og at flere kvinner arbeider i full stilling. (TEKST 9)

I nokre debattartiklar (totalt tre) er derimot avslutninga fullstendig dominert av FASE 4, slik som i TEKST 32 under:

FASE 4: En løsning på disse problemene er å prøve å jevne ut forskjellene mellom kvinner og menn, oppfordre flere kvinner til å jobbe privat eller la menn jobbe deltid. Folk må også prøve å akseptere kvinner mer i forskjellige samfunn og religioner, men det er ikke lett å fikse. Likestilling har alltid vært et problem og kanskje vil vi oppnå det en dag, eller kanskje aldri. Vi må bare prøve å minske forskjellene på dame og mann (TEKST 32)

Samstundes finst det også i avslutningane døme på at FASE 3 spelar ei viktig rolle. TEKST 6 har ganske lang avslutning, der det både vert konkludert om likestillingsspørsmålet (FASE 2) og kome med framlegg til kva som kan gjerast (FASE 4), men heilt til slutt rundar eleven debattartikkelen av med å setje ord på verdigrunnlaget hen har bygd argumentasjonen sin på via dette Platon-sitatet:

FASE 3: Selv om det er mange forskjellige mennesker i verden som er ulike både når det gjelder kjønn, alder og utseende, vet vi med en gang at det er mennesker vi møter.» Dette sitatet er hentet fra Platon

som var borger i det moderne samfunn (427 fvt-347 fvt). Jeg mener at dette kan fremstille hvordan et samfunn bør være. Likeverd mellom mennesker. (TEKST 6)

3.4.5 «Pro og kontra»-argumentasjon i det totale materialet

Kva så med «pro og kontra»-argumentasjon i desse debattartiklane? Kva plass har denne typen skrivemønster, og korleis plasserer mønsteret seg i relasjon til argumentasjonsfasane? Det første funnet her er at alle debattartiklane, så nær som ein, inneheld «pro og kontra»-argumentasjon. I debattartikkelen som ikkje inneheld dette mønsteret, TEKST 37, vert det berre levert argument *for* at det er likestilling mellom kjønna i Noreg. Dette er truleg eit resultat av at teksten i lange parti legg opp til ei *jamføring* av situasjonen i Noreg samanlikna med land som Afghanistan, Jemen, Somalia og Kongo. I dette biletet kjem rimeleg nok situasjonen i Noreg godt ut. Det andre funnet er at all «pro og kontra»-argumentasjon i debattartiklane, så nær som i eitt tilfelle, er knytt til den konstaterande argumentasjonsfasen, FASE 2, i form av å levere argument *for* eller *mot* at det er full likestilling mellom kjønna i Norge. Unntaket er TEKST 29, ein tekst som er nemnt før fordi han også skil seg ut ved berre å realisere to argumentasjonsfasar: FASE 2 og FASE 3. Og enda meir særlege for TEKST 29 er det at hovuddelen av debattartikkelen berre inneheld FASE 3. Dette handlar om at eleven har omdefinert oppgåva til å handle om kva som veg tyngst av likestillingslova eller religionsfridomen.

FASE 3: For å besvare dette spørsmålet må vi se på utfallet av det å sette den ene loven foran den andre. **PRO:** Hvis likestillingsloven settes høyest vil menn og kvinner få like lønn, flere kvinner vil komme i lederstillinger og flere kvinner vil ha et bedre grunnlag til å ta høyere utdanning. **KONTRA:** Ulempen i denne situasjonen vil være at flere vil miste den veldig viktige retten til å tro på den religionen man ønsker fullt ut. (TEKST 29)

Det tredje funnet handlar om korleis «pro og kontra»-argumentasjon vert *distribuert* i tekstane. Det er ingen døme på at «pro og kontra»-argument er sette opp bolkviss som ein «tese-antitese-syntese»-struktur, der ein først får alle argumenta *for* at det er likestilling og deretter alle *mot*-argumenta. Mønstera som kjem til syne, er ganske mangefasetterte og sofistikerte

og ofte tematisk organiserte. Dette vert her eksemplifisert via to tekstar, TEKST 30 og TEKST 7.

Hovuddelen i TEKST 30 inneheld både FASE 2 og FASE 3, men innslaga av FASE 3 er korte, forklarande setningar (om t.d. årsaker til lønnskilnader), slik at TEKST 30 står fram som ein ganske utprega FASE 2 - tekst og dermed kanskje det mange vil tenke på som den klassiske drøftingartikkelen. Hovuddelen er vidare delt inn i tre avsnitt med mellomtitlane «Tjener kvinner og menn like mye?», «Er kvinner underrepresentert i topposisjoner og i politikken?» og «Sykdommer og helse». Samla sett inneheld debattartikkelen sju kontra-argument og fem pro-argument, men pro-argumenta er berre knytt til dei to første spørsmåla som vert diskuterte. Til det avsluttande spørsmålet om kvinnehelse vert det berre levert negative påstandar, altså kontra-argument, og konklusjonen i teksten er då også negativ: «Vi har lover som sier at vi i utgangspunktet har likestilling, men **disse tre punktene** viser at dette ikkje er sant på alle områder.» (TEKST 30, mi utheving). Det denne elevskrivaren gjer, er altså ikkje berre å levere «pro og kontra»-argument til det overordna spørsmålet «Har vi likestilling», men å omdefinere FASE 2 til å handle om tre underordna spørsmål.

TEKST 7 er også ein debattartikkel der hovuddelen inneheld både FASE 2 og FASE 3, men klart er definert av FASE 2. På overordna nivå inneheld denne teksten nesten berre KONTRA-argument som svar på spørsmålet «Har vi likestilling», men drøftinga eleven leverer, verkar likevel balansert. Grunnen er at dei ulike KONTRA-argumenta (t.d. lønnskilnader, mangel på kvinnelege leiarar, skeiv fordeling av husarbeid og at barn bremsar kvinners karriere) i sin tur vert underbygde, og då delvis i form av «pro og kontra»-argumentasjon på underordna nivå. Utdraget under er tredje avsnitt i ein bolk med overordna tittel «Det er fortsatt forskjell på menn og kvinner i samfunnet vårt». Den utheva tema-setninga er eit KONTRA-argument på overordna nivå, som det i sin tur vert argumentert for og imot:

KONTRA, overordna: Kvinner gjør veldig mye husarbeid i forhold til det menn gjør.

Kontra, underordna: Tiden kvinner bruker på husarbeid har gått ned siden 1970-tallet. **Pro, underordna:** Men de jobber fortsatt 4 timer i døgnet på hjemmebane. Det de gjør hjemme er å passe på barna, holde huset i stand og tradisjonelt husarbeid. **Kontra, underordna:** Det sies

at menn hjelper mer til, **Pro, underordna** men fortsatt bruker de ikke lengre tid enn kvinner på husarbeid. Menn bruke mindre tid på tradisjonelt husarbeid. (TEKST 7, mi utheving).

Normalsituasjonen i det granska materialet er altså at debattartiklane inneheld «pro og kontra»-argumentasjon, og at «pro og kontra»-argumentasjonen er knytt til FASE 2. Vidare er distribusjonen av «pro og kontra»-argumentasjonen i desse debattartiklane frå 9. steget ganske mangefasettert og ofte langt meir sofistikert enn det skriverammene frå dei refererte læremidla la opp til.

3.5 Oppsummering av funn

Analysen har for det første etablert korleis dei fire ulike argumentasjonsfasane, den definerande (FASE 1), den konstaterande (FASE 2), den evaluerande (FASE 3) og den tilrådande (FASE 4), er distribuerte i debattartiklane om likestilling. Hovudfunnet er at veksling mellom ulike fasar er det normale, då dei aller fleste tekstane inneheld tre eller fire argumentasjonsfasar. Den konstaterande fasen (FASE 2) er den aller mest dominerande i tekstane, men den evaluerande fasen (FASE 3) er nesten like vanleg, og via denne argumentasjonsfasen vert debattartiklane tilførte topoi som årsaksforklaringar, historiske perspektiv og verdigrunnlag.

Vidare synleggjer analysen eit mønster for korleis fasar typisk er fordelte i dei ulike hovuddelane av ein artikkel. Innleiingane inneheld ofte den definerande og konstaterande fasen (FASE 1 og 2). Hovuddelane er prega av eit samspel mellom konstaterande og evaluerande fase (FASE 2 og 3). Avslutningane er karakteriserte av den konstaterande og tilrådande fasen (FASE 2 og 4).

Analysen har for det andre etablert at «pro og kontra»-argumentasjon er til stades i 15 av 16 tekstar. Det er ingen døme på at «pro og kontra»-argumentasjonen er sett opp etter «tese-antitese-syntese»-strukturen. Realiseringa av argumentasjonsmønsteret er derimot variert og tilpassa vinklinga i teksten elles. Dette skjer for det første på den måten at «pro og kontra»-argumentasjonen svarer på delspørsmål eleven sjølv har konstruert med utgangspunkt i det overordna spørsmålet «Har vi likestilling i Norge?». For det andre skjer det også på den måten at «pro og kontra»-argumentasjonen kan ligge på underordna nivå i teksthierarkiet, i den vidare utdjupinga av ei argumentasjonsrekke som t.d. berre inneheld pro-argument. Eit sentralt funn er vidare at «pro og kontra»-argumen-

tasjonen med eitt unntak er knytt til FASE 2 (den konstaterande argumentasjonsfasen). Samla gjev dette grunnlag for å konkludere med at det er argumentasjonsfasane, altså dei fire overordna spørsmåla, som er drivande for tekstoppbygginga, ikkje «pro og kontra»-argumentasjonen.

4 Avsluttande merknader

4.1 Overordna funn og didaktiske implikasjonar

Formålet med denne artikkelen var å få fram eit breiare bilete av den drøftande teksten. Den framlagde elevtekststudien er ein retorisk analyse med utgangspunkt i *stasislæra*. I tillegg har «pro og kontra»-argument vorte kartlagde. Funna tyder på at den drøftande teksten gjer mykje meir enn å drøfte i form av «pro og kontra»-argumentasjon, for enda meir styrande for tekstoppbygginga synest dei fire argumentasjonsfasane med sine fire respektive spørsmål å vere. Dei fire overordna spørsmåla, som det altså synte seg at elevtekstane i dette materialet i høg grad svarte på, tilførte ei rekkje ulike perspektiv og var drivande for drøftinga.

Tabell 5. Dei fire fasane med tilhøyrande spørsmål:

FASE 1	Definerande fase	Kva dreier saka seg om?
FASE 2	Konstaterande fase	Kva er kjensgjerningane i saka?
FASE 3	Evaluerande fase	Korleis kan saka forklarast og/eller vurderast?
FASE 4	Tilrådande fase	Kva bør gjerast med saka?

Funna i denne studien tyder slik på at det å drøfte – i tillegg til «pro og kontra»-argumentasjon – dreier seg om å ta i bruk ei rekkje ulike skrivehandlingar, som å *definere*, *konstatere*, *forklare*, *tilrå* og ikkje minst *vurdere*. Den drøftande elevteksten må overtyde i kraft av spørsmåla teksten evnar å stille, samanhengen i resonnementa og kvaliteten på vurderingane og forklaringane som vert gjevne. Å sjå ei sak frå fleire sider rommar heile denne kompleksiteten og fører til at drøftande skrivning både er særskilt krevjande og dannelsesfremjande (Aase 2012: 56). Det er argumentasjonsfasane som gjev teksten ei vinkling og ein kontekst, og det er innanfor desse rammene at «pro og kontra»-argumenta får mening.

Den didaktiske implikasjonen av dette er at *skriverammer* i opplæringa bør justerast. I tillegg til å oppmuntre elevar til å fokusere på «pro og

kontra»-argumentasjon, bør skriverammer for drøftande skiving også styre dei mot dei fire overordna spørsmåla ei drøfting må svare på, altså: (1) Kva dreier saka seg om?, (2) Kva er kjensgjerningane i saka?, (3) Korleis kan saka forklarast og/eller vurderast? og (4) Kva bør gjerast med saka?

Ei slik ramme vil både vere til hjelp både i utforskinga av saksfeltet (inventio) og for sjølve tekststrukturen (dispositio). Basert på resultatata som er oppsummerte i tabell 4 over, bør ei slik skriveramme også framheve disposisjonsprinsipp for distribusjonen av argumentasjonsfasar på tvers av dei tre klassiske tekstpartia innleiing, hovuddel og avslutning. Medan heile teksten bør vere prega av den konstaterande argumentasjonsfasen (FASE 2), vil innleiinga typisk vere definerande og avklarande (FASE 1), hovuddelen vurderande og/eller forklarande (FASE 3) og avslutninga tilrådande (FASE 4).

4.2 Studiens relevans for drøftande skiving i høgre utdanning

Tabell 6. Framlegg til skriveramme for drøftande tekst (fag- eller debattartikkel)

	Spørsmål teksten bør svare på:
INNLEIING	Kva dreier saka seg om? Kva er kjensgjerningane i saka?
HOVUDEL	Korleis kan saka forklarast og/eller vurderast? Kva er kjensgjerningane i saka?
AVSLUTNING	Kva bør gjerast med saka? Kva er kjensgjerningane i saka?

Når drøftande skiving er vektlagt i opplæringa, er det fordi drøftande skiving er ein skrivemåte som er relevant i mange ulike språkbruks-sfærar. Drøftande skiving står t.d. sentralt i akademisk fagskriving, og både norske og internasjonale studiar peikar på at den kompetansen studentane har med seg inn i høgre utdanning, er for svak (Bottenvann 2017; Greek & Jonsmoen 2016; Horverak & Hidle 2017, Lødding & Aamodt 2015; Mitchell et al. 2008; Wingate 2012). Årsakene til dette er utan tvil samansette. Blant anna er det akademiske feltet i seg sjølv så svært at det rommar fleire ulike tekstkulturar og skrivepraksisar (Bazerman 1988, Berge 1990; Breivega 2003). At det er krevjande for studentar å oppnå fagspesifikk literacy-kompetanse i dei respektive akademiske faga, bør difor ikkje overraske nokon.

Dei norske studiane som er refererte over, går ikkje direkte inn på kva sider ved drøftingskompetansen som bør styrkast, men både Mitchell

et al. (2008) og Wingate (2012) peiker eksplisitt på «pro og kontra»-tradisjonen i skriveopplæringa som noko som faktisk kan stå i vegen for å ta til seg akademiske sjangerkrav. På grunnlag av intervju med førsteårsstudentar og faglærarar konkluderte Mitchell et al. (2008: 235) med at «[t]he students had partial understandings of argument, for instance ‘a for-and-against structure sandwiched between introduction and conclusion’». Ein skal slik ikkje sjå heilt bort frå at eit noko breiare fokus i skulens opplæring i drøftande skrivemåtar kan gjere studentane meir studieførebuðde. Tilhøvet mellom skriveopplæringa i argumenterande sakprega skrivning i skulen og akademisk skrivning i høgere utdanning er i det heile tatt noko som burde utforskast meir i den norske opplæringskonteksten.

4.3 *Drøftande skrivning versus argumenterande skrivning elles*

Det har i denne studien ikkje vore eit mål i seg sjølv å kartlegge korleis drøftande skrivning vert forstått i høve til argumenterande skrivning elles, men gjennomgangen av skrivedidaktisk litteratur i hovuddel 2 over har likevel indirekte gjeve nokre svar på det. Det synest å eksistere tre overordna tilnærmingar til drøftande skrivning, sett i høve til argumenterande skrivning elles: (1) generalisert tilnærming, (2) spesifisert tilnærming og (3) åtskiljande tilnærming. Den generaliserte tilnærminga går ut på at drøftande skrivemåtar, ved sida av til dømes resonnerande, argumenterande og forklarande skrivemåtar, inngår i sekkeomgrepet ‘argumenterande sakprega skrivning’, men utan at det er fokus på å skilje skarpt mellom dei ulike skrivemåtane. Denne tilnærminga såg vi døme på hos Skjelten (2013) og Lorentzen & Kringstad (2014). Den spesifiserande tilnærminga framhevar drøftande skrivning som ei særskilt, og ofte oppvurdert, form for argumenterande skrivemåte. Denne tilnærminga såg vi døme på hos Aase (1988), Askeland et al. (1998) og Flyum (2011). Den åtskiljande tilnærminga trekkjer opp eit enda tydelegare skilje mellom drøftande og argumenterande skrivemåte, basert på skriveformålet. Denne tilnærminga såg vi døme på via Skrivehjulet (Berge 2005b; Solheim & Matre 2014) og hos Øgreid (2017b).

Den varierende og mangfaldige omgrepsbruket innan skriveopplæringa generelt er i det heile påfallande, og pedagogisk sett kunne det nok vore å føretrekkje at tekstomgrepa i skriveopplæringa var meir konsistente og ekvilibrerte (Oftedal 2016). Den rike termfloraen og den varierende omgrepsforståinga innan både sjølve opplæringa, den skrivedidak-

tiske litteraturen og skriveforskinga må sjåast i samanheng med alminnelig språkleg redundans, skule- og kulturhistoria vår og sjølvstogt også at skriveforskinga dreg vekslar på mange ulike tekstteoretiske tradisjonar, som retorikk, sosialsemiotikk, diskursanalyse og tekstlingvistikk. Å få fram klarare definisjonar av dei ulike tekstomgrepa skriveopplæringa opererer med, og i det minste eit auka medvit om den varierende og mangfaldige omgrepsbruken, er ønskeleg.

Innan det skrivefeltet denne artikkelen har utforska – argumenterande sakprega skiving – er eit slikt medvit også relevant i høve fokuset på tekststruktur. Som nemnt innleiingsvis har skriveforskinga peikt på at det særleg er tekststrukturen som gjer argumenterande sakprega skiving vanskeleg å lære (Freedman & Pringle 1988; Hertzberg 2008). Når argumenterande sakprega skiving kan forståast på så mange ulike måtar, og når det innan skrive- og argumentasjonsteorien finst så mange ulike modellar ein kan ta utgangspunkt i for å analysere tekststruktur, så bør ein kanskje i større grad stille seg spørsmålet om *kva tekststruktur* det eigentleg er tale om og om denne sida ved argumenterande sakprega tekst eigentleg kan omtalast i singularis. Det aller viktigaste er likevel kva skivinga skal brukast til, noko som fører oss over til det avsluttande punktet i denne artikkelen:

4.4 *Drøftande skiving i eit demokratisk perspektiv*

Kompetanse i argumenterande – og drøftande – skiving dannar eit grunnlag for aktiv samfunnsdeltaking og demokratisk danning (Berge 2012). Desse sidene ved kva norskfaget – og skriveopplæringa generelt – kan bidra med, har vorte aktualiserte via det tverrgåande temaet «Demokrati og medborgerskap» i den nye læreplanen (Utdanningsdirektoratet 2017).

«Pro og kontra»-argumentasjon er ofte løfta fram som ei argumentasjonsform med «spesielt høy troverdighet i demokratiske samfunn» (Flyum 2011: 34). Å anerkjenne at det finst ulike argument for eller imot eit standpunkt, og å forhalde seg sakleg og konstruktivt til meining-smangfald, er grunnleggande deliberative ideal som ingen med eit demokratisk sinnelag kan late vere å stille seg bak (van Eemeren et al. 2014; Habermas 1999; Næss 2002: 92). At elevar vert øvde i å forhalde seg til dissens og usemje, både via drøftande skiving og andre yringsformer i klasserommet, er avgjerande for den demokratiske danninga opplæringa kan tilføre (Breivega, Rangnes & Werler 2019; Iversen 2014).

Gjennom denne artikkelen har eg argumentert for at ei skriveopplæring i form av «pro og kontra»-argumentasjon som nærast einaste tekstorganiseringsprinsipp gjev for smale vilkår for den gode drøftande skrivinga. Å skrive drøftande er å sjå ei sak frå fleire sider, og dette kan ikkje reduserast til argument i ein resonnementstruktur. Å sjå ei sak frå fleire sider rommar det å vinkle saka på ulike måtar, stille ulike typar spørsmål, definere, avklare, vurdere, forklare og tilrå. Når elevar skriv drøftande tekstar, øver dei seg dermed både i å opne opp for ulike perspektiv og i å klargjere premissane for eigen argumentasjon. Også slike kvalitetar bidreg til ein ærleg, opplyst og demokratisk debatt.

Litteratur

- Andersen, Øyvind. 1995. *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Andrews, Richard, Carole J. Torgerson, Graham Low & Nick McGuinn. 2009. Teaching argument writing to 7- to 14-year-olds: an international review of the evidence of successful practice. *Cambridge Journal of Education* 39(3), 291–310.
- Aristoteles. 2006. *Retorikk*. Oslo: Vidarforlaget. Omsett og med forord av Tormod Eide.
- Askeland, Norunn, Hildegunn Otnes, Dagrun Skjellbred & Bente Aamotsbakken. 1998. *Tekst i tale og skrift. Innføring i tekstarbeid i lærerutdanninga*. 2. utgåva. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bazerman, Charles. 1988. *Shaping written knowledge. The genre and activity of the Experimental Article in Science*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Berge, Kjell Lars. 1988. *Skolestilen som genre. Med påtvungen penn*. Oslo: LNU/Cappelen.
- . 1990. *Tekstnormers diakroni. Noen ideer til en sosiotekstologisk teori om tekstnormendring*. Stockholm: MINS 33.
- . 2005a. Tekstkulturer og tekstkvaliteter. I: *Ungdommers skrivekompetanse. Bind II. Norskeksamen som tekst*, red. Kjell Lars Berge, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Wencke Vagle, 11–190. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 2005b. «Skriving som grunnleggende ferdighet og som nasjonal prøve – ideologi og strategier». I: *Det nye norskfaget*, red. Arne Johannes Aasen & Sture Nome, 161–188. Bergen: LNU/Fagbokforlaget.

- . 2012. Retorisk dannelse som grunnlag for demokratisk medborgerskap i skolen: om de grunnleggende ferdighetene skrijving og muntlighet i Kunnskapsløftet. I: *Demokratisk medborgerskap i skolen*, red. Kjell Lars Berge & Janicke Heldal Stray, 79–101. Bergen: Fagbokforlaget.
- Berge, Kjell Lars, Lars Sigfred Evensen, Frøydis Hertzberg & Wenche Vagle (red.). 2005. *Ungdommers skrivekompetanse. Bind II. Norskeksamen som tekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berge, Kjell Lars, Lars Sigfred Evensen & Ragnar Thygesen. 2016. The Wheel of Writing: a model of the writing domain for the teaching and assessing of writing as a key competency. *The Curriculum Journal* 27(2), 172–189. doi.org/10.1080/09585176.2015.1129980
- Blair, John Anthony. 2012. Rhetoric, Dialectic, and Logic as Related to Argument. *Philosophy and Rhetoric* 45, 148–164.
- Blichfeldt, Kathinka & Tor Gunnar Heggem. 2014. *Nye Kontekst 8–10. Basisbok*. Oslo: Gyldendal undervisning.
- Bottenvann, Reidunn. 2017. Å utvikle grunnskolelærerstudentane sin skrivekompetanse. *UNIPED*, 40(4), 312–324. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2017-04-04>
- Breivega, Kjersti Rongen. 2003. *Vitskaplege argumentasjonsstrategiar. Ein komparativ analyse av superstrukturelle konfigurasjonar i medisinske, historiske og språkvitskaplege artiklar*. Skrifter frå prosjektmiljøet norsk sakprosa, nr. 8. Doktoravhandling. Oslo: Norsk sakprosa og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening. https://sakprosa.files.wordpress.com/2008/06/nr8breivega_vitskaplege_argumentasjonsstrategiar.pdf
- Breivega, Kjersti Rongen & Sunniva P. Johansen. 2016. Frå sjanger til teksttype i skriveopplæringa? *Norskleraren* 39(2), 50–62. https://static1.squarespace.com/static/5d00b418d9cad80001fc3882/t/5d68dfef335b2ff0001a4d60f/1567154149261/NL2-16_Breivega_Johansen.pdf
- Breivega, Kjersti Rongen & Hege Myklebust. 2020. Refleksjonsloggar i KRLE-faget. Ein studie av reflekterande skrijving på niande steget. *Nordic Journal of Literacy Research* 6(1). DOI: <https://doi.org/10.23865/njlr.v6.2050>
- Breivega, Kjersti Maria Rongen, Toril E. Rangnes & Tobias C. Werler. 2019. Demokratisk danning i skole og undervisning. I: *Demokratisk danning i skolen. Tverrfaglige empiriske studier*, red. Kjersti M. R. Brei-

- vega & Toril E. Rangnes, 15–33. Oslo: Universitetsforlaget.
<https://doi.org/10.18261/9788215031637-2019-01>
- Børresen, Pål Fredrik, Anne Lise Jomisko, Ida Carine Longva, Jon Olav Sørhaug & Ingeborg Aasbrenn. 2021. *Appell Vg1 SF*. Oslo: Gyldendal. Vurderingsseksemplar nedlasta og lese 15. mai 2021. <https://issuu.com/gyldendalnorskforlag/docs/appell?fr=sMmNjY-jEyOTA1ODk>
- Crowhurst, Marion. 1990. Teaching and learning the writing of persuasive/argumentative discourse. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'éducation* 15(4), 348–359.
- Dysthe, Olga, Frøydis Hertzberg & Torlaug L. Hoel. 2010. *Skrive for å lære. Skrivning i høyere utdanning (2. utgåva.)*. Oslo: Abstrakt forlag.
- van Eemeren, Frans H., Bart Garssen, Erik C. W. Krabbe, A. Francisca Snoeck Henkemans, Bart Verheij & Jean H. M. Wagemans. 2014. The Pragma-Dialectical Theory of Argumentation. In *Handbook of Argumentation Theory*, 517–614. Dordrecht mfl.: Springer.
- Ferretti, Ralph P. & Yueyue Fan. 2016. Argumentative Writing. I: *Handbook of Writing Research*, red. Charles A. MacArthur, Steve Graham & Jill Fitzgerald, 301–315. New York: The Guilford Press.
- Flyum, Karl Henrik. 2011. Forberedende øvelser i skisseskriving, kildebruk og drøfting – en verktøymakers verktøy til fagskriving. I: *Skriv i alle fag! Argumentasjon og kildebruk i videregående skole*, red. Karl Henrik Flyum & Frøydis Hertzberg, 33–75. Oslo: Universitetsforlaget.
- Freedman, Aviva & Ian Pringle. 1988. Why Students Can't Write Arguments. I: *Language and Literacy from an Educational Perspective. In Schools* (band 2), red. Neil Mercer, 233–242. Milton Keynes: Open University Press.
- Gabrielsen, Jonas. 2008. *Topik. Ekskursjoner i den retoriske toposlære*. Ås-torp: Retorikforlaget.
- Greek, Marit & Kari Mari Jonsmoen. 2016. Hvilken tekstkyndighet har studenter med seg fra videregående skole? *UNIPED* 39(3), 254–270. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2016-03-06>
- Habermas, Jürgen. 1999. Handlinger, talehandling, språklig formidlet samhandling og livsverden. I: *Kraften i de bedre argumenter*, 137–171. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hertzberg, Frøydis. 2008. Sjangerskriving på ungdomsskolen. Fortelling er ikke nok. I: *Det er språket som bestemmer*, red. Louise Bjar, 223–241. Oslo: LNU/Fagbokforlaget.

- Hillocks, George Jr. 2011. *Teaching Argument Writing, Grades 6–12. Supporting Claims with Relevant Evidence and Clear Reasoning*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Hoey, Micheal. 1983. *On the surface of Discourse*. London: George Allen and Unwin.
- Horverak, May Olaug & Kari Mette Walmann Hidle. 2017. Mangelfull opplæring i grunnleggende skriveferdigheter: En studie av barnehagelæreres forkunnskaper for argumenterende skrijving i samfunnsfag. *UNIPED* 40(2), 155–169. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2017-02-05>
- Igland, Mari-Ann. 2008. *Mens teksten blir til. Ein kassustudie av lærarkommentarer til utkast*. Doktoravhandling. Det utdanningsvitenskapelige fakultetet. Universitetet i Oslo.
- . 2009. Negotiating problems of written argumentation. *Argumentation* 23(4), 495–511.
- . 2013. Kunsten å lese elevtekster. I: *Läsning! Svenskläraryrkeförbundet årskrift* 236, red. Gustaf Skar & Michael Tengberg, 135–152. Göteborg: Elanders.
- Igland, Mari-Ann & Hilchen Sundby. 2012. Argumentasjon i skriveopplæringa: en praksisarena for meningsbryting og dialog. I: *Teorier om tekst i møte med skolens lese- og skrivepraksiser*, red. Synnøve Matre, Dagrund K. Sjøhelle & Randi Solheim, 123–136. Oslo: Universitetsforlaget.
- Iversen, Lars Laird. 2014. *Uenighetsfellesskap. Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Just, Sine Nørholm & Jonas Gabrielsen. 2008. Boligmarkedet mellom tal og tale. Stasislæren som redskap for retorisk kritikk. *Rhetorica Scandinavica* 12(48), 17–36.
- Jørgensen, Charlotte. 2014. Rhetoric, Dialectic and Logic: The Wild-Goose Chase for an Essential Distinction. *Informal Logic* 34(2), 152–166.
- Jørgensen, Charlotte & Merete Onsberg. 2011. *Praktisk argumentation*. 3. utgåva. Valby: Nyt Teknisk Forlag.
- Kimstad, Åse Lill, Unn Liestøl Larsen, Øyvind Andresen, Sigrun Wergeland & Ingvild Holen. 2021. Drøftende tekst: Ungdom og dataspill – skriveramme. I: *Signatur*, red. Åse Lill Kimstad et al. Bergen: Fagbokforlaget. Nedlasta og lese 1. april 2021. <https://signaturbm.portfolio.no/read/316a2cf2-12ec-4f47-9109-6f8161aa9625>

- Kjørup, Søren. 2008. *Menneskevidenskabene. 2: Humanistiske forsknings-traditioner*. 2. utgåva. Roskilde: Roskilde universitetsforlag.
- Kock, Christian. 2009a. Choice is not True or False: the Domain of Rhetorical Argumentation. *Argumentation* 23, 61–80.
- . 2009b. Topik. I: *Retorik. Teori og praksis*, red. Charlotte Jørgensen & Lisa S. Villadsen, 115–128. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Lorentzen, Vibeke & Trude Kringstad. 2014. *Ressurshefte om argumenterende skrivning*. Trondheim: Skrivesenteret. Nasjonalt senter for skriveopplæring og skriveforskning. Skrivesenteret.no http://www.skrivesenteret.no/uploads/files/ungdomstrinn_i_utvikling/Argumenterende_skrivning_sendt_udir.pdf
- Kverndokken, Kåre. 2014. Elevers tekstskaping – øve eller skape selv? – Om eksempeltekster, skriverammer, lærermodellering og samfor-fatterskap. I: *101 skrivegrep. Om skrivning, skrivestrategier og elevers tek-stskaping*, red. Kåre Kverndokken, 36–55. Oslo: LNU/ Fagbok-forlaget.
- Lødding, Berit & Per Olaf Aamodt. 2015. *Studieforberedt etter studieforberedende? Overgangen mellom studieforberedende utdanningsprogram og høyere utdanning belyst gjennom gruppesamtaler med lærere, studenter og elever*. NIFU. Rapport 2015: 28. <https://www.udir.no/tall-og-forskning/finn-forskning/rapporter/studieforberedt-etter-studieforberedende/>
- Matre, Synnøve, Randi Solheim & Hildegunn Otnes (red.) 2021. *Nye grep om skriveopplæringa. Forskningsfunn og praksiserfaringar*. Oslo: Uni-versitetsforlaget.
- Mitchell, Sally, Paul Prior, Rebecca Bilbro, Kelly Peake, Beng Huat See & Richard Andrews. 2008. A reflexive approach to interview data in an investigation of argument. *International Journal of Research & Method in Education* 31(3), 229–241.
- Muller Mirza, Nathalie & Anne-Nelly Perret-Clermont (red). 2009. *Argumentation and Education. Theoretical Foundations and Practices*. London m.fl.: Springer.
- Myklebust, Hege. 2018. *Spor av dei andre. Addressivitet i argumenterende elevtekstar*. Doktorgradsavhandling. Trondheim: NTNU.
- Nussbaum, Michael E. & Gregory Schraw. 2007. Promoting Argument-Counterargument Integration in Students' Writing. *The Journal of Experimental Education* 76(1), 59–92.

- Newell, George E., Richard Beach, Jamie Smith, Jennifer VanDerHeide, Deanna Kuhn & Jerry Andriessen. 2011. Teaching and Learning Argumentative Reading and Writing: A Review of Research. *Reading Research Quarterly*, 46(3), 273–304. Henta frå: <https://ila.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1598/RRQ.46.3.4>
- Næss, Arne. 2002 [1975]. *En del elementære logiske emner*. 11. utgåva. Oslo: Universitetsforlaget.
- Oftedal, Tina Torgersen. 2016. *Argumenterende skriving i norskfaget. Tre norsklæreres tolkning og implementering av argumenterende skriving i undervisningen på vg2*. Masteroppgåve i norskdidaktikk. Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium ved Universitetet i Bergen. <https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/12119>
- Otnes, Hildegunn. 2015. Skriveoppgaver under lupen. I: *Å invitere elever til skriving. Ulike perspektiver på skriveoppgaver*, red. Hildegunn Otnes, 11–27. Oslo: LNU/Fagbokforlaget.
- Skjelten, Sidsel Merete. 2013. *Jakta på kvalitetsforskjellar i elevane sine tekstar. Kva skil gode tekstar frå middels gode?* Avhandling for ph.d.-graden. Det utdanningsvitenskaplege fakultetet, Universitetet i Oslo.
- Solheim, Randi & Synnøve Matre. 2014. Forventninger om skrivekompetanse. Perspektiver på skriving, skriveopplæring og vurdering i Normprosjektet. *Viden om læsning* 8(15), 77–89. Henta frå http://norm.skrivesenteret.no/wp-content/uploads/2014/03/videnom_15_8.pdf
- Tirkkonen-Condit, Sonja. 1985. *Argumentative Text Structure and Translation*, Ph.D. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 18. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Toulmin, Stephen. 2003 [1958]. *The Uses of Argument*. Updated Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- University of Cambridge. 2021. Persuasive writing. I nettressursen *Transkills: supporting transition to University*. Nedlasta og lese 05.12.2021. <https://www.transkills.admin.cam.ac.uk/resources-staff/mml-supervisor-package/part-ib-seminar-5-speaking-versus-writing/persuasive-writing>
- Utdanningsdirektoratet. 2017. Overordnet del – verdier og prinsipper i grunnopplæringen (LK20). Henta frå <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/overordnet-del/>
- . 2019. Læreplan i norsk. NOR1-06. (LK20). Henta frå <https://www.udir.no/lk20/noro1-06>

- Wingate, Ursula. 2011. 'Argument'! Helping students understand what essay writing is about. *Journal of English for Academic Purposes*, 145–154. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2011.11.001>
- Øgreid, Anne Kristine. 2016. Skriveramme som støtte i arbeidet med fagskriving? Studie av 8. klasse elevers tekstskaiping i samfunnsfag. *Acta Didactica Norge* 10(1), 1–19. DOI: <https://doi.org/10.5617/adno.2608>
- . 2017a. Bruk av modelltekster i arbeidet med skriftlig argumentasjon. En studie av åttendeklasselevers skrivning i RLE-faget. I: *Danne og utdanne. Litteratur, språk og samtale*, red. Nina Gram Garmann & Åse Marie Ommundsen, 199–226. Oslo: Novus forlag.
- . 2017b. *Skriftlig argumentasjon i fagspesifikke skrivekontekster på ungdomstrinnet*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/59748>
- Aase, Laila. 1988. *Stilskrivning og danning*. Oslo: LNU/Cappelen
- . 2012. Skriveprosesser som danning. I: *Teorier om tekst i møte med skolens lese- og skrivepraksiser*, red. Synnøve Matre, Dagrun K. Sjøhelle & Randi Solheim, 48–58. Oslo: Universitetsforlaget.

Abstract

This article deals with argumentative essays as they are conceptualized in Norwegian writing training and writing research. To discuss a topic from different angles is put forward as a salient feature of argumentative essay writing. In writing training this is often understood as a for-and-against structure, and writing frames for argumentative essays seem to highlight this structure. This article, however, proposes a wider understanding of argumentative essay writing.

The article draws on a rhetorical analysis of 16 argumentative essays from lower secondary school, mainly based on the stasis model. The stasis model is a typology of four basic questions one can ask related to any topic matter. The results show that the four basic questions were frequently posed in the argumentative essays. The findings also establish some patterns for their distribution throughout the texts. The article concludes that writing frames for discussion essays should to a greater extent draw on the questions the texts are answering.

DRØFTANDE SKRIVING PÅ UNGDOMSSTEGET

Kjersti Maria Rongen Breivega
Høgskulen på Vestlandet
Fakultet for lærarutdanning, kultur og idrett
Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking
Tjernvegen 9
NO-5232 PARADIS
krbr@hvl.no

«Norsk er nu det eneste sprog vi virkelig kan» – om språklig praksis i jødiske miljøer i Norge 1880–1940

Av Stian Hårstad

Artikkelen kaster lys over språkhistoria til en av Norges nasjonale minoriteter, jødene, som etablerte seg i siste halvdel av 1800-tallet. Også tidligere spor av jødisk nærvær på norsk jord blir omtalt, men hovedvekt ligger på perioden 1880–1940. Med utgangspunkt i en lang rekke skriftlige kilder kartlegges noen av de språklige praksisene som kjennetegnet de jødiske miljøene i dette tidsrommet. Et sentralt motiv er språkskiftet fra jiddisk til norsk, som gjerne blir satt i forbindelse med en generelt sterk vilje til integrering. Artikkelen får imidlertid også fram hvordan minoritetsgruppa videreførte en kompleks flerspråklighet gjennom hele den undersøkte perioden. Et viktig delmål med framstillinga er dessuten å peke på hvordan denne minoritetens språkhistorie kan utforskes videre.

1 Innledning¹

I det som var den første helhetlige gjennomgangen av prinsippene som ligger til grunn for den norske statens politikk overfor de nasjonale minoritetene, Stortingsmelding nr. 15 (2000–01), ble det slått fast at jødene skal ha status som nasjonal minoritet i Norge, men at denne gruppa ikke får et særskilt språkvern i tråd med Den europeiske pakten for vern av regions- eller minoritetsspråk²: «Tradisjonelt har den jødiske minoriteten

1. Jeg vil takke *Maal og Minnes* konsulent og redaktører for nyttige tilbakemeldinger. En takk går også til kollega Brit Mæhlum som har lest og kommentert et tidligere utkast.
2. Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk (ofte omtalt som Minoritetsspråkpakten) ble vedtatt i 1992 og ratifisert av Norge i 1993 (med gyldighet fra 1.

i Nord-Europa snakka jiddisk. Så langt Kommunal- og regionaldepartementet veit, blir dette språket i dag berre forstått av nokre få eldre personar i Noreg» (s. 41). Også i Stortingsmelding nr. 35 (2007–08), den såkalte språkmeldinga, blir dette poengtert (s. 53): Av de fem nasjonale minoritetene er det bare tre «[...] som har ein opphavleg språkbakgrunn som er så mykje intakt at også språket deira har fått særskilt folkerettsleg vern. Det er kvensk, norsk romani og romanes.»³ Her skal vi ikke gå nærmere inn på grunnlaget for vurderingene av disse ulike språkernes vitalitet i vår tid, men i stedet dvele ved det faktum at bemerkelsesverdig lite er gjort for å få innsikt i de norske jødernes språkhistorie (jf. Aarseth 2018: 552).

Formålet med denne artikkelen er å kaste lys over nettopp bakgrunnen for at den jødiske minoriteten i Norge ikke lenger forenes av et eget språk. Et viktig motiv i denne historia vil være språkskiftet fra jiddisk til norsk i tiårene omkring 1900, men vi skal også berøre andre sider ved språkpraksiser i de jødiske miljøene fram til at minoritetsgruppa ble drastisk desimert gjennom massive overgrep under andre verdenskrig. Disse dyptgripende forandringene i det jødiske språkfelleskapet gjør det naturlig å la 1940 være sluttpunktet for denne studien. Bakgrunnen for at startpunktet settes til 1880, kommer vi tilbake til nedenfor (avsnitt 4). Det finnes av opplagte årsaker ingen gjenlevende vitner til de språkmøtene som foregikk fra 1880 og i tiårene framover, så undersøkelsene hviler utelukkende på skriftlige kilder. Disse vil det bli gjort greie for i avsnitt 3, og et delmål for artikkelen er å antyde hvilket materiale som kan og bør trekkes inn i videre utforskning av denne tematikken. Først er det imidlertid behov for noen begrepsavklaringer.

2 «Jøder» og «jødespråk» – terminologiske forpostfektninger i en norsk kontekst

Forskere fra mange historiedisipliner har støtt på utfordringer i sin omgang med betegnelsen «jøde» (se f.eks. Lorenz 2010). Det gjelder natur-

mars 1998). Europarådets side om minoritetspakten: www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages

3. Den femte nasjonale minoriteten, som også er uten språkvern, er skogfinnene (se f.eks. Schall 2017).

ligvis også for en språkhistorisk tilnærming til det jødiske i en norsk sammenheng. Et stadig tilbakevendende stridspunkt er om man skal legge religiøs praksis eller etnisk identitet og herkomst – eller begge deler – til grunn når man definerer en persons «jødiskhet». Enkelte støtter seg på det sentrale prinsippet i den jødiske loven, *halakhá*, som slår fast at et individ er jøde dersom mora er jøde. Andre legger derimot vekt på at det er religiøs overbevisning og utøvelse som er det avgjørende, og at man kan bli jødisk gjennom å konvertere – uavhengig av kjødelig opphav. Vi skal ikke gå videre inn i denne diskusjonen her, men det er like fullt viktig å ha den *in mente* når vi nedenfor bringer inn statistikk som på ulike historiske tidspunkter har forsøkt å kartlegge andelen jøder i et samfunn. I en skandinavisk kontekst har dette i stor grad dreid seg om opptelling av individer av en viss konfesjon, og tallene vi har fra den tidsperioden som er aktuell her, favner i all hovedsak bekjennende medlemmer av ulike jødiske (mosaiske) trossamfunn i de forskjellige nasjonalstatene. Individer som er av jødisk etnisk eller kulturell herkomst, men som enten har konvertert til en annen religion eller av andre grunner ikke deltar i jødisk trosutøvelse, faller dermed utenfor mange opptegnelser,⁴ selv om de naturligvis kunne vært like interessante å studere som forvaltere av jødisk kulturell arv – inkludert språk.

Hva som skal forstås med «jøders språk» eller «jødisk språk», er et annet omdiskutert forhold. Som Myhill (2004: 18) peker på, har ikke «det å være jødisk» tradisjonelt forutsatt en viss språklig praksis eller et spesifikt førstespråk, men samtidig er det riktig å si at språk til alle tider har hatt en funksjon som identitetsmarkør for jødiske fellesskaper, og da særlig de hellige språkene hebraisk og arameisk.⁵ Ikke desto mindre

4. I noen tilfeller ble slike «avvikere fra troen» ekskludert og regelrett utstøtt av sine egne – og derfor også utelatt for ulike fortegnelser (Lorenz 2010: 2). Det er også grunn til å minne om at en del av innvandrerne fra Øst-Europa som her skal stå i sentrum, og som havnet i kolonnen for «jødedom» i offentlig statistikk, ikke var troende eller religiøst praktiserende. De kan i så måte anses som «kulturjøder», slik begrepet blir brukt om mange av vår tids jøder (se f.eks. Aronson mfl. 2019), gjennom at de sluttet opp om den jødiske identiteten og (i varierende grad) jødiske skikker og kulturarv for øvrig, men uten å ha en religiøs overbevisning og uten å gi *halakhá*, jødedommens forpliktelser, noen videre plass i livet sitt.
5. Som Aptroot & Gruschka (2010: 13) omtaler, er det en lang tradisjon for at jøder (i Europa) ser de to språkene som én størrelse, gjerne kollektivt omtalt som *loschn-kójdesh* («hellig språk» eller «det helliges språk»). Selv om det i flere henseender ville vært mer presist å bruke en term som «hebraisk-aramaisk» for denne størrelsen (slik blant andre Aptroot & Gruschka 2010 gjør), velger jeg her hovedsakelig å holde meg

har mye av jødernes historie vært preget av betydelig språklig fragmentering og differensiering, og det er derfor en lang rekke språk som kvalifiserer til å bli omtalt som «jødiske språk» (jf. også Spolsky 2014). Mens det i tidligere tider bare var hebraisk som fra et jødisk ståsted kunne anses som «sant språk», har særlig den lange perioden i diaspora medført at jødisk liv og kultur har blitt tuftet på et stort mangfold av språk. I samskiftelsen med ulike majoritetsgrupper vokste det etter hvert fram en rekke varianter eller dialekter av større språk, som etter hvert ble oppfattet som distinkt «jødiske», noe benevnelse som judeo-arabisk, judeo-katalansk, judeo-gresk og judeo-persisk antyder (Myhill 2004: kap. 3). Det språket som skal oppta mest plass her, er *jiddisk*⁶, kort sagt en germansk varietet med en rekke både romanske, hebraisk-aramaiske og slaviske elementer (mer om dette nedenfor). Under varierende benevnelse har dette språket lenge vært en sentral bestanddel i en kollektiv identitet blant jøder i det nordlige Europa og seinere også i andre verdensdeler (jf. f.eks. Aptroot & Gruschka 2010: 119).

3 Om kildematerialet

Historia til den norske jødiske minoriteten har etter hvert blitt nokså godt utforsket, men naturlig nok ligger tyngdepunktet i mange av framstillingene på hendelser under annen verdenskrig. Beretningene om jødisk liv i Norge på 1800-tallet er langt mindre utførlige, og de første generasjonene innvandrere har etterlatt seg relativt få tekstlige spor. Når jeg har forsøkt å skaffe til veie innsikt i de språklige praksisformene i dette miljøet, har jeg i hovedsak basert meg på relativt lett tilgjengelig trykt materiale, både mer helhetlige historiefremstillinger (bl.a. Banik 2007, Beck mfl. 1992, Johansen 1984, Koritzinsky 1922, Mendelsohn 1969, 1986, Michelet 2014, Reisel mfl. 1992, Ulvund 2014)⁷, regionale

til «hebraisk» uavhengig om det er tale om klassisk hebraisk, jødedommens liturgiske språk (som altså også omfatter arameisk) eller moderne (israelsk) hebraisk (*ivrit*).

6. Både «jiddisk» og «jiddisch» er normerte stavemåter, og i norskspråklig litteratur forekommer dessuten varianter som «jiddish», «yiddish», «idesch», «jidsch» og «jiddisk». Der det ikke er snakk om ordrett sitering av kilder, har jeg i denne framstillinga brukt «jiddisk» av hensyn til konsistens.
7. I nyutgivelsen av Oskar Mendelsohns monumentale verk *Jødernes historie i Norge* fra 2019 (opprinnelig 1969 og 1986) har Kjetil B. Simonsen sammenstilt en oppdatert oversikt over forskningslitteratur (s. 927–931) som har vært til stor nytte i dette ar-

og lokale framstillinger (bl.a. Borøchstein 2000, Broberg 2014, Gjernes 2013, Nilsen 2015, Reitan 2005, Sebak 2008, Sæland 2009, Tronstad 2015) og mer partikulære person- og familiehistorier (bl.a. Benkow 1985, Christensen 2012, Feinberg 1982, Koritzinsky 2018, Lemkow 1989, Levin 1983, 2015, Nordahl-Olsen 1985, Scheer 1979, Sjøbye 2003). I flere tilfeller baseres disse framstillingene på enkeltpersoners memoarer og vitnesbyrd, og dette kan naturligvis i noen grad påvirke reliabiliteten. Det gjelder ikke minst rapportering av språk og språkbruk, som mange steder blir nevnt i forbifarten og ikke alltid med noen presis terminologi. Det er altså sterke innslag av *folklingvistiske* perspektiver, og dataene må også behandles i tråd med dette.

Det samme forbeholdet angår materialet som er hentet fra de to norske jødiske månedsmagasinene fra den aktuelle perioden, nemlig *Israeliten* (1911–1927)⁸ og *Hatikvoh* (hebr. «håpet», 1929–1939). Jeg har gått gjennom det meste av de tilgjengelige årgangene for å se på både hvilke språk som er i bruk i spaltene, og hvilke diskurser om språk og språkbruk som kan avleses i redaksjonelt og innsendt stoff.

Privatarkiv og andre minnesamlinger, som for eksempel Norsk folkemuseums intervjusamling *Norsk-jødisk dokumentasjon*, som inneholder samtaler med eldre norske jøder foretatt i 2002–03, er ikke undersøkt, og jeg har heller ikke brukt muntlige kilder. Jødisk museum (Oslo og Trondheim) har korrespondansemateriale både fra foreninger, menigheter og privatpersoner som utvilsomt vil være interessant å innlemme i videre utforskning av dette temaet. Fra et onomastisk ståsted vil det dessuten være verdifullt å gå mer systematisk gjennom dokumenterte navneendringer blant norske jøder (se mer om dette i delavsnitt 5.5, jf. også

beidet. Av plasshensyn kan jeg ikke liste opp samtlige publikasjoner jeg har konsultert.

8. De første årgangene av *Israeliten* er vanskelige å få tak i, og det er i det hele tatt nokså uklart hvor mange nummer som utkom i perioden 1911–13 (jf. Dworsky, Mendelsohn & Scheer 1959: 28). Da Skandinavisk Jødisk Ungdomsforbund ble stiftet i 1919, gikk *Israeliten* over til å være organ for dette, og redaksjonen ble høsten 1920 flyttet til København, noe som førte til en langt større andel både danske og svenske artikler. Ettersom jeg har hatt norske forhold i fokus, har jeg bare sett på tilgjengelige nummer som kom mens redaksjonen var basert i Kristiania, dvs. årgangene 1916–1920. Det har eksistert andre tidsskrifter i det norske jødiske miljøet i denne perioden, Mendelsohn (1986: 523f) omtaler *Jødisk Tidende* (fem utgaver 1918–19), *Jødisk Bulletin* (én eller to utgaver i 1918) og *Der Stolte Jid* (klubbavis fra Trondheim, nevnt i *Israeliten* nr. 5 i 1918, men trolig ikke bevart), men disse er ikke inkludert her.

Bredefeldt 2000, som har gjort en slik undersøkelse i en svensk kontekst).

4 Det jødiske på norsk jord – et språkfelleskap vokser fram

Når 1880 blir satt som startpunkt for denne studien, er det begrunnet i at vi først omkring denne tida kan snakke om en jødisk minoritet av en slik størrelse at den utgjør et reelt språkfelleskap i Norge. Som Bruland (2010: 71) påpeker, er det knapt noe annet land i Europa som gjennom historia har hatt en så marginal jødisk minoritet og så små muligheter for kontinuerlig jødisk liv som Norge. Bakgrunnen for dette har vi ikke rom for å drøfte i full bredde, men før vi ser nærmere på framveksten av et jødisk kulturfelleskap i 1800-tallets siste del, skal vi likevel gjøre et raskt tilbakeblikk som tilfører noe mer (språk-)historisk dybde.

Ulike kilder viser med varierende tydelighet at jøder har vært bosatt innenfor det dansk-norske riket siden 1500-tallet, men det er primært de danske områdene (og særlig hertugdømmene Holstein og Slesvig) som har en så pass lang historie med jødiske innbyggere (Mendelsohn 1969: kap. I). Fra territoriet som utgjør dagens Norge, finnes det langt færre slike beretninger, og som Mendelsohn (sst.) viser, dreier det seg på 1600- og 1700-tallet i all hovedsak om kortere opphold, i tråd med de gjeldende kongelige forordningene som krevde at jøder måtte ha særskilt tillatelse, såkalte leidebrev, for å ferdes i riket.

I omtalene av disse jødiske individene gjenspeiles ei historisk hovedinndeling av europeiske jøder som har hatt mye å si både språklig og kulturelt, nemlig skillet mellom sefardiske og askenasiske jøder. «Sefardisk» (avledet av den hebraiske benevnelsen for «Spania») ble særlig tatt i bruk som navn på gruppene av jøder som ble forfulgt og fordrevet fra den iberiske halvøya fra slutten av 1300-tallet. I det påfølgende hundreåret ble jødene møtt med stadig flere restriksjoner og forbud i de ulike kongerikene, og fra 1492 ble de (med mindre de gikk med på tvangskonvertering til kristendom) regelrett bortvist fra Spania og seinere også fra Portugal (Lorenz 2020: 27f). De sefardiske jødene bosatte seg etter hvert i en lang rekke byer rundt Middelhavet, og dermed ble språket deres, *ladino* (også kjent som judeo-spansk og djudezmo), spredt vidt omkring. Den tvungne utvandringa foregikk også nordover, og både Frankrike, England, Nederlandene (særlig byene Antwerpen og Amsterdam) og enkelte tyske

byer fikk etter hvert sefardiske minoriteter. Noen av disse bosatte seg etter hvert på territorier som i første halvdel av 1600-tallet kom under dansk herredømme, blant annet byene Altona og Glückstadt (Lykstad) nær Hamburg, og kilder fra denne tida omtaler «portugisere» eller «portugisjøder» som snakker «spaniolsk», en blanding av kastiljansk og hebraisk (Katz 1988). Også København fikk sefardiske innvandrere på 1600-tallet, og det ble etter hvert etablert tre forskjellige «portugisiske» synagoger i byen.

Den andre hovedgruppa av jøder i Europa går under benevnelsen askenaser (avledet av det eldre hebraiske ordet for «Tyskland»). Termen ble særlig tatt i bruk mot slutten av 1200-tallet med henvisning til de jødene som i flere omganger migrerte (nord-)østover fra Nord-Italia, Frankrike, Tyskland og England til områder i dagens Polen og seinere også videre østover (Lorenz 2020: 54f). Denne flyttestrømmen foregikk over flere århundrer, men hadde noen særlig intense faser forårsaket av systematisk jødeforfølgelse blant annet i forbindelse med korstogene i første halvdel av 1100-tallet og pestepidemiene omkring midten av 1300-tallet. Storparten av disse migrantene var forent i en askenasiske felleskultur, med egne skikker og religiøse tradisjoner og et eget språk, som nå ble med østover og etter hvert skulle utgjøre en viktig identitetsmarkør for «østjødene». Språket, en eldre variant av det vi i dag kjenner som *jiddisk* (avledet av det det jiddiske ordet for «jødisk»), hadde sin basis i middeleuropeiske dialekter fra Rhin-området med mange innslag fra både eldre romanske varieteter (gammelfransk og kanskje også et eget judeofransk) og hebraisk (Aptroot & Gruschka 2010: 36f). Langvarig kontakt med ulike slaviske språk (eldre steg av polsk, ukrainsk, hviterussisk, russisk, tsjekkisk) førte etter hvert til at jiddisk i det østlige Europa utviklet seg betraktelig, og det oppsto et dialektskille mellom vest- og østjiddisk. Vestjiddisk omfattet varietetene i det som i dag er Tyskland, Nederland, Frankrike, Sveits, Østerrike, Tsjekkia, Italia og deler av Polen (Schlesien og Pommern), mens østjiddisk favnet områdene øst for dette helt til Krimhalvøya. I dette store østlige området skjedde det videre oppsplittinger som gjør det mulig å snakke om minst tre hoveddialekter innenfor det østjiddiske: sørøstjiddisk, sentraløstjiddisk og nordøstjiddisk (Aptroot & Gruschka 2010: 49ff). I de vestjiddiske områdene var språket derimot i klar tilbakegang allerede på 1700-tallet, og en stor andel av de jiddisktalende gikk over til majoritetsspråket der de bodde, i veldig mange tilfeller høytysk. Etter annen verdenskrig var det fortsatt små grupper

som behersket vestjiddisk i både Sveits, Frankrike (Alsace) og Tyskland, men i dag regnes språket som utdødd (Aptroot & Gruschka 2010: 87).

Et sosiolingvistisk kjennetegn ved hele det askenasiske språksamfunnet er en lang historie med en form for *dobbel diglossi*, det Even-Zohar (1990) omtaler som et språklig *polysystem*: På den ene sida har de jødiske minoritetsgruppene levd med en indre tospråklighet, der hebraisk som sakralt eller rituelt språk har stått som høyspråket, mens jiddisk har vært språket for de fleste øvrige (verdslige) anliggender innenfor gruppa.⁹ På den andre sida har denne diglossiske tilstanden stått i en relasjon til stor-samfunnets (og seinere nasjonalstatens) dominerende språk. Dette er særlig tydelig i det tyskspråklige området, der nettopp samlinga omkring den høytyske standarden etter hvert bidro sterkt til å begrense det jiddiske språkets bruksområde. Den ytre diglossien var mindre påtakelig i Øst-Europa, der de ulike majoritetsspråkene, som polsk, ukrainsk, hviterussisk og litauisk, lenge hadde relativt svakt institusjonelt fotfeste. I disse områdene ble dermed også jiddisk i større grad bevart og videreført i innvandremiljøene (jf. Lorenz 2020: 55).

Språkerferdighetene til de tidligste jødene i Danmark-Norge er dårlig dokumentert, men det finnes håndfaste bevis for at noen av dem kunne jiddisk. I Riksarkivet oppbevares deler av ei brevveksling på jiddisk mellom Jacob Sossmann (også skrevet Sostman) og kona Schönchen fra 1660-tallet. Sossmann og to andre jødiske menn, som alle var bosatt i Hamburg, ble arrestert i København i 1666 på vei til Kristiania for å handle malm. Trolig kom de seg aldri til Norge (Mendelsohn 1969: 20f), men den ekteskapelige korrespondansen som inngår i rettsdokumentene, etterlot iallfall et tidlig spor av jiddisk fra en dansk-norsk kontekst.

Utne (2007: 15) spekulerer på om trelasthandleren Levin Levinson (Hollender), som kom til Romsdal fra Alkmaar i Nederland i 1630-årene, kan ha hatt jiddisk som morsmål, og det samme kan ha vært tilfellet med Jacob Levin, som satt fengslet i Bergen i 1681 (Mendelsohn 1969: 21). Diverse kilder beretter altså om et knippe personer som på denne tida oppholdt seg i Norge i kortere og lengre perioder, og som formodentlig

9. Som Aptroot & Gruschka (2010: 13f) påpeker, er det imidlertid en overforenkling å snakke om en absolutt domenefordeling, for det finnes bevis på at også jiddisk, L-språket, ble brukt i religiøse sammenhenger allerede fra 1000-tallet (sst.: 32), og hebraisk, H-språket, er også brukt i privat korrespondanse, underholdningslitteratur og mindre «høyverdige» tekster. Dessuten har hebraisk i lang tid stått som det enerherskende språket i juridisk sammenheng (Even-Zohar 1990: 122).

kan ha vært brukere av jiddisk eller ladino (judeo-spansk). Men ettersom disse språkene ikke var til noen nytte i kontakt med lokale myndigheter og handelspartnere i det dansk-norske riket, har bruken av dem heller ikke blitt dokumentert. I hovedstaden København ble det, som allerede nevnt, etablert flere jødiske trossamfunn utover på 1700-tallet, og dermed kan man anta at det også var grunnlag for et språkfelleskap basert på minoritetens språk (jf. f.eks. Thing 2008: 119f). Det ser imidlertid ut til at de ladino- og jiddisktalende nokså raskt gikk over til dansk. Skautrup (1953: 222) anslår at ladino («jødespansk») gikk helt ut av bruk i Danmark før 1800, mens jiddisk («jødetysk»¹⁰) levde litt inn på 1800-tallet. Thing (2008: 144f) omtaler protokoller fra det mosaiske trossamfunnet i København som ble ført på vestjiddisk iallfall fram til omkring 1800, men så skjedde et skriftspråkskifte til dansk, blant annet som følge av ny lovgiving fra 1805 (jf. også Thing 2007: 10).

I den norske delen av riket var det derimot vesentlig svakere grunnlag for et jødisk fellesskap, ikke minst fordi de få jødene som kom hit, ser ut til å ha bli møtt med strengere håndheving av fremmedlovene enn i andre deler av riket. Selv om Kristian 5s lov fra 1681/1687 slo fast at ingen jøde fikk oppholde seg i riket uten løyve fra kongen, «uden Kongens særdelis Lejdebrev», var det allerede nærmest en sedvane at jøder «av den portugisiske nasjon» (dvs. sefardiske jøder) kunne ferdes fritt, også i Norge. Fra 1657 hadde såkalte Schutzjuden, dvs. tyske jøder som fra 1641 med den danske kongens beskyttelse oppholdt seg i Altona, fått liknende privilegier, men utover i enevoldstida skulle det komme flere ulike lov-pålegg og forordninger som la sterke føringer når det gjaldt jøders muligheter for fast bosetting og valg av næringsvei (Sogner 2003: 251). Som Mendelsohn (1969: 24) omtaler, var mange norske embetsmenn og politimyndigheter dårlig orientert om de innrømmelsene som var blitt gitt, og de ser ut til å ha operert med en strengere justis enn den som faktisk gjaldt. Det førte til at flere jødiske reisende ble arrestert og bortvist, ene og alene på grunn av sin «jødiskhet».

De få jødene som fikk slå seg ned i Norge på 1700-tallet, kjenne-tegnes av at de i liten grad videreførte sin religiøse praksis (Mendelsohn 1969: 30f). Dermed gikk de ganske raskt i ett med sine kristne omgi-

10. Som Thing (2007: 13f) omtaler, ble språket til jøder «av den tyske nasjon» omtalt på mange ulike måter på denne tida, f.eks. «Jødetysk», «Tydisk-Hebraisk» og «Jargon». Termer som «Yiddisch» og «Jeddisch» kom ikke i bruk før omkring 1910.

velser, og den jødiske avstamningen ble etter hvert bare en vag del av familiehistoria og trolig også selvforståelsen. Slik var det for eksempel med familier som Hambro, Glogau og Mariboe i Bergen og kanskje også Moses i Kristiansund (Mendelsohn 1969: 30f, Ulvund 2014: 126ff). I folketellinga fra 1801 finner vi Marcus Samuel Heimanz (eller Hejmansz) som losjerende i Arendal. Som yrke er oppgitt «Portugisisk Jøde, Informator i Sprog», og Tronstad (2015: 20) spekulerer på om han kan ha vært den eneste jøden i landet på dette tidspunktet. Trolig var Heimanz en slags privatpraktiserende huslærer, og med tanke på at han blir omtalt som «Portugisisk», kan han ha vært ladino-talende. Det var nok likevel andre språk han var «Informator» i, men hva han drev med og nøyaktig hvor lenge han var i Norge, er uklart (sst.).

I tiårene etter unionsoppløsningen, da Norge med sin nye grunnlov fra 1814 hadde videreført det strenge innvandringsforbudet rettet mot jøder,¹¹ finner vi dokumentasjon av personer «av jødisk herkomst» som slår seg ned i den nye staten. Når disse individene fikk adgang til opphold i Norge på tross av ekskluderingsbestemmelsen, var det nettopp fordi de ikke uten videre lot seg kategorisere som jøder, i religiøs eller kulturell forstand. Selv om de påviselig hadde jødiske aner, er det, som Bruland (2010: 72) påpeker, diskutabelt om disse kan brukes som eksempler på jødisk innvandring, rett og slett fordi de neppe oppfattet seg som jøder etter lovens bokstav.

Etter langvarig politisk dragkamp ble bestemmelsen i Grunnlovens paragraf 2 fjernet i september 1851 (Mendelsohn 1969: 273f, Ulvund 2014: kap. 11). Dette førte imidlertid ikke til noen stor forandring i det jødiske nærværet i Norge; mye tyder på at det gikk ni måneder før den første jødiske innvandreten slo seg ned her. Gjernes (2013) har kartlagt at 66 jøder kom til Kristiania i perioden 1851–1879, og av disse tok bare omtrent en tredel permanent opphold. Også andre deler av landet fikk noen jødiske innflyttere i tiårene etter grunnlovsendringa, men sett under ett forble den norske jødiske minoriteten svært liten og hovedsakelig konsentrert om noen få byer (Myhre 2003: 282). Dessuten var altså en betydelig del av den bare på midlertidig besøk; det gjaldt blant annet et antall såkalte omførselshandlere med hjemmeadresse i Sverige som var

11. Det kan være verdt å minne om at denne ekskluderingsbestemmelsen, misvisende omtalt som «jødeparagrafen», også angikk «Jesuitter og Munkeordener» og altså berørte flere religiøse minoriteter enn jødene alene.

mer eller mindre sesongarbeidere i Norge. Denne utstrakte midlertidigheten gjør det vanskelig å anslå nøyaktig hvor stor minoritetsgruppa var, men det er uansett riktig å si at det etablerte jødiske livet i Norge de første to tiårene etter lovendringa i 1851 var marginalt. Det var ennå ikke grunnlag for noe menighetsliv, og det finnes ellers få andre spor av organisering innenfor den jødiske minoriteten.

I folketellinga fra 1875 går det fram at Norge hadde 34 fastboende jøder, et tall som kan diskuteres (jf. Mendelsohn 1969: 295), men som uansett viser til en forsvinnende liten minoritet i en befolkning på noe over 1,8 millioner (SSB *Historisk statistikk* u.å.). I løpet av det påfølgende tiåret vokste imidlertid minoriteten betraktelig, og i folketellinga fra 1890 er tallet på jøder 214; av disse bodde 136 i Kristiania og 27 i Trondheim. Denne relativt store økningen i innvandring omkring 1880 skyldes i hovedsak de politiske og sosiale forholdene i Russland, dvs. det russiske keiserdømmet, der systematisk undertrykkelse og regelrette overgrep tvang et stort antall jødiske innbyggere på flukt (Lorenz 2020: 170f). Den antijødiske politikken ble ytterligere intensivert etter attentatet i 1881 der tsar Aleksander 2 ble drept, et angrep jødene urettmessig fikk skylden for (Myhre 2003: 281). I neste omgang førte dette til en omfattende flyttestrøm (nord-)vestover, og selv om bare en svært liten andel endte opp i Norge, er det denne migrasjonsbølgen som kom til å utgjøre den *egentlige* jødiske innvandringa til Norge (Bruland 2010: 74). Her skiller Norge seg klart fra nabolandene Sverige og Danmark som allerede hadde etablerte jødiske minoriteter, og som i 1880-årene og framover opplevde betydelige spenninger mellom de «gamle» jødene, som i hovedsak hadde sine røtter i Mellom- og Vest-Europa, og gruppa av nyankomne jøder som for en stor del kom fra Øst-Europa (dagens Russland, Litauen, Hviterussland, Ukraina og Polen). I Norge var det derimot ingen etablert jødisk minoritet å snakke om, og «østjødene» kom derfor til å utgjøre ryggraden og tyngdepunktet i den jødiske minoriteten her til lands (Banik 2009: 32).¹²

Anslagsvis 1200 jødiske innvandrere kom til Norge fra Tsar-Russland i perioden 1880–1920 (Bruland 2010: 75). Til Sverige kom til sammen-

12. Som Mendelsohn (1969: 432) er inne på, var ikke motsetningen mellom «østjødene» og jødiske grupper med annen bakgrunn uvesentlig, den lå blant annet til grunn for uenigheter i menighetslivet utover i 1890-årene, men konfliktene var langt tydeligere i både Sverige og Danmark.

likning over 4000 jøder fra russiske områder, og til Danmark omtrent 3000. I alle de tre landene blir tallet en del større om man regner inn *transmigranter*, altså personer som hadde kortere opphold på vei til andre – og mer ettertraktete – mål, særlig England og USA (Myhre 2003: 279).

En beregning viser at 57 % av de jødiske immigrantene til Norge i perioden 1880–1900 kom fra Tsar-Russland (Myhre 2003: 281). Men også en del av de som innvandret fra Tyskland, Østerrike-Ungarn, Danmark og Sverige, hadde sin bakgrunn i det jødiske bosetningsområdet vest i tsarriket, slik at andelen «østjøder» totalt sett var høyere. Mange kom til Norge etter nokså lange opphold i Sverige, opptil ti–femten år, og det er anslått at omtrent en femdel av alle jøder i Norge omkring 1900 var født i Sverige (Mendelsohn 1969: 328, Myhre 2003: 281).

De aller fleste jødiske innvandrere slo seg ned byer, og Kristiania og Trondheim fikk de største minoritetsgruppene. I 1900 var den jødiske befolkninga totalt på 642, og av disse bodde 565 (88 %) i byer – 343 i hovedstaden, 125 i Trondheim og 35 i Bergen (Mendelsohn 1969: 417, Reitan 2005: 15, Sebak 2008: 30). Sett under ett favner denne gruppa et betydelig mangfold, men det er likevel riktig å si at den var kjennetegnet av stor fattigdom. Enkelte hadde spesialkompetanse som gjorde dem særlig attraktive på arbeidsmarkedet (i første rekke innenfor tobakkstilvirking), og noen hadde tilgang til kapital som bidro til at de nokså raskt kunne starte egne foretak. Det store flertallet hadde imidlertid veldig små ressurser og måtte gripe de mulighetene til inntektsbringende arbeid som bød seg (jf. f.eks. Banik 2007, Gjernes 2013).

I Kristiania ble det etter hvert noen områder med en relativt stor konsentrasjon av jøder, hovedsakelig i østlige deler av bykjernen (de såkalte Hausmannskvartalene og andre strøk rundt Akerselvas nedre del), men noen segregering i retning av «jødekwarter» eller «getto» var det ikke snakk om (Mendelsohn 1969: 434f). Disse områdene kan likevel ses som en hovedarena for det jødiske sosiale og religiøse livet som etter hvert vokste fram (jf. Gjernes 2013, Michelet 2019: 29). Mendelsohn (1969: 360f) anslår at regelmessige sabbatsgudstjenester ikke ble holdt før langt ut i 1880-årene. Jødedommens lover tilsier at det må være ti voksne menn til stede for at man kan danne *minjån* (gudstjeneste), og det kunne by på problemer å få samlet det tilstrekkelige antallet – selv i datidas største jødiske miljø i Norge. I 1886 ble den første jødiske vielsen gjennomført i Kristiania, og fra 1888 er det dokumentert flere jødiske gudstjenester, både i privathjem og i leide lokaler. Det er også på denne tida at et mer

organisert menighetsliv kommer i gang, blant annet på basis av en nystiftet religionsforening (Mendelsohn 1969: 360f). Våren 1892 ble det stiftet en jødisk organisasjon¹³, og denne var også utgangspunktet for den første menigheten, som kom i gang litt seinere samme år. I løpet av et drøyt tiår ble det opprettet ytterligere fire jødiske trossamfunn (det siste i Trondheim i 1905), hvorav to ble oppløst etter nokså kort tid. Denne fraksjoneringa antyder atskillige uenigheter innad i det jødiske miljøet, men som Koritzinsky (1922: 65) omtaler, dreide det seg oftere om personkonflikter og strid om «bagateller» enn om teologiske motsetninger. Splid og splittelse til tross var menighetslivet essensielt for mange av de andre organiserte aktivitetene med «det jødiske» i sentrum. Det gjaldt for eksempel opplæringsstilbud (religionsskoler), begravelsesselskap og seinere også institusjoner med sosiale funksjoner: understøttelsesfond, barnehjem, eldresenter mv. (Kjeldstadli 2003 a: 412). Etter hvert vokste det fram en hel rekke foreninger som på ulike måter arbeidet for indre samhold i den jødiske minoriteten. Som Bruland (2010: 77) peker på, må det meget aktive organisasjonslivet ses som uttrykk for en sterk vilje til å holde fast på «jødiskheten» til tross for at gruppa i rene tall var veldig liten.

Utover i det nye århundret ankom det stadig flere innvandrere. Også nå kom det store flertallet fra Tsar-Russland der det flere steder foregikk pogromer både i 1903 og 1905–06 (Kjeldstadli, 2003 a: 408, Lorenz 2020: 180). I 1920 viste folketellinga at Norge hadde 1457 jødiske innbyggere (av en folkemengde på totalt 2,65 millioner), og dette blir ofte regnet som den jødiske minoritetens «toppnotering» (Mendelsohn 1969: 507). Trolig er 1600–1700 et mer reelt tall, og dette holdt seg etter alt å dømme nokså stabilt i tiårene fram mot krigen (Kjeldstadli 2003 a: 409). Da Norge ble en del av verdenskrigen våren 1940, var det anslagsvis 2000–2100 jøder på norsk jord, men dette tallet inkluderer minst 400 flykninger fra Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia. Ved folketellinga i 1946 oppga 559 nordmenn at de var mosaiske trosbekjennere (Mendelsohn 1986: 260).

13. Det er litt uklart hva navnet på organisasjonen var til å begynne med, og selv om tidlige kilder oppgir «Det jødiske Samfund i Christiania», går det fram av vedtektene at den er ment å være landsdekkende (Mendelsohn 1969: 365).

5 Hva forteller skriftlige kilder om den jødiske minoritetens språklige praksiser?

5.1 Tidlig flerspråklighet

Ingen myndigheter registrerte data om morsmål eller øvrig språkkompetanse blant innvandrerne som kom til landet i siste del av 1800-tallet. Derfor har vi sparsomt med opplysninger om hva som var de dominerende språkene i den nyetablerte jødiske minoriteten. En russisk folketelling fra 1897 viste at 97 % av rikets jødiske innbyggere hadde jiddisk som morsmål (Thing 2008: 146), og dermed er det grunn til å tro at de aller fleste som innvandret fra dette området til Skandinavia, var jiddisktalende. Boyd og Gadeli (1999: 322) omtaler de østeuropeiske jødene som kom til Sverige i perioden 1860–1910, som «i allmänhet jiddischtalande», og både Beck mfl. (1992: 20) og Bruland (2010: 77) anslår det samme for innvandrerne til Norge. Vi vet imidlertid at en del i tillegg hadde ferdigheter i majoritetsspråk som russisk, litauisk, ungarsk eller polsk (f.eks. Benkow 1985: 19, Levin 1983: 17, Sebak 2008: 125, Tronstad 2015: 99), og dessuten hadde flere av jødene med bakgrunn fra Tyskland en betydelig tyskkompetanse (f.eks. Reisel mfl. 1992: 170).

Ferdigheter i norsk var naturligvis en nødvendighet for å komme inn i yrkeslivet, og flere kilder omtaler hvordan den første generasjonen jødiske innvandrere kunne gjenkjennes på sitt «gebroke» språk (f.eks. Beck mfl. 1992: 20, Borøchstein 2000: 69, Broberg 2014: 122, Mendelsohn 1969: 390, Nordahl-Olsen 1985: 13). Ved sida av historier om enkeltpersoner som lærte seg norsk «på utrolig kort tid», som Nordgård (2014: 36) skriver om Moritz (Moses) Rabinowitz (f. 1887)¹⁴, finnes beretninger om eldre innvandrere som aldri kom særlig langt i innlæringa av norsk, og som kun samhandlet med andre på jiddisk (f.eks. Lemkow 1989: 15, Reitan 2005: 80).

Hjemmet og familiens hverdagsliv utpeker seg som det domenet der jiddisk sto sterkest, men språket ble også brukt i religiøs sammenheng, som prekenspråk, og i den tidlige jødiske opplæringa (*cheider*) som kom i gang i Kristiania 1890-årene – i begge tilfeller ved sida av hebraisk (Reisel mfl. 1992: 94). I det offentlige rom var det etter alt å dømme høyst

14. På samme måte forteller Ruth Koklin (f. 1919) om faren Benjamin, som kom til Norge i 1910, at «han lærte seg norsk på egen hånd og skrev et bedre norsk enn mange som hadde gått på folkeskolen» (gjengitt i Nilsen, 2015, s. 48).

uvanlig å høre jiddisk, men flere kilder framstiller Olaf Ryes plass og Sofienbergparken øst i Kristiania som yndete møtesteder for den jødiske befolkninga (f.eks. Reisel mfl. 1992: 199, Banik 2009: 32, Levin 1983: 45). Her kunne man treffes etter både jobb og synagogebesøk og slå av en prat med nære og fjernere bekjente – på *mame-loschn*, «morsmålet». Jiddisk var også omgangsspråket på sammenkomster og feiringer med utspring i menighetene, og det kom tidlig i gang en tradisjon med teateroppsetninger på jiddisk både som del av religiøse fester og som egne arrangement (mer om dette i 5.3). Mendelsohn (1969: 389) omtaler feiring av *simchat tora* («Tora-gledesfesten») i Trondheim høsten 1892 (eller 1893) der det ble framført viser på jiddisk som handlet om de handelsreisendes besværligheter på reiser i Nord-Norge. Dette var altså nyskrevne tekster med nokså dagsaktuelt innhold, mens det som ble iscenesatt av de ulike amatørteaterforeningene, i hovedsak var klassiske jiddiske originalstykker eller oversettelser av blant andre Ibsen, Shakespeare og Tolstoj (Levin 1983: 46). I Kristiania ble det nokså tidlig, omkring 1911, etablert et jødisk bibliotek med i overkant av 200 bøker og tidsskrifter som alle interesserte kunne benytte seg av (Mendelsohn 1986: 483). Ifølge Dworsky mfl. (1959: 9) var det aller meste i denne samlinga på jiddisk de første ti–femten årene, men fra 1924 fikk den betydelige innslag av andre språk, særlig tysk og norsk.

En rekke biografiske beskrivelser og memoarer som berører den første generasjonen av innvandrere, tematiserer at de fleste familiene nokså raskt fikk et flerspråklichetsmønster som skilte mellom foreldre (og eventuelle eldre generasjoner) og barn. Selv der de voksne i familien fortsatte å bruke sitt førstespråk (i hjemmet), ble norsk barnas dominerende språk. Vi finner unntak, som for eksempel Ruth Koklin (født i Tønsberg i 1919) og Tutte (Isak Samuel) Lemkow (født i Kristiania i 1918), som begge skal ha snakket jiddisk med foreldrene gjennom barndommen (Nilsen 2015: 30f, Lemkow 1989: 154). Og om Fanny Levin (født i Kristiania i 1907) blir det fortalt at hun lærte jiddisk først, men at hun ved to–tre års alder gikk fullstendig over til norsk (Reisel mfl. 1992: 195). Jevnt over hadde nok denne andre generasjonen meget gode respektive ferdigheter i foreldrenes førstespråk, men flere beretninger om barn som svarte på norsk når deres foresatte snakket til dem på jiddisk eller russisk, antyder dominansforholdet mellom de ulike språkene (f.eks. Reisel mfl. 1992: 176). Fra familien Goldfarb, som kom til Norge fra Russland rett etter århundreskiftet, fortelles det at barna (født 1909–1918)

mislikte at foreldrene tidvis snakket russisk seg imellom (Sebak 2008: 124f). Barna forsto lite russisk selv og skal gjentatte ganger ha formanet foreldrene om å holde seg til norsk. Det samme motivet finner vi fra familien Lasnik, der foreldrene Elias og Dora, som kom til Norge i 1908, snakket jiddisk i hjemmet: «[N]år barna hadde med seg venner hjem, hvisket de til foreldrene: ‘Snakk norsk, snakk norsk.’» (Søbye 2003: 35). Videre finnes det spor av kodeblanding av ulik art. For eksempel forteller Eva Scheer (f. 1915) at «jiddishe ord gled naturlig inn når vi snakket norsk» hjemme hos bestemora og de eldste tantene, som hadde jiddisk som morsmål (Scheer 1981: 11).

I foreningslivet ser det ut til at norsk (dvs. riksmål) raskt ble dominerende i det skriftlige domenet. Her er det imidlertid vanskelig å få et klart bilde, fordi så pass lite materiale fra den tidligste tida er bevart. For eksempel gikk arkivene til Jødisk ungdomsforening (stiftet 1909) tapt i 1940 (Dworsky mfl. 1959), og det er også andre eldre dokumenter som ble borte under krigen, blant annet gjennom mer eller mindre offisiell konfiskering. I Central Zionist Archives i Jerusalem skal det finnes dokumenter fra det jødiske miljøet i Trondheim som er skrevet på hebraisk og jiddisk i mellomkrigstida, og som vitner om at denne skrivekompetansen i noen grad ble tradert helt fram til krigen (Kieding 2000: 2).

Norsk ser ut til å ha vunnet betydelig innpass også i religionsutøvelsen utover på 1900-tallet, selv om hebraisk fortsatt ble framholdt som kjernen i det sakrale livet. I et intervju med *Ørebladet* den 12. mars 1902 (gjengitt i Aschim 2014: 433) fikk rabbiner Aschkanaze, som var virksom i flere menigheter i Kristiania i årene omkring 1900,¹⁵ følgende spørsmål: «Taler alle Jøder Hebraisk?» Aschkanaze svarte: «Ja, de aller, allerfleste. De lærer det fra Barns Ben af og kan alle tale det.» Dette må nok kalles en betydelig overrapportering, for det later til at særlig de produktive ferlighetene generelt lå på et lavt nivå. Som Spolsky (2014: 249f) omtaler, var mer avansert hebraisk-kunnskap et elitefenomen i hele det askenasiske miljøet på denne tida.

I *Israeliten* nr. 4 i 1917 sto følgende korte notis på trykk (s. 61): «Første paaskedag holdt vor rabbiner Dr. Rosenberg sin første præken paa

15. Aschkanaze var en nokså omstridt person, men er for ettertida trolig best kjent for å ha omsatt Grunnloven til hebraisk, *Kongeriget Norges Grundlov af 17de Mai 1814 med Tillæg og Ændringer til Dags Dato, udgivet og oversat paa Hebraisk af Dr. M. Aschkanaze* (Christiania 1904) (jf. Aschim 2014).

norsk.» Chajim Rosenberg (født 1876 i Ungarn) hadde vært i Norge i knappe to år da han gjorde denne debuten (Mendelsohn 1969: 464). Hvilket språk som dominerte i religionsundervisninga (*cheider*), der høytlesing og oversettelse av Tora-tekster (fra hebraisk) sto sentralt, varierte nok en god del – ikke minst i tråd med lærerens preferanser og språkferdigheter. I *Israeliten* nr. 7 i 1917 (s. 89) berettes det om religions-skolen i Trondheim at læreren, dr. Kagan, kun brukte hebraisk: «Man skulde tro at det var en umulighet for de smaa barn at opfatte det vanskelige sprog, men man behøver ikke at være nogen stor hebræer for at kunne si, at barna var ualmindelig flinke.» Leonard Levin (1905–1943) skriver om sin *cheider* i *Israeliten* nr. 8 i 1918 (s. 12): «Her i Kristiania har vi bare en a to timer hebraisk daglig. Herr Dr. Rabbiner Rosenberg og de andre lærere gjør sit bedste for at vi skal forstaa hvad vi læser og skriver.» Robert Levin (1912–1996) fortalte om at oversettelsene i hans *cheider* i Oslo foregikk fra hebraisk til jiddisk (Levin 1983: 34f), men vi vet at det allerede i 1910-årene kom protester mot at jiddisk skulle ha noen plass i opplæringa. I *Israeliten* nr. 8 i 1918 (s. 66) skriver signaturen Schochet: «[E]r det raadelig at undervise en 8 aars elev baade i Idesch [jiddisk] og hebraisk, kan vi vente nogen nytte? [...] Er det ikke for meget forlangt selv av en begavet gut?» Liknende innsigelser hadde kommet også i det jødiske miljøet i Danmark omkring 1911–12 (Thing 2008: 192). På denne tida skiftet Den jødiske nationalskole fra jiddisk til dansk som undervisningsspråk, og oversettelsene fra Toraen gikk deretter til dansk (sst.: 190). Også bruken av hebraisk i undervisningssammenheng ble debattert i denne perioden (Mendelsohn 1969: 539f). En usignert artikkel i *Israeliten* nr. 12 i 1917 (s. 134f) tar til orde for å la norsk ta over: «Vi maa saalænge barna ikke forstaa hebraisk, udelukke dette sprog fra religionsundervisningen som helt og holdent maa foregaa paa norsk, og i former som ligger indenfor omraadet for barnets fatteevne.» Et liknende budskap kommer fram i en artikkel om *cheider*-forholdene i Kristiania i *Israeliten* nr. 3–4 i 1919 (s. 36f): «Det som da er mest iøinefaldende er hvilken liten forstaaelse eleverne har av det hebraiske sprog og dets konstruktion.» Charles Koritzinsky (1904–1999) har fortalt om sin *cheider* på denne tida at han og medelevene ble «meget flinke til å lese hebraisk»: «Guttene fra datidens cheider leser fremdeles meget godt hebraisk, men de færreste forstår noe av det de leser. Slik var nå engang datidens system» (Reisel mfl. 1992: 176). Som Banik (2007: 148) antyder, kan ikke denne formen for pugging av bønner og Tora-utdrag ha medført særlig

velutviklete språkferdigheter. Et referat i *Israeliten* fra eksamen (overhøring) til *chanuka* i 1922 gir derimot elevene et bedre skussmål: Den anonyme skribenten beretter at tilhørerne fikk innblikk i «den store rikdom elevene besad, ikke bare i læsning og oversættelse, men ogsaa i hebraisk grammatik» (etter Mendelsohn 1969: 540). Signaturen R.B. har mindre tro på språkferdighetene til de yngste i sin omtale av *chanuka*-festen i 1936 (*Hatikwoh* nr. 12/1936, s. 12). Som del av underholdninga var det opplesning på både hebraisk og jiddisk, «som vel gikk alle barn forbi», kommenterer R.B. lakonisk.

5.2 Jødiske tidsskrifter – på norsk

Månedsmagasinet *Israeliten* og *Hatikwoh* vitner i seg selv om hvor dominerende plass norsk hadde fått i den jødiske minoriteten i begynnelsen av 1900-tallet. Riktignok finnes det en del innslag av andre språk ut gjennom årgangene, men begge organer gir totalt sett et sterkt monolingvalt inntrykk: Norsk (riksmål/bokmål) er redaksjonsspråket, og det kommer fram en klar forventning om at norsk er det umarkerte språkvalget i offentligheten for norske jøder. Her skiller den vesle norsk-jødiske tidsskriftfloraen seg vesentlig fra den langt større dansk-jødiske. I København eksisterte det nemlig flere blader og aviser med jiddisk som det dominerende språket tidlig på 1900-tallet (Thing 2008: 95). Fra 1911 til 1921 utkom *Der/Dos*¹⁶ *vokben blat*, og der var jiddisk nærmest eneherkende i spaltene iallfall fram til 1914 (sst.: 205). Også publikasjonene *Di yugend-shtime* (1911–1913), *Yidische gezelshaft* (1913–15) og *Yidische folksaytung* (1914) var overveiende på jiddisk, men utover i 1910-årene fikk dansk større plass, og mange av de seinere utgivelsene var på ulike måter språkkløyvd.

I *Israeliten*, som altså er det eldste av de to norske jødiske tidsskriftene, er det særlig i de tidlige årgangene vesentlig flere både grafiske, leksikalske og andre tekstlige elementer som demonstrerer lesergruppas tradisjonelle flerspråklighet. I flere nummer er det trykt dikt og sangtekster på hebraisk og jiddisk, mest med latinske bokstaver, men ved enkelte tilfeller også med hebraiske tegn.¹⁷ Det er dessuten en rekke innslag

16. Determinativet *der* (m.) ble endret til *dos* (n.) etter åtte utgaver (Thing 2007: 20). *Blat* (בלאט) '(løv)blad, ark' kan være både m. og n. på jiddisk, men i den moderne betydningen 'ukeblad, tidsskrift' blir n. foretrukket.

17. I en periode fra 1918 har *Israeliten* en egen spalte med tittelen «For vore barn». Denne innledes av en vignett der spaltenavnet er skrevet med stiliserte (latinske) bokstaver

av lånord fra hebraisk og/eller jiddisk i flere av de norskspråklige artiklene. Det gjelder særlig termer fra det religiøse domenet, men også mer hverdagslige uttrykk og fraser forekommer. Enkelte skribenter markerer kodeblandinga ved å sette det «ikke-norske» i anførselstegn, men det er også mange tekster uten noen slik distinksjon. Det er dessuten eksempler på at lånord blir implementert i norsk morfologi, som ved <machlokesen> (best.sg. av *machloikes* '(teologisk) uenighet'), <de koschere smørebrød> (pl.), <davner> (pres. av *davenen* 'be') og <gåseschmalz>¹⁸ (-*shmalts* '(mat)fett av fugl'). Jeg har ikke gjort noen systematisk optelling, men inntrykket er at forekomsten av slike lånord går ned med årene, og i *Hatikwob* (1929–1939) er det ved sida av noen navn på matretter (*gefilte fish*, *matze* mfl.) i all hovedsak religionsspesifikke uttrykk som er i bruk (som f.eks. *pessach*, *chanuka*, *schammes* 'synagogetjener' og *jeschivebocher* 'Talmud-student').¹⁹

I *Hatikwob* er det dessuten svært få innslag av hebraisk skrift. Utover et par annonser og en sangtekst er det i løpet av elleve årganger kun i et knippe nyttårshilsener vi kan se hebraiske skrifttegn. I hvert septembernummer rykket en del privatpersoner nemlig inn en notis med sine lykønskninger for det nye året i forbindelse med *rosh ha-shaná*, jødisk nyttår, og da er overskriften noen ganger satt med hebraiske tegn, mens hilsenen ellers er på norsk. Hebraisk som språk er vel å merke nokså hyppig omtalt både i annonser for språkkurs og litteratur og i redaksjonelt stoff (mer om dette i 5.4 nedenfor).

5.3 Jiddisk på scenen

Ulike sceniske oppsetninger på jiddisk – sketsjer, kabareter og andre former for dramatisering – ser ut til å ha vært en sentral del av det jødiske foreningslivet allerede fra starten. Da Israelitisk Ungdomsforening (seinerne kalt Jødisk Ungdomsforening, JUF) ble opprettet i 1909, inngikk ulike «underholdningsposter» som en fast del av møter og fester, og

som har klare likheter med hebraisk trykkskrift, omgitt av davidsstjerner.

18. Stavemåten av dette siste elementet er for så vidt i tråd med moderne tysk ortografi, men det er likevel naturlig å se det som et innslag av jiddisk ettersom selve matvaren (klart fett av fjærkre) er så tett knyttet til jødiske (askenasiske) mattradisjoner. Når ordet er innlånt i engelsk (som «schmaltz» eller «schmalz»), er det også med den snevre betydningen og ikke det mer generelle tyske *Schmaltz* 'matfett, smult'.
19. Blant få unntak kan nevnes <Chuzpe> 'frekkhet, uforskommethet' i *Hatikwob* nr. 6 i 1930, <schnorre> 'tigge' i nr. 2 i 1931 og <schatthen> 'koper, makefiner' i nr. 10 i 1933.

omkring 1911–12 ble det etablert en egen dramatisk klubb i det jødiske miljøet i Kristiania (Dworsky mfl. 1959: 7). Utover i 1910- og 1920-årene dukket det opp en rekke ulike sammenslutninger i både Oslo og Trondheim, og mange av disse sto også for teateraktiviteter av forskjellig slag – med jiddisk som scenespråk. I 1916 ble Den jødiske dramatiske forening opprettet, i 1918 ble Jødisk moderne dramatisk klubb stiftet (Dworsky mfl. 1959: 30), og i 1920 fikk Oslo ytterligere en teaterforening, nemlig Jødisk Folkeforening (Mendelsohn 1986: 520). Fra Trondheim kjenner vi Trondhjem Zionistforenings Dramatiske Klub, som var i drift iallfall fra 1917 (omtalt i *Israeliten* nr. 5/1917), og flere andre foreninger spilte amatørteater utover i 1920- og 1930-årene. Det er også dokumentert at teaterensembler fra andre land var på besøk og framførte stykker på jiddisk: Sjøilen Teater i Oslo hadde vinteren 1933 jiddisk teateraften med «utenlandske aktører» (*Hatikwoh* nr. 3/1933, s. 5), og de samme skuespillerne, Aleksander Asro og Sonja Alomis, medlemmer av den berømte Vilna-truppen fra Litauen, gjestet en JUF-fest i 1934 og «viste hva jødisk dramatikk virkelig var» (Dworsky mfl. 1959: 30). I februar samme år hadde Norsk Zionistforening besøk av to skuespillere fra Habima-teateret (Moskva) som framførte et stykke på et jiddisk som for *Hatikwohs* anmelder var «ganske uforståelig» (nr. 2/1934, s. 9).²⁰

De ulike foreningenes teateroppsetninger får for øvrig bred dekning i både *Israeliten* og *Hatikwoh*, og utover i 1920-årene blir også språkformen viet en del oppmerksomhet. Mens referatene og anmeldelsene i *Israeliten* primært omtaler kunstnerisk kvalitet og publikums respons, nevner *Hatikwohs* anmeldere ved flere anledninger språkferdighetene til ulike aktører. Da er det særlig yngre skuespillere som får påtale av forskjellige (overveiende anonyme) kritikere. Signaturen H.F. (trolig Herman Feinberg) skriver for eksempel i en anmeldelse i nr. 9 i 1929 (s. 11): «De [skuespillerne] er så unge, men – sproget. Hvor må ikke vår jiddische sprogautoritet, hr. B.'s fintfornemmende øre lide under dette jiddisch. Herr B., De har en misjon!» Den som her blir utpekt som språkautoritet, er trolig Louis Benjamin (1894–1962), som kom til Norge fra Polen (via England) i 1916 (Lund 2018: 33). Benjamin ble etter hvert meget aktiv i jødisk kulturarbeid i Norge. Han ledet blant annet en stu-

20. Skuespillerne var David Vardi og Chava Joselit, og ettersom de kom fra et område som ligger i dagens Ukraina, snakket de trolig sørøstjiddisk, mens de norske jødene nok var mest vant med nordøstjiddisk (eller vestjiddisk).

diesirkel om jiddisk litteratur (Kieding 2000: 147), og han beskrives i *Hatikwoh* nr. 2 i 1933 (s. 5) som «jiddischist» (sannsynligvis av den samme Herman Feinberg). Den nøyaktige bakgrunnen for at anmelderen henvender seg til «Herr B.» i sin språklige kritikk, kjenner vi ikke, men trolig hadde Benjamin nylig gjort seg bemerket som en forkjemper for (korrekt) jiddisk språk.²¹

I *Hatikwoh* nr. 1 i 1930 kommer signaturen Amam med liknende kritikk i omtalen av en oppsetning på *chanuka*-festen i Trondheim i desember 1929. Leopold Levin (født i Kristiania i 1898) får skryt for sitt skuespill, men anmelderen fortsetter: «Bare synd at hans jiddish ikke var så fullkomment». I neste utgave av bladet (s. 11) retter signaturen Vox samme kritikk mot den ledende aktøren i en teaterforestilling i Oslo i desember 1929: «Forøvrig er hennes jiddisch mangelfullt og hennes replikker arter sig som en versifisert hyldest til den enkle og naturlige sprogføring.» Anmelderen Jus skriver i nr. 6 i 1930 om teaterforestillinga i Jødisk Folkeforening i juni samme år: «M[aja/Marie] Libowitz [født i Stockholm i 1911] spilte dristig, men hennes jiddisch er ikke bra».²² Finn Smith (f. 1911) spilte i samme stykke og fikk høre at han ville kunne prestere «utmerkede ting» «[...] når han har overvunnet de sproglige vanskeligheter» (s. 10).

Mer positiv er Rakel Kahn når hun i *Hatikwoh* nr. 2 i 1931 (s. 11) refererer fra forestillinga under chanukafesten i Jødisk Ungdomsforening i Trondheim: Der kan vi lese at hovedrolleinnhaveren Harry Meyer (født i Trondheim i 1912) «snakket helt korrekt og tydelig slik som man krever det på en scene», og Rosa Isaksen (født i Trondheim i 1896) «snakket bra jidisch og spilte for øvrig sin rolle meget søtt og naturlig». Unge amatørskuespillere fra Trondheim blir også omtalt i *Hatikwoh* nr. 12 samme

21. Louis Benjamin omtales i flere kilder som foredragsholder på ulike jødiske arrangement (f.eks. Kieding 2000: 140f), og sannsynligvis var storparten av disse foredragene på jiddisk. Iallfall blir språkvalget nevnt eksplisitt i *Hatikwoh* nr. 2 i 1930 når Benjamin i april samme år holder foredrag om Freud i Israelitisk Ungdomsforening: «Herr Benjamin hadde dennegang valgt å tale på norsk.» Også i et referat fra et foreningsmøte i 1929, der relasjonen mellom jiddisk og hebraisk ble diskutert, nevnes Benjamin spesifikt fordi han «synes å være godt orientert i spørsmålet» (*Hatikwoh* 1/1930, s. 10).
22. Også året etter får Maja Libowitz gjennomgå for språkferdighetene sine. Da er det anmelderen Isle som har vært på Jødisk Forenings forestilling den 31. mai: «Maja L[i]bowitz som Cecilie var ikke sikker i rollen, og hennes jiddisch er heller ikke rosverdig, men hun har anlegg» (*Hatikwoh* nr. 5/1931, s. 11).

år. Signaturen Argus mente at Heimann Abrahamsen (født i Trondheim i 1904) hadde levert bedre spill før: «Han virket stereotyp og ikke illuderende nok, og hans jiddisch var heller ikke bra.» (s. 13). Også Josef Klein (født i Trondheim i 1904) og Filip Mendelsohn (født i Trondheim i 1903) får kritikk for språket: «Men hvis hr. Julius [spilt av Josef Klein] hadde behersket jiddisch litt bedre, vilde helhetsinntrykket av hans rolle ha vært bedre.» Av Mendelsohn «[...] kunne man også kreve litt bedre jiddisch».

Jacob Abrahamsen refererer fra pikeforeningen Kedimahs «soire» i Trondheim i september 1932, der det også var en teaterforestilling (*Hatikwoh* nr. 10/1932, s. 11): «Alle spilte bra, men frk. S[ara] Paltiel [født i Trondheim i 1912] snakket jiddisch med en trøndersk aksent.»

I *Hatikwoh* nr. 5 i 1935 kommer signaturen As (muligens Aksel Scheer) med følgende bemerkning i sin anmeldelse av teaterforestillinga på Jødisk Forenings pessachfest (s. 10): «Man må dessverre beklage at en del av de ungdommelige skuespillere ikke behersket sitt jiddische sprog nok. Der er nemlig forskjell på en 'sin' og en 'Schin' – der er forskjell på en stemt og en ren S.²³ – Lær jiddisch – og på gjensyn.» Jødisk Ungdomsforening i Oslo hadde stor fest med revy i april 1938, og iallfall noen av innslagene var på jiddisk. I referatet som er signert Vikar (*Hatikwoh* nr. 4/1938, s. 11), får Elsa Rubinstein (født i Oslo i 1919) skryt fordi hun «[...] talte jiddisch distinkt».

Av de tallrike anmeldelsene av ulike oppsetninger både i Oslo og Trondheim framgår det at jiddisk var det dominerende scenespråket i de jødiske amatørteatermiljøene langt utover i 1930-årene. De jiddiske oppsetningene ser jevnt over ut til å ha vært populære – som Berit Demborg uttrykker det: «Bare man spilte på jiddish kunne man regne med fullt hus, uavhengig av innhold og form» (i Reisel mfl. 1992: 114). I *Hatikwoh* nr. 1 i 1933 blir skuespillertalentet Charles Koklin (født i Kragerø i 1914) omtalt, og det framgår at han forventes å lære seg jiddisk for å få adgang til Jødisk Forenings teateraktiviteter: «Hans far, grosserer B[enjamin] Koklin, [...] vil sikkert kunne stå ham bi hvad sproget angår». Deltakelse i den jødiske/jiddiske teatertradisjonen forutsatte med andre ord at man behersket språket som stykkene opprinnelig var skrevet på, og dette bidro trolig til at flere av den andre generasjonen norske jøder holdt

23. Det er her snakk om navnet på en hebraisk bokstav (ש) som representerer to ulike fonemer, /s/ og /s/ (jf. Aptroot & Gruschka 2010: 177f).

også en viss produktiv språkferdighet i jiddisk ved like. Men det blir samtidig tydelig at jiddiskkompetansen var for nedadgående, noe altså flere av teaterkritikerne ettertrykkelig påpekte. De aktørene som får kommentarer om sitt «ufullstendige» jiddisk, er nesten uten unntak født i Norge, og det er grunn til å anta at de aller fleste av dem hadde norsk som sitt dominerende språk.

Det er også norsk som blir arbeidsspråket når teaterforeningene etter hvert skriver egen dramatik. I desember 1935 setter Jødisk Ungdomsforening (JUF) i Oslo opp revyen «Hele by'n snakker», og da er alle tekster på norsk, selv om mye dreier seg om «vårt jødiske samfunds kjente personligheter», som anmelderen skriver i *Hatikwoh* nr. 12 i 1935 (s. 13). Også våren 1936 satte JUF opp revy, denne gangen med navnet «Vel møtt igjen», der tekstene etter alt å dømme var på norsk. Referatet i *Hatikwoh* nr. 4 i 1936 viser likevel at det spesifikt jødiske (og jiddiske) har en sentral plass i flere sketsjer, blant annet i form av et ordspill på *matzen* 'usyret brød' og etternavnet *Madsen*. I Trondheim ble det spilt barneteater på chanukafesten i 1936, også dette var på norsk (*Hatikwoh* 1–2/1937). Våren 1937 spilte JUF kabaret der de fleste numrene var på norsk, men som signaturen Anita skriver i sitt referat i *Hatikwoh* nr. 4 i 1937 (s. 10), var «aftenens clou» en sangerinne «som gjorde voldsom lykke med et par jiddische sanger». I 1938 ble revyen «Opp med humøret» oppført, og våren 1939 kom «Frem i lyset» (Dworsky mfl. 1959: 31). Den var gjennomgående norskspråklig, men også her var det en rekke selvrefleksive nummer der det jødiske (i Norge) ble tematisert på ulike måter: I tekstene fikk «de hjemlige 'størrelser' sitt pass påskrevet, men i en form som ikke kunne vekke forargelse», som Dworsky mfl. (1959: 31) formulerer det. To av sketsjene het «Til jatke» (dvs. den rituelle slakterforretningen) og «Navneforandring», og referatet i *Hatikwoh* nr. 3 i 1939 (s. 10) forteller ellers om to nummer som parodierte «våre jødiske husfruer» og «jødisk teaterforenings årlige teateroppførelse». Seinere i 1939 satte JUF opp enda en revy på norsk, «La masken falle».

5.4 Språkdebatt i månedsmagasinene

Også den jødiske minoriteten som slo seg ned seg i Norge, var kjenne-tegnet av den tradisjonelle *dobbelte diglossien* som vi var inne på ovenfor: Internt i gruppa var en viss ferdighet i hebraisk forventet, i hovedsak knyttet til det religiøse domenet, mens jiddisk opprinnelig var familie- eller hjemmespråk for en stor andel. Og så måtte alle naturlig nok for-

holde seg til storsamfunnets språk, i dette tilfellet norsk. Hvordan denne flerspråkligheten iallfall til en viss grad ble videreført gjennom hele den perioden som her blir undersøkt, illustreres av ettermiddagsfesten som Norsk Zionistforening arrangerte den 9. februar 1936 i anledning *tu bishvat*-høytida. Ifølge referatet i *Hatikwoh* nr. 2 i 1936 (s. 10) ble samme foredrag gjentatt tre ganger: først på hebraisk (av Charlotte Braude), deretter på jiddisk (av Rosa Braude) og så på norsk (av Benno Damelin).

Relasjonene mellom disse tre språkene (og tidvis også andre av minoritetens førstespråk, særlig tysk og russisk) tematiseres flere steder i de skriftlige kildene, også i *Israeliten* og *Hatikwoh*, men noen gjennomgripende språkdebatt lar seg ikke identifisere i det materialet som er undersøkt her. Imidlertid finnes det noen spor av meningsbrytninger som trolig foregikk i de ulike jødiske miljøene, men som bare delvis kom på trykk. Dette gjelder særlig debatter om hvilke(t) språk som skulle brukes i religionsundervisninga, og om språk som del av den sionistiske bevegelsen, særlig i 1920-årene.

Et eksempel på det første finner vi i *Israeliten* nr. 7 i 1917 (s. 89), der en usignert artikkel tar til orde for å bruke hebraisk i større grad: «Nu da hele vor nation reiser sig efter sin 1900 aarige dvale for at bevise verden at vi er en nation med idealer som ønsker sit fædreland og sit sprog, da bør de jødiske barna oplæres i sit modersmaal hebraisk.» Motforestillinger mot dette kom i flere omganger; jeg har allerede sitert den anonyme skribenten som i *Israeliten* nr. 12 i 1917 (s. 134–135) vil «udelukke [hebraisk] fra religionsundervisningen som helt og holdent maa foregaa paa norsk». Liknende synspunkter kommer til syne i et knippe innlegg i årene som følger, men noen omfattende debatt vokser ikke fram i spaltene. I flere tilfeller er det dessuten nokså uklart hvordan språk i det hele tatt inngår i det som blir løftet fram som kjernen i jødisk oppdragelse. I et glødende innlegg i *Israeliten* nr. 10 i 1917 tar Hermann Kazerginski for eksempel til orde for at jødiske barn i Norge skal oppdras «i den rette jødiske aand», og at man i denne undervisninga må få lære «alt som er jødisk, dersom dere ønsker at barna skal ha jødiske interesser og forsvare de jødiske farver» (s. 118). Hvilke(t) språk som skal brukes i opplæringa om «alt som er jødisk», blir altså ikke gjort eksplisitt. Enkelte innlegg nevner både jiddisk og hebraisk som «de jødiske språk», mens det i andre tilfeller er langt mer uklart hvilken språkform det blir henvist til når ulike kulturuttrykk (sanger, dikt og andre tekster) omtales som «jødiske» eller «på jødisk».

Etter hvert som den sionistiske bevegelsen fikk fotfeste i Skandinavia i begynnelsen av 1900-tallet, ble også språkets rolle i den jødiske emancipasjonen et viktig tema, noe som gjorde språkspørsmålet til avisstoff. I referatet fra kongressen som ledet fram til stiftelsen av Skandinavisk Jødisk Ungdomsforbund i 1919, trykt i *Israeliten* nr. 7–8/1919, finner vi flere spor av den komplekse språksituasjonen i de jødiske miljøene. For det første er det verdt å merke seg at innleggene fra de ulike skandinaviske og tyske kongressdeltakerne gjengis på sin opprinnelige språkform (dansk, norsk, svensk og tysk) med unntak av den norske delegaten Aron Grusd og den danske delegaten Beilin som talte «paa Iddisch» (dvs. jiddisk), men refereres på norsk. For det andre er forhandlingene i flere omganger inne på at hebraisk må være det språket jøder skal samles omkring, og at dette må få større plass i opplæringa. Den norske utsendingen Philip Sel[ic]kowitz uttrykker seg slik (s. 10): «Hittil har vore jødiske skoler intet gjort, for at ungdommen kan faa kjendskap til dette sprog. Vi maa belære den om vor nationale følelse gjennom det hebræiske sprog.» De påfølgende talerne støtter ham stort sett i dette, men det er noe uenighet om hvilke(t) språk som skal anvendes i undervisning om «det jødiske». Den danske professor Simonsen går imot et tidligere utspill om at jiddisk skal brukes:²⁴ «[E]nten skal undervisningen foregaa på dansk eller hebræisk, hvilket sidste jo vil ta en del mer tid» (s. 11).

Også i kongressens diskusjon om et presseorgan for det vordende ungdomsforbundet blir språkspørsmålet relevant. For på hvilket språk skal en slik fellesskandinavisk jødisk avis utgis? Det norske delegaten Sigurd Levin svarte slik (s. 12): «Egentlig skulde den utkomme paa jødisk [dvs. jiddisk], og det vilde kanskje harmonere med den jødiske aand, men et saadant organ som vi tænker os, maa utgives på et skandinavisk sprog.» Levin har to argumenter for dette språkvalget: For det første er avisas primære målgruppe «de hjem, hvor jødedommen er i tilbagegang», og der mener han at skandinavisk er det mest gangbare. For det andre behersker jøder som er født og oppdratt i Skandinavia, skandinaviske språk best, hevder han: «Hvis avisen derfor skulde utkomme paa jødisk, vilde den aldrig komme uten for vor egen midte, medens den paa et skandina-

24. Det går fram av referatet at Simonsen hadde misforstått den danske delegaten Beilin på dette punktet. Beilin oppklarte seinere i ordskiftet at han ikke mente «at man skal undervise de danske børn på Iddisch. Jeg mener kun de russiske» (s. 11). Her skiller altså Beilin mellom «danskjøder» og de seinere innvandrene fra russiske områder.

visk sprog vilde faa indpas overalt» (s. 13). Ingen tok til motmæle mot dette resonnementet.

Kampen for hebraisk som jødedommens primære språk ble etter hvert et sentralt tema i den sionistiske bevegelsen i Skandinavia (jf. f.eks. Kieding 2000: 137, Muir 2004: kap. 2), og både *Israeliten* og *Hatikwoh* har flere innlegg om viktigheten av å samles om det hebraiske. Det ser vi for eksempel i en usignert artikkel om i *Israeliten* som gikk over nr. 1 og 2 i 1920:

Ti de hebraiske sprog er ikke bare det bedste bindeled mellem Palestina og hele nutidens jødiske nationale viljer, men den er ogsaa den eneste garanti for en virkelig opfattelse av den jødiske aand – det bedste middel til at skape en jødisk følelse inden vor ungdom, dertil kommer ogsaa at hebraisk maa læres med liv og lyst – uten tvang og afektation. Det hebraiske sprog maa bli en del av vort ungdomsforbund. I omgang fra mund til mund, fra ældre til yngre, maa det bli hver enkelts eiendom, et i sandhed levende sprog, en selverhverved eiendom. (S. 5 i nr. 2/1920)

Hebraisk ble framelsket både av religiøse og historiske årsaker. Det var Toraens språk, og det var det språket som forbandt de jødiske gruppene på tvers av alle diaspora-tilstander. Språkspørsmålet var tema på møte i Jødisk Ungdomsforbund i Oslo i desember 1929 der Harry Koritzinsky innledet til diskusjon med foredraget «Er iddish berettiget?». Ifølge referatet i *Hatikwoh* nr. 1 i 1930 var det påfølgende ordskiftet «av liten verdi» (s. 10): «Alle var skjønt enige om at iddisch som sprog er berettiget, og man gikk mere over til å diskutere iddisch og hebraisk.»

Både i Oslo og i Trondheim ble det planlagt kurs i hebraisk i flere omganger på 1920- og 1930-tallet, men det er uklart hvor mye av denne opplæringa som faktisk ble satt ut i livet, og mye tyder på at både oppslutninga og læringsutbyttet var heller dårlig (jf. Kieding 2000: 145, Mendelsohn 1986: 488). I *Hatikwoh* nr. 5 i 1930 blir det nevnt planer om kurs i regi av Jødisk Folkeforening Oslo, og på møte i Jødisk Ungdomsforening i Trondheim høsten 1932 settes det fram et liknende forslag om kursoppstart (referert i *Hatikwoh* nr. 9/1932). Seinere samme høst kommer Jacob Abrahamsen med sterk kritikk av det planlagte hebraisk-kurset i Trondheim: «Man opnådde bare å lære å oversette enkelte setninger og å stamme sig frem litt», mente han ifølge referatet i *Hatikwoh* 10/1932 (s. 10). Det kommer et motinnlegg fra Herman Feinberg i den

påfølgende utgaven, men Abrahamsen mener i et tilsvaret i nr. 1 i 1933 å ha dekning for at oppslutninga om kurset var minimal, og han nevner samtidig et liknende forsøk i 1931 «som ble stanset på grunn av manglende interesse» (s. 12). I *Hatikwoh* nr. 11 i 1932 kunngjøres kurs i «nyhebraisk» hos rabbiner Julius Samuel i Oslo, og i nr. 12 i 1934 omtales mulighetene for å ta hebraiskkurs på grammofon.

Leserne av *Hatikwoh* kunne også få med seg diskusjonen om språk som gikk i Danmark vinteren 1930–31 (jf. Thing 2008: 314f). I nr. 6 i 1931 berettes det fra forfatteren Henri Nathansens oppgjør med det danske jødiske miljøet som han på et offentlig møte kritiserte for «dets store passivitet over for så godt som alle jødiske spørsmål» (s. 1). Nathansen hadde videre tatt til orde for å bruke jiddisk som undervisningsspråk på de jødiske skolene, noe professor Simonsen på samme møte gikk imot: «Angående jiddisch bemerket prof. S[imonsen], at der ganske visst finnes en verdifull litteratur på dette sprog, men at denne tyske dialekt aldri kan bli et jødisk nasjonalsprog» (s. 2). Referatet forteller at også dr. Friediger støttet professorens argumentasjon: Vel fantes det jiddiske forfatterskap i verdensklasse, men «dette sproget [kunde] ikke i lengden være bindeleddet mellom jødene i forskjellige land». Denne rollen måtte hebraisk ha, mente Friediger (s. 3). At hebraisk faktisk ble tatt noe mer i bruk også i Skandinavia, illustrerer blant annet referatet fra Skandinavisk Jødisk Ungdomsforbunds kongress i 1931 (*Hatikwoh* 1/1932, s. 4): «På denne kongress blev der ikke talt jiddisch. For uten de rene nordiske sprog blev tysk og hebraisk benyttet.» Dermed kan man si at overrabbiner dr. Ehrenpreis til en viss grad hadde fått oppfylt ønsket som han hadde ytret på forbundets kongress i 1929: «[Ehrenpreis] uttalte håpet om, at man ved forbundets bar-mizwoh (om tre år) skulde kunde gjøre sig forståelig på hebraisk, istedenfor som nu på tre forskjellige [sic] sprog» (referert i *Hatikwoh* nr. 7/1929, s. 4).

En av få substansielle drøftinger av forholdet mellom (moderne) hebraisk og jiddisk kommer magister S. Friedman med i *Hatikwoh* nr. 3 i 1935. Over to sider (deriblant forsida) diskuterer han hvorfor hebraisk må være å foretrekke framfor jiddisk, primært basert på en historisk argumentasjon: «[H]ebraisk [har] alltid vært jødernes faste klippe, som alt jødisk er oppbygget på. [...] Det er og har alltid vært bindemidlet mellom alle jder [sic] verden over.»

Men til tross for innsatsen til noen slike glødende forkjempere for hebraisk, særlig knyttet til den sionistiske bevegelsen, later det altså til

at få norske jøder gikk særlig langt i å lære seg hebraisk (Kieding 2000: 145).²⁵

Den ulmende språkdebatten kan likevel antas å ha virket inn på oppfatningene norske jøder hadde av jiddisk. Sionistenes framheving av hebraisk involverte gjennomgående en kontrastering med jiddisk basert på sterkt puristiske ideer: Hebraisk ble framstilt som det høyverdige, rene og opprinnelige språket, mens jiddisk ble omtalt langt mindre fordelaktig, blant annet som «et urent blandingsspråk», «et fordervet tysk» eller «en tarvelig gettodialekt» (Kieding 2000: 141f, jf. også Aptroot & Gruschka 2010: 124f og Muir 2004: 31f). Denne gjentakende figuren kan sies å ha understreket det asymmetriske og diglossiske forholdet mellom de to språkene, og nedvurderinga av jiddisk har trolig blitt ytterligere forsterket gjennom det sionistiske narrativet om «Den nye jøden», den vitale og moderne hebreeren, som ble kontrastert med den gammeldagse, ynkelige og slappe gettojøden med jiddisk som kjennemerke (Banik 2011: 19, Lorenz 2020: 229).

5.5 Navneendringer

Et siste språklig tema som – mer eller mindre eksplisitt – dukker opp i materialet som er undersøkt, er navneendringer og -tradisjoner i de jødiske miljøene. I *Hatikvoh* nr. 2 i 1932 er det en (usignert) artikkel over tre sider om «Jødiske navn» som går nokså grundig inn på sider ved jødisk navneskikk, med vekt på etternavn.²⁶ Her nevnes en tendens «i de senere år» til at skandinaviske jøder endrer på navnene sine, gjerne ved at slaviske elementer, «som er jødisk ivedkommende», blir fjernet (s. 2–3). Slike navneendringer er dokumentert i mange årganger av de to månedsmagasinene, og navneskikker blir også kommentert på andre måter i ulike kilder (f.eks. Broberg 2014: 30, Kjeldstadli 2003 a: 408, Knappen & Alsvik 2016: 15, Reitan 2005: 80, Sebak 2008: 8, Sæland 2009: 16). I

25. Heller ikke så mange av de norske sionistene behersket hebraisk i særlig grad. Som Kieding (2000: 144f) viser, gikk kommunikasjonen mellom norske sionister og internasjonale kontakter stort sett på tysk, og det ble uttrykt behov for å få materiell til sionistiske studiesirkler på et nordisk språk. På internasjonalt nivå ble det presisert ved flere anledninger at materiell til de norske jødene måtte være på tysk (eller dansk), heller enn på jiddisk eller hebraisk.

26. Jødiske navnetradisjoner ble for øvrig behandlet på norsk allerede i 1928 i Henrik Lundhs *Navneplikt og navnerett*. Her er det et eget delkapittel om «den jødiske navneutvikling» (s. 28–32), der navnelaging blant (europiske) jøder blir diskutert, men uten at norske forhold blir kommentert spesifikt.

månedsmagasinet er det i flere nummer en egen spalte der navneendringer blir kunngjort, og selv om skiftene kan tenkes å ha mange ulike motivasjoner, er det naturlig å tolke en god del av dem som «forenklinger» og kanskje også «fornorskninger» (jf. Bredefeldt 2000 om tilsvarende «forsvenskninger» av jødiske navn). I de fleste tilfellene er det snakk om etternavn som blir forkortet eller får en stavemåte som fra et norsk synspunkt oppfattes som mindre kompleks og mer i tråd med hjemlig fonotaks og ortografi. Det gjelder for eksempel når Raskovitz blir til Raskov, Meieranowsky til Meiran, Mogelowsky til Mogel, og Koritzinsky til Koritz. Det finnes imidlertid eksempler på mer radikale endringer, som skiftene fra Jacobowsky til Bærgren, fra Kazerginski til Valner, fra Selikowitz til Krømer, og fra Goldwasser til Brattvik. Dessuten finner vi eksempler på omgjøring av fornavn til etternavn fordi de presumptivt er mer lettfattelige for norske ører og øyne, blant annet ble Benjamin Leizar Warschawiak til Louis Benjamin da han kom til Norge i 1916. Videre er det flere kilder som omtaler hvordan fornavnsskikkene allerede tidlig gikk i retning av mer typisk norske/nordiske navn. I familien Nathan, som kom til Kristiania omkring 1885, fikk sønnene navnene Einar (f. 1886) og Sigurd (f. 1891), og i de påfølgende tiårene kan vi se en lang rekke eksempler på at barn i jødiske familier gis navn som gjerne oppfattes som «helnorske», som Alf, Asbjørn, Bernt, Bjarne, Borghild, Dagfinn, Hildur, Håkon, Kjell, Leif, Liv, Nils, Steinar og Thorleif. Det finnes også enkelttilfeller av navneskifter i voksen alder, som Isaiah Lenkoff (født i dagens Latvia i 1888) som ble til Sverre Lemkow da han kom til Norge omkring 1909 (Lemkow 1989: 15).

6 Språkskifteprosesser i de jødiske miljøene i Norge – en avsluttende diskusjon

Det materialet som er undersøkt og drøftet ovenfor, tegner på ulike måter et bilde av ei minoritetsgruppe som i løpet av relativt kort tid gjorde majoritetsspråket, norsk, til sitt dominerende språk. Samtidig får gjennomgangen fram at de jødiske miljøene i Norge også rommer en betydelig flerspråklighet gjennom hele perioden, både i hjemmet, i organisert opplæring og på fritida. Det ble skravlet, lest, sunget, pugget og iscenesatt på minoritetens språk gjennom flere generasjoner, og fra flere

hold ble det satt i verk tiltak som skulle fungere språkbevarende både for hebraisk og jiddisk.

Et ledende motiv er like fullt en hurtig og velvillig overgang til norsk i de aller fleste språkbruksdomener. Mona Levin (2015: 29) beskriver sine egne forfedres innstilling til dette skiftet slik: «Jiddish var språket deres hjemme, men ute måtte de jo alle snakke norsk. Integrering var et overordnet mål, og de visste at fremtiden lå i beherskelsen av språket.»

Språkene som inngår i den tradisjonelle dobbelte diglossien, hebraisk og jiddisk, ble til en viss grad tradert, men hovedinntrykket er likevel at minoritetens språk inntok en relativt perifer plass i de initiativene som skulle holde fast på «jødiskheten». Som vi har sett, kjennetegnes de jødiske miljøene i mye av det undersøkte tidsrommet av et rikt organisasjonsliv som gjennom en rekke ulike aktiviteter strebet etter å videreføre «det jødiske». Samholdet i minoriteten var velutviklet og viktig, og dette bidro til at de norske jødene klarte å bevare sin kulturelle og religiøse annerledeshet i et samfunn der minoritetspolitikk fortsatt var et ukjent begrep (jf. Bruland 2010: 80). For enkelte sto nok språket som en sentral identitetsbærer, men generelt ser det ut til at den jødiske identiteten som både den andre og den tredje generasjonen evnet å skape (Kjeldstadli 2003 a: 413), bare i begrenset grad hvilte på et minoritetsspesifikt språk. Antakelig kan man si at den *etniske* vitaliteten jevnt over var sterkere enn den *etnolingvistiske* vitaliteten (Giles, Bourhis & Taylor 1977).

Flere framstillinger setter dette språkskiftet i sammenheng med de jødiske immigrantenes sterke vilje til integrering (jf. bl.a. Banik & Levin 2010: 187, Døving & Moe 2014). Kjeldstadli (2003 a: 412) bruker betegnelsen «lavprofilert integrasjon» om jødernes strategi i møte med det norske storsamfunnet i første del av 1900-tallet, og rask overgang til norsk blir tolket som uttrykk for dette. I flere miljøer var den rådende holdninga – særlig etter første verdenskrig – at man måtte unngå negativ oppmerksomhet mot minoriteten, noe som også avfødte betydelig sosial kontroll noen steder (Kjeldstadli 2003 a: 412). Banik (2009: 35f) mener at langvarige anti-jødiske holdninger i det norske samfunnet (så vel som internasjonalt) utgjorde et indirekte krav om homogenisering og assimilering, og at mange norske jøder derfor valgte å «ligge lavt» og å tone ned det «ytre» jødiske, som blant annet navneformer og bruk av jiddisk. Denne strategien kan vi blant annet lese ut av et reisebrev publisert i *Hatikvah* nr. 8 i 1933 (s. 6), der Harry M. Koritzinsky (for øvrig mangeårig redaktør av samme tidsskrift) beretter fra et besøk i den litauiske lands-

byen som familien hans stammet fra: «Når vi jøder taler jiddisk oss i mellom på Oslos gater, senker vi uvilkårlig røsten; i disse hjemlige omgivelser åpnet vi for våre lungers kraft, og snakket som i egen stue uten sjenerende naboer.» Koritzinskys formulering antyder at han ser det jiddiskdominerte samfunnet i Litauen som en tydelig kontrast til det norske, der jiddisk, i hans øyne, er henvist til «egen stue», altså privatsfæren.

Som Døving og Moe (2014: 56) viser, er tidligere generasjoners integrasjonsvillighet en vital del av mange norske jøders identitet, og stolte beretninger om forfedrenes anstrengelser for å tilpasse seg «det norske» kan identifiseres i flere kilder. Blant praksisene som inngår i disse integreringsprosessene, nevnes ofte både skiftet til norske (eller mer norsk-klingende) navn og overgangen til norsk som hverdagsspråk eller familiespråk. Benik og Levin (2010: 187f) hevder at det blant de jødiske innvandrerne rådet en oppfatning om at det var særlig positivt å lære seg norsk tidlig, og en slik innstilling kan også spores i andre dokumenter. Herschel Rabinowitz (f. 1891), som kom til Norge i 1914, legger for eksempel stor vekt på hvordan han har omfavnet norsk språk og «det norske» mer generelt, når han blir intervjuet i *Revyen* i 1934: «Jeg går for min part hele dagen og taler norsk, skriver norsk, tenker norsk og føler norsk også. Jeg er naturalisert nordmann og følger de norske interesser» (etter Sebak 2008: 132). I noen tilfeller kan man likevel lure på om iveren etter å framheve norskkunnskapene sine like mye var motivert av det underliggende kravet til språkferdighet som lå i statsborgerskapsloven (Kjeldstadli 2003 b: 440). Selv om kriteriet ikke var eksplisitt i lovteksten, skjønnte søkerne at det var formålstjenlig å understreke at de behersket norsk både muntlig og skriftlig. Det ser vi for eksempel i søknadspapirene til ekteparet Isak (f. 1877) og Anna Eidenbom (f. 1882), som sitatet i tittelen på denne artikkelen er hentet fra. De to kom til Norge omkring 1900 fra områder som i dag hører til Polen, og begge hadde jiddisk som morsmål og til dels familiespråk (Sebak 2008: 132). I søknaden er det imidlertid norsk som er i fokus: «Vi taler begge godt norsk og behersker ogsaa det norske sprog skriftlig, ja, norsk er nu det eneste sprog vi virkelig kan» (gjengitt samme sted). Denne siste formuleringa skal neppe forstås som at ekteparet Eidenbom faktisk har «av-lært» førstespråket sitt. Den må heller tolkes som et uttrykk for den hengivenheten til majoritetsspråket som søkerne anså som avgjørende for å få innvilget også den formelle tilknytningen til Norge.

Det materialet som er gransket her, antyder også andre faktorer som kan ha medvirket til at det som var det dominerende språket i migrant-gruppa, jiddisk, nokså raskt mistet oppslutning. Flere av disse er velkjente forhold fra analyser av etnolingvistisk vitalitet. Det ene var vi inne på allerede helt innledningsvis (avsnitt 2), nemlig at jødene ikke kan sies å ha vært forent av *ett* språk siden før diasporaperioden. Selv om hebraisk hele tida har stått sentralt i de jødiske fellesskapene, har det altså inngått i et komplekst samliv, et *polysystem*, med andre språk. Riktignok var jiddisk et mye brukt språk i de jødiske miljøene som etablerte seg i Norge, men også denne gruppa var fra første stund kjennetegnet av nettopp flerspråklighet og språklig fragmentering. Et annet viktig forhold som virker inn på den etnolingvistiske vitaliteten, er språkfellesskapets relative størrelse og distribusjon. Den norske jødiske minoriteten var gjennom hele den aktuelle perioden en svært liten del av befolkninga som helhet, og den jiddisktalende andelen av dette fellesskapet var enda mindre. Selv om språksamfunnene iallfall i Kristiania/Oslo og Trondheim kan sies å ha vært nokså konsentrerte, noe som normalt bidrar positivt til språkbevaring (Hyltenstam & Stroud 1991: 90), var tallet på språkbrukere likevel så lavt at det i lengden begrenset mulighetene for intraetnisk samhandling utover den nærmeste familien. Mønstre i familiedanning blir dessuten i seg selv regnet som en mulig påvirkningsfaktor: Høy grad av endogami, altså ekteskap mellom individer fra samme minoritetsgruppe, bidrar normalt til språkbevaring, mens det motsatte, eksogami, derimot vil kunne påvirke språkitaliteten negativt (Hyltenstam & Stroud 1991: 91). I det norske jødiske miljøet var endogami relativt vanlig hos de første generasjonene, men utover på 1900-tallet ble forekomsten av eksogami større enn i de fleste andre europeiske jødiske minoriteter (Kjeldstadli 2003 a: 408), og dermed må vi anta at den potensielle språkbevarende effekten avtok.

Et annet viktig forhold er minoritetsspråkets sosiohistoriske status. Som vi har vært inne på ovenfor, har jiddisk en lang historie som «gettospråk» eller en mindreverdige «avart» av et «ekte» språk (i hovedsak tysk). Selv om jiddisk nominelt sett var majoritetsspråk i mange av landsbyene som migrantene kom fra, og generelt opplevde et oppsving som litterært uttrykksmiddel mot slutten av 1800-tallet, hadde det minimalt med institusjonell støtte.²⁷ Både i opphavslandet og i Norge nøt det

27. Jiddisk fikk offisiell status i flere kortvarige sosialistrepublikker i tidsrommet 1917-

dermed en generelt lav status utenfor det mest familiære domenet.²⁸ Gjennom hele den undersøkte perioden kan man finne spredte utsagn i norsk presse som antyder hvordan jiddisk ble oppfattet: I *Kringsjaa* nr. 2 i 1893 (s. 575) omtales det som «et tarveligt vulgærsprog», i *Morgenbladet* den 29. juni 1897 (s. 1) beskrives «Jødernes Sprog» som «et fordærvet og modbydeligt Tysk», og i *Tromsø Stiftstidende* den 23. mars 1912 blir det kalt «et forvansket, med slet tysk opblandet hebraisk». En skribent i *Bergens Tidende* 13. september 1919 skriver at «denne eiendommelige jargon er en blanding av hebraisk, russisk, polsk, hollandsk og andre sprog», og i *Ringerikes Blad* den 1. oktober 1926 kan man lese om «det kaudervelske jødesprog». Legger vi så til den systematiske nedvurderinga av jiddisk som mange sionister propagerte i første del av 1900-tallet, kan man si at språket generelt var lite påaktet, selv om det for mange også var *mame-loschn*, morsmålet og hjertespråket.

7 Veier videre

Formålet med denne artikkelen har vært å kaste lys over språklige praksiser i en nasjonal minoritet som hittil har fått lite språkhistorisk oppmerksomhet. Som jeg har gjort greie for ovenfor, er framstillinga basert på materiale som bare unntaksvis har dokumentasjon av språkforhold som sitt hovedanliggende. Men trass i visse begrensninger lar det seg gjøre å avlese en god del informasjon om det «språklige klimaet» i norske jødiske miljøer i den aktuelle perioden. Dermed får vi også innsikt i minoritetsgruppas kulturelle selvbevissthet i møte med et storsamfunn som utover i 1920- og 1930-årene ble stadig mer preget av antisemittisme i ulike sjatteringer. Noe av materialet er i seg selv – i sin konkrete form

–1922, blant annet Den ukrainske folkerepublikk (UNR) og Den hviterussiske sosialistiske sovjetrepublikk (BSSR), men jevnt over var språkets autonomi begrenset til opplæringsammenhenger, og det fikk lite innpass på statlig nivå for øvrig (jf. Drucker 2014).

28. Et konkret eksempel på en slik nedvurdering i en norsk-jødisk kontekst finner vi i en teateranmeldelse i *Hatikwoh* nr. 1 i 1934. Der skriver signaturen PAB (muligens Paul Bernstein, f. 1903) at han ved scenekanten «atter måtte legge merke til hvor stygt jiddisch er som sprog» (s. 10). I påfølgende nummer får han en irettesettelse av en anonym skribent: «Jeg finner at det er helt galt av en jøde å rakke ned på vårt modersprog, ti selv om hebraisk i dag er det offisielle jødiske sprog, så har jiddisch i århundreder vært vår 'mama-loschon'.» (*Hatikwoh* 2/1934, s. 11)

– interessante språkhistoriske vitnesbyrd som forteller om språkvalg og -bortvalg, og gjennom andre tilnærminger har jeg kartlagt mer eller mindre utbredte språkholdninger og -ideologier som i neste omgang kan brukes til å forklare diakrone utviklingsprosesser.

Det er imidlertid mye på dette feltet som behøver – og fortjener – ytterligere utforskning. Det gjelder ikke minst det som kan komme ut av upubliserte dokumenter som vi vet eksisterer både i museumssamlinger og i offentlige arkiver (jf. avsnitt 3 ovenfor). Så vidt jeg kjenner til, er ingen ting av dette undersøkt med fokus på språkhistoriske eller sosiolingvistiske forhold. Privat korrespondanse og andre personlige tekster som notater og dagbøker vil for eksempel kunne si oss noe om språkpraksiser – språkvalg og kodeblanding – på mikronivået, noe denne studien i liten grad har kunnet kaste lys over.

En annen interessant tilnærming vil være å jamføre den jødiske minoriteten med andre grupper i det norske samfunnet som med bakgrunn i ulike former for assimileringsspress gjennomgikk språskifteprosesser i denne perioden, framfor alt kvenske og samiske grupper. Her vil det helt sikkert være mulig å identifisere likhetstrekk, men det er også opplagte forskjeller, ikke minst som følge av at de jiddisktalende i langt større grad inngikk i urbane samfunn.

Videre vil det vil naturligvis være interessant å granske den påfølgende perioden med hensyn til hvordan de dramatiske hendelsene under annen verdenskrig, som samtlige norske jøder ble sterkt berørt av, virket inn på språkfellesskapets utvikling etter krigen. Her er det i større grad mulig å bruke gjenlevende tidsvitner, og sannsynligvis er det også et mer omfattende arkivmateriale å finne.

Litteratur

- Aptroot, Marion & Roland Gruschka. 2010. *Jiddisch. Geschichte und Kultur einer Weltsprache*. München: Verlag C.H. Beck.
- Aronson, Janet K., Leonard Saxe, Charles Kadushin, Matthew Boxer & Matthew A. Brookner. 2019. A new approach to understanding contemporary Jewish engagement. *Contemporary Jewry* 39, 91–113.
- Aschim, Anders. 2014. Integreering anno 1904. Rabbinar Aschkanaze og Kongeriget Norges Grundlov paa hebraisk. *Historisk tidsskrift* 93, 425–444.

- Banik, Vibeke K. 2007. *Neste år i Jerusalem? Sionisme blant de norske jødene i mellomkrigstiden*. Skriftserie nr. 1. Oslo: HL-senteret.
- . 2009. Identitet og lojalitet. Aspekter av oslojødenes liv belyst ved deres innstilling til den sionistiske ideologien. *Heimen* 46, 31–44.
- . 2011. *Sionisme. Ideologi, organisering og praksis*. HL-senterets temahefte nr. 10. Oslo: HL-senteret/Unipub. Digital versjon: <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/publikasjoner/digitale-hefter/Vibeke-Kieding-Banik-Sionisme.html>
- Banik, Vibeke K. & Irene Levin. 2010. Jødisk liv i etterkrigstiden. Integrering og egenart. I: *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*, red. Anne B. Lund & Bente B. Moen, 181–199. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Beck, Mona Ø., Katrine J. Cohen, Jenny Dante, Jackie Feinberg & Wenche Murad. 1992. «Og du skal fortelle dine barn ...». *Jødisk liv i Norge*. Oslo: Det Mosaiske Trossamfund.
- Benkow, Jo. 1985. *Fra synagogen til Løvebakken*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Borøchstein, Ove. 2000. *J. Historien om kristiansundjødene*. Kristiansund: Ibs forlag.
- Boyd, Sally & Karl E. Gadelii. 1999. Vem tillhör talargemenskapen? Om jiddisch i Sverige. I: *Sveriges sju inhemska språk*, red. Kenneth Hyltén-stam, 299–328. Lund: Studentlitteratur.
- Bredefeldt, Rita. 2000. Naming customs as an indication of assimilation. A study of first names in the two Jewish congregations of Stockholm and Malmö 1895–1921. *Nordisk Judaistik / Scandinavian Jewish Studies* 21(1–2), 111–122.
- Broberg, Henrik. 2014. *Da byen ble stille*. Tromsø: Margbok.
- Bruland, Bjarte. 2010. Norske jøder – historie og kultur. I: *Nasjonale minoriteter i det flerkulturelle Norge*, red. Anne B. Lund & Bente B. Moen, 69–84. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Christensen, Anne Gro. 2012. *Gitels bok. Min jødiske familie*. Oslo: Kolltopp forlag.
- Drucker, Peter. 2014. Bolshevism in Yiddish. *New Politics* 14(4), 121–125.
- Dworsky, Idar, Oskar Mendelsohn & Eva Scheer. 1959. *Jødisk ungdomsforening Oslo 1909–1959*. Oslo: JUF.

- Døving, Cora A. & Vibeke Moe. 2014. «Det som er jødisk» – identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. En kvalitativ intervjustudie blant jøder i Norge. Oslo: HL-senteret.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. Aspects of the Hebrew-Yiddish polysystem. A case of a multilingual polysystem. *Poetics Today* 11(1), 121–130.
- Feinberg, Kai. 1982. Robert Levin i det jødiske samfunn. I: *Samspill. Festskrift til Robert Levin på hans 70-årsdag 7. juni 1982*, red. Marit H. Kvam & Oddvar S. Kvam, 89–97. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Giles, Howard, Richard Bourhis & Donald M. Taylor. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. I: *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, red. Howard Giles, 307–348. London: Academic Press.
- Gjernes, Marta. 2013. *Jødar i Kristiania. Dei fyrste innvandrarane si geografiske og sosioøkonomiske plassering i samfunnet frå 1851–1942*. HL-senterets skriftserie 2. Oslo: Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter.
- Hyltenstam, Kenneth & Christopher Stroud. 1991. *Språkbytte och språkbevarande. Om samiskan och andra minoritetsspråk*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansen, Per Ole. 1984. *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Katz, Per B. 1988. De første jøder i Danmark. I: *Judisk liv i Norden*, red. Gunnar Broberg, Harald Runblom & Mattias Tydén, 71–98. *Studia Multiethnica Uppsaliensia* 6. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Kieding, Vibeke. 2000. *Neste år i Jerusalem? Sionisme blant de norske jødene i mellomkrigstiden*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Kjeldstadli, Knut. 2003 a. Mange samfunn i samfunnet? I: *Norsk innvandringshistorie, bind 2: I nasjonalstatens tid 1814–1940*, red. Einar Niemi, Jan Eivind Myhre & Knut Kjeldstadli (hovedred. Knut Kjeldstadli), 392–431. Oslo: Pax forlag.
- . 2003 b. Kan fremmede egentlig bli nordmenn? I: *Norsk innvandringshistorie, bind 2: I nasjonalstatens tid 1814–1940*, red. Einar Niemi, Jan Eivind Myhre & Knut Kjeldstadli (hovedred. Knut Kjeldstadli), 432–460. Oslo: Pax forlag.
- Knappen, Audun & Torkild Alsvik. 2016. Jøder i Bragernes torg 8. *Rundt om Drammen* 4, 14–17.

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. 2000. *Nasjonale minoriteter i Norge – Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romani-folket og skogfinnar* (Meld. St. nr. 15 (2000–2001)). Oslo: KMD.
- Koritzinsky, Erik W. 2018. *Koritzinsky. Jødisk-norsk familiehistorie i krig og fred*. Oslo: Kolofon forlag.
- Koritzinsky, Harry M.H. 1922. *Jødernes historie i Norge. Henrik Wergelands kamp for jødesaken*. [Kristiania:] Cammermeyers Boghandel.
- Kulturdepartementet. 2008. *Mål og mening – Ein heilskapleg norsk språk-politikk* (Meld. St. nr. 35 (2007–2008)). Oslo: Kulturdepartementet.
- Lemkow, Tutte. 1989. *På tå hev*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Levin, Mona. 1983. *Robert Levin. Med livet i hendene*. Oslo: J.W. Cap-pelens forlag.
- . 2015. *Mors historie. En familiesaga*. Oslo: Kagge forlag.
- Lorenz, Einhart. 2010. *Jødisk historie, kultur og identiteter. Mangfoldet i jødedommen*. Temahefte nr. 9. Oslo: HL-senteret.
- . 2020. *Jødenes historie i Europa. Fra den spanske inkvisisjonen til mel-lomkrigstiden*. Oslo: Dreyer.
- Lund, Kathrine. 2018. «Entartet» i Norge: Benjamin-familien, Arne Korsmo og jødeforfølgelsene. *Kunst og Kultur* 101(1–2), 31–48. DOI: 10.18261/issn.1504-3029-2018-01-02-03
- Lundh, Henrik. 1928. *Navneplikt og navnerett*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Mendelsohn, Oskar. 1969. *Jødenes i historie i Norge gjennom 300 år*. Bind 1. Oslo: Universitetsforlaget.
- . 1986. *Jødenes i historie i Norge gjennom 300 år*. Bind 2. Oslo: Univer-sitetsforlaget.
- Michelet, Marte. 2014. *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Muir, Simo. 2004. *Yiddish in Helsinki. Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture*. *Studia Orientalia* 100. Helsinki: Finnish Oriental So-ciety.
- Myhill, John. 2004. *Language in Jewish Society. Towards a New Under-standing*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Myhre, Jan Eivind. 2003. *Å leve i det nye landet, Norge. I: Norsk inn-vandringshistorie, bind 2: I nasjonalstatens tid 1814–1940*, red. Einar Niemi, Jan Eivind Myhre & Knut Kjeldstadli (hovedred. Knut Kjeld-stadli), 255–294. Oslo: Pax forlag.

- Nilsen, Thomas. 2015. *Familie som forsvant. Den jødiske befolkningen i Vestfold 1880–1945*. Larvik: Liv forlag.
- Nordahl-Olsen, Guro. 1985. *Kryssning*. Oslo: C. Huitfeldt Forlag.
- Nordgård, Asbjørn. 2014. *Jøde i Norge*. Oslo: Lunde Forlag.
- Reisel, Berit. 1992. Cheiderundervisningen gjennom tidene. I: *Du skal fortelle det til dine barn. Det Mosaiske Trossamfund i Oslo 1892–1992*, red. Micha Reisel, Berit Demborg, Peter Beck & Betsy Heen, 93–100. Oslo: Det Mosaiske Trossamfund i Oslo.
- Reisel, Micha, Berit Demborg, Peter Beck & Betsy Heen. 1992. Noen av menneskene i Det Mosaiske Trossamfund i Kristiania. I: *Du skal fortelle det til dine barn. Det Mosaiske Trossamfund i Oslo 1892–1992*, red. Micha Reisel, Berit Demborg, Peter Beck & Betsy Heen, 169–291. Oslo: Det Mosaiske Trossamfund i Oslo.
- Reitan, Jon. 2005. *Jødene fra Trondheim*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Schall, Verena. 2017. Språk, identitet og minoritetspolitikk. I: *Nasjonale minoriteter og urfolk i norsk politikk fra 1900 til 2016*, red. av Nik. Brandal, Cora A. Døving & Ingvill T. Plesner, 219–236. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Scheer, Eva. 1979. *Papirbroen. Jødisk drøm – og virkelighet*. Oslo: Luther Forlag.
- . 1981. *Tre er fedrene, fire mødrene*. Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard).
- Sebak, Per Kristian. 2008. «... vi blir neppe nogensinne mange her». *Jøder i Bergen 1851–1945*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Skautrup, Peter. 1953. *Det danske sprogs historie. Tredie bind: Fra Holbergs komedier til H.C. Andersens eventyr*. København: Gyldendalske boghandel / Nordisk forlag.
- Sogner, Sølvi. 2003. «Fromhed styrker rikene». I: *Norsk innvandringshistorie, bind 1: I kongenes tid 900–1814*, red. Erik Opsahl & Sølvi Sogner (hovedred. Knut Kjeldstadli), 240–258. Oslo: Pax forlag.
- Spolsky, Bernard. 2014. *The Languages of the Jews: A Sociolinguistic History*. Cambridge University Press.
- SSB (Statistisk sentralbyrå). u.å. *Historisk statistikk*. Tabell 3.1. Hjemmehørende folkemengde. Digital versjon: www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-1.html

- Sæland, Frode. 2009. *Herman Beckers krig. Historien om familien Becker og jødene i Rogaland under annen verdenskrig*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Søbye, Espen. 2003. *Kathe, alltid vært i Norge*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Thing, Morten. 2007. *Yiddish Booklist. Yiddish Printing in Denmark*. Skriftserie fra Roskilde Universitetsbibliotek nr. 47. Roskilde: Roskilde Universitetsbibliotek.
- . 2008. *De russiske jøder i København 1882–1943*. København: Gyldendal.
- Tronstad, Roger. 2015. *Jøder på Agder 1851–1945*. Kristiansand: Portal.
- Ulvund, Frode. 2014. *Fridomens grenser 1814–1851. Handhevinga av den norske «jødeparagrafen»*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Utne, Olve. 2007. *Jiddisch-norsk ordliste*. Askim: Schweitzerforlaget.
- Aarsæther, Finn. 2018. Norsk som andrespråk. I: *Norsk språkhistorie. II Praksis*, red. Brit Mæhlum (hovedred. Helge Sandøy & Agnete Nesse), 533–562. Oslo: Novus forlag.

Abstract in English:

This article sheds light on the language history of one of Norway's national minorities, the Jews, who settled during the second half of the 19th century. Earlier traces of Jewish presence on Norwegian soil are also examined, but the main focus is put in the period from 1880 to 1940. Drawing on a wide range of written sources, the article describes some of the linguistic practices that were characteristic of the Jewish groups in this time span. A central motif is the language shift from Yiddish to Norwegian, which is often linked to a generally strong will of integration. However, the article also demonstrates how the minority group maintained a complex multilingualism throughout the period in question. An additional goal of the article is to point out how this minority's language history can be explored further.

Stian Hårstad
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)
Institutt for språk og litteratur
NO-7491 Trondheim
stian.haarstad@ntnu.no

From pagan charms to pious prayers?

A case study of two runic formulas

Michael Schulte

Emnet for dette bidraget er to runeformler fra ulike tidsepoker. De er strukturelt nokså likt gjennomført ved enderim og “[v]ekslede initialer med faste repetisjoner” (Nordby 2018: 109). Den ene er den velkjente *þistill-mistill-kistill*-formelen, som først opptrer på den danske Gørlevsteinen rundt 800–850 e.Kr., den andre er den yngre *horn-þorn-korn*-formelen, som er ristet inn i kalkpuss i to gotlandske kirker og på en blyamulett fra Källingeby. Denne type formler kobles gjerne til en opplæringskontekst, særlig *horn-þorn-korn*. Artikkelen argumenterer for en symbiose mellom hedenske og kristne allegorier som kommer til syne i ulike kontekster. Det argumenteres for en interaksjon mellom folkemagi og kristne bønner som tar i bruk både hedenske og kristne virkemidler. Den prototypiske vernefunksjonen av de to formelene kommer tydelig fram på amulettinnskrifter fra middelalderen, jf. *þistill-mistill-kistill*-formelen på Vedslet-sandsteinamuletten (DR 57) og *horn-þorn-korn*-formelen på Källingeby-blyamuletten (DK Bh 20).

1 Introduction

It has long been noted that the encrypted *þistill-mistill-kistill* formula (‘thistle-mistletoe-small casket/chest’, abbreviated *þ-m-k*) is one which might betray pre-Christian origins. It can be identified as a heathen formula proper with a straightforward cursing function, viz. a ‘locking charm’.¹ Magnus Olsen, in *Norges indskrifter med de yngre runer* (NIyR IV, 180) characterizes its nature as ‘truly heathen’ (“ramhedensk”). De-

1. McKinnell, Simek and Düwel (2004: 134, 136).

spite its pagan roots, however, this formula can be deployed in combination with Christian motifs; see section 4 on the iconography of the Ledberg stone shortly after AD 1000. As I have dealt with the *þ-m-k* formula elsewhere, I will not discuss its diverse attestations at length here.²

The second formula, *horn-þorn-korn* ('horn-thorn-corn', abbreviated *h-þ-k*), lends itself to an interpretation in a framework of Christian edification, with clear references to Biblical symbolism (cf. Nielsen 2019), but it is not devoid of folk-magic symbolism. The time-line reinforces the notion of an ongoing shift where Biblical allegory makes persistent headway. While the encoded *þistill-mistill-kistill* formula occurs in the early Viking Age on the Gørlev stone (DR 239), the *horn-þorn-korn* formula, being encoded as well, is probably not encountered before the High Middle Ages (on dating see section 2). Firmly entrenched in a Christian context, *horn-þorn-korn* can be interpreted as a condensed formula of repentance and edification, which simultaneously functions as an incantation for healing ailments.³ The lead amulet of Kællingeby 1 lends further support to this integral view as it combines a short runic prayer in Latin with a magic charm written in Old Danish. The whole inscription ends with the *horn-korn-þorn* formula (see section 8).

The present focus rests on the assimilation of pagan symbolism and its effective use within a markedly Christian setting of folk beliefs. The intersection between Christian and pagan is very common in the Germanic-speaking world and other Old Germanic traditions provide clear parallels; compare for instance healing charms and medical charms of Old High German, Old Saxon and Old English. There is a huge body of literature on this field (see, e.g., Murdoch 1989 and Schwab 1996).

In sum, the three basic research questions to be addressed in this paper are as follows:

First, what does the medieval triad *horn-þorn-korn* (or alternatively, *horn-korn-þorn*) allude to in comparison with its forerunner *þistill-mistill-kistill*, and what is its symbolic value?

2. See Schulte (2020), moreover Nordby (2018: ch. 6.1.4), both with a survey of the research literature.
3. On different kinds of Christian formulas, see Herjulfsdotter (2013). The notion of 'folk magic' (*horn-þorn-korn*) is addressed by Gustavson in GR 3, p. 18. See below, sections 7 and 8.

Second, in what way does the *horn-þorn-korn* formula replace the older, ‘intrinsically pagan’ *þistill-mistill-kistill* formula at later stages? Third, are we faced with two diametrically opposed world views or an interactive syncretism of shared concepts and values, with motifs and strands of different origins?

2 The ‘older’ versus the ‘younger’ formula: A brief note on dating

As argued, the idea of a functional shift from a pagan magical curse formula (*þ-m-k*) to a Christian edification formula (*h-þ-k*) is by no means far-fetched. Several arguments relating to formal structure and allegorical symbolism will be mentioned in section 3. At this point, a commentary on dating these inscriptions seems appropriate. The ‘old’ formula can be traced back at least to the early Viking Age, viz. the early 800s; see the Danish Gørlev stone DR 239 which probably belongs to the first half of the 9th century. Other instances of the same formula, such as Bryggen rune-stick N B391, must be dated to the period AD 1250–1350. It is noteworthy that N B391 contains both the ‘folk-magic’ term *ristill* (‘zona herpes’, also ‘giantess’) and the Christian term *þistill* for ‘epistula’ (cf. Liestøl 1963: 18). The symbiosis of Christian and pagan motifs on the 11th-century Ledberg stone is addressed in section 4.

The *horn-þorn-korn* inscriptions in Väte and Bunge Churches most probably belong to the 15th and 16th centuries.⁴ The five carvings in Bunge seem to be rather late and possibly even post-medieval.⁵ For some reason, the rune carvings on the southern wall of the tower chamber (G 330) have not been dated, while the others have been taken to belong to the 16th century. The inscription G 331a even has the specific year 1593, and the northern wall has the year 1570. However, it must be added that the plaster layer itself is said to belong to the 13th century, which allows for the possibility that the carvings may be medieval.

The amulet from Kællingeby 1 and its close parallels are not dated more closely on archaeological grounds, but Danish lead amulets typically

4. I owe thanks to Magnus Källström for informing me about the dating of the *horn-þorn-korn* inscriptions at Bunge and Väte Churches (email dated July 2, 2021).
5. On G 330 Bunge Church, see Helmer Gustavson in GR 3, pp. 23–31.

belong to the period around 1100–1400.⁶ Bornholm poses a particular challenge both runographically and linguistically. The typological variation of runic forms is great and the language varieties of East Scandinavian (Old Danish) tend to be generally conservative. Therefore, Imer and Olesen (2018) opt for a broad dating of Källingeby 1 to the period 1100–1350, which corresponds to the older Middle Danish period in language history (cf. Jørgensen 2016: 80).

3 A direct link between the two formulas

The two formulas under scrutiny are clearly distinct, but functionally related. Both deploy liquids in their rhyme. The second clue to the existence of a straightforward relationship between the two formulas is based on the two *b*-words, which have similar connotations: the *thorn* of the younger formula and the *thistle* of the older one make up a twin formula in the *First Book of Moses* (*Genesis* 3:16–18; my emphasis).⁷

To Adam he said, “Because you listened to your wife and ate fruit from the tree about which I commanded you, ‘You must not eat from it,’ cursed is the ground because of you; through painful toil you will eat food from it all the days of your life. *Thorns and thistles* it shall bring forth for you; and you shall eat the plants of the field.”

In Christian symbolism, the thorn is an emblem of Christ’s passion, the crown of thorns being a travesty of the Roman Emperor’s crown of roses.⁸ The symbolism of the thorn and the thorn bush, or briar, is reinforced by the Bible verse of *Exodus* 3:2, 4, where God summons Moses to lead God’s people. Holy fire does not consume what it inflames, and Mary could become a mother and yet have her virginity intact. Some altar paintings of the 15th and 16th centuries show Mary and the Christ-child in the Burning Bush.⁹

6. I wish to thank Rikke S. Olesen for a detailed comment on the dating of Källingeby (email dated August 27, 2021).

7. On this type of formula, see, e.g., Schulte (2022), with references.

8. See, e.g., Cooper (1978: 170), under *thorn*.

9. See Måle (1961: 173); cf., in a general perspective, Biedermann (1992: 341).

And the angel of the Lord appeared unto Moses in a flame of fire out of the midst of a bush: and he looked, and behold, the bush burned with fire, and the bush was not consumed. [...] God called to him out of the midst of the bush.

However, not unlike the thistle, the thorn also is a crucial icon of folk magic, deeply rooted in pagan symbolism.¹⁰ Eberly (1989: 41) shows that the medieval hawthorn (= ON *hagþorn*), “as an *arbor cupiditatis*, is a constant symbol of carnal love, as opposed to spiritual love, throughout the literature of the Middle Ages”. Hence, the diametrical opposition between the hawthorn and Christ’s thorn in Christian symbolism. As Eberly (1989: 41) demonstrates, the connection between Christian and folkloric allegory is neat:

An examination of the earlier role of the hawthorn motif will show, I believe, that it served, particularly in 15th century medieval love allegory, as what could be called an *arbor cupiditatis*, an inversion of the ‘fruitful tree’ found in both the Old and New Testaments: “The fruit of the just man is a tree of life [...]” (*Proverbs* 11:30); “Even so every good tree bringeth forth good fruit, and the evil tree bringeth forth evil fruit [...] Wherefore by their fruits ye shall know them” (*Matthew* 7:17, 20); and, in its most inclusive sense, “[...] the tree of life, bearing twelve fruits, and yielding its fruits every month, and the leaves of the tree were for the healing of the nations [...]” (*Apocalypse* (*Book of Revelation*) 22:2)

This is particularly relevant for the *horn-þorn-korn* formula, as its less frequent variant *horn-korn-þorn* was possibly influenced by the name of the plant *hagþorn*. Not unlike the thistle, the hawthorn is esteemed as a plant of protection in folk medicine. As Stafford (2016: 223) puts it, “[t]he hawthorn offers natural protection to whatever is hidden within, but its peculiar definiteness tends to trigger retaliation” (cf. also Gustavson 2004: 18; for further elaboration see section 7).

The intimate relationship between the *thistle* (ON *þistill*) and the *thorn* (ON *þorn*) is evident both on the phonological and the allegorical level.

10. For a cross-cultural broad overview, see, Biedermann (1992: 341), under *thorns and briars*; Cooper (1978: 170), under *thorn*; on the *horn-þorn-korn* formula, cf. Gustavson (2004: 18).

Cooper (1978: 170) mentions that in many cultures, thorned plants, such as acanthus, acacia and the rose, symbolize the horns of the crescent moon. The symbolic value of its counterpart, the thistle, in pagan charms and spells is equally straightforward, but also complex (cf. Schulte 2020). The thistle is a neat symbol of fertility and infertility, which forms part of apotropaic charms.¹¹ It deters ghosts and evil spirits from returning and keeps them down in a literal sense. In this regard the thistle displays similarities with the juniper (ON *einir*).¹² Even in Christianity, as Cooper notes, it has a broad range of allegorical meanings: the spikes of the thistle depict the passion of Christ, as well as sin, earthly sorrow and evil (*Genesis* 3), or wickedness encroaching on virtue (*Job* 31).¹³ Moreover, the apotropaic function of the thistle is obvious in the emblem of Scotland which includes this plant in its visual design: *Nemo me impune lacessit* ‘nobody hurts me with impunity’.

In a textual perspective, two typological parallels between the two runic formulas, *þistill-mistill-kistill* and *horn-þorn-korn*, obtrude upon our notice: first, the two formulas in question are usually placed at the very end of the text (cf. the Ledberg stone Ög 181 and the lead amulet of Kællingeby 1; see section 8 below).¹⁴ Second, both of these formulas may occur together with *fupark* inscriptions (cf., e.g., the Gørlev stone DR 239 and Bunge inscription G 330d). On this combined use, Moltke (1985: 176) succinctly states that “the futhark itself must have been among the most powerful of protective charms”.¹⁵

Nevertheless, the functional dissimilarity of the two formulas is evidenced by several facts. In several inscriptions, the ‘older’ *þ-m-k* formula is extended by the word *ristill*, among other things; see in particular the

11. On the overall symbolism of the *thistle*, cf. Biedermann (1992: 340–341); Cooper (1978: 170).
12. On this salient parallel, see Hofsten (1957).
13. See Cooper (1978: 170), under *thistle*.
14. One of the anonymous reviewers remarks that the textual order with the text-final formula may be due to the layout and the design of runic inscriptions on the artifacts, and s/he adds that “[i]t would be important to consider the possibilities and limitations that lie in the use of particular types of objects and writing surfaces (cf. church wall graffiti and small folded amulets where parts of the text would not have been visible after folding).” This is certainly a valid comment, but the textual structure is unequivocal in the above-mentioned cases.
15. For a detailed analysis of the older *fupark*, see Düwel and Heizmann (2006); on the functional use of the younger *fupark*, see particularly Seim (1998: 237–242, 258–260) and Holmqvist (2021: 141).

Vedslet sandstone amulet DR 57, Lomen Stave Church N 75, Klukowiczi coin Poland D 163, and last but not least the Bryggen runestick N B48.¹⁶ The term ON *ristill* has often been rendered as ‘ploughshare’, ‘carving instrument’ (cf. the verb ON *rista/rísta*) and ‘resourceful woman’ (or ‘giantess’), but it also alludes to a severe skin disease, known as *zona herpes* or *herpes zoster*, commonly referred to as ‘shingles’. It denotes a painful rash which is caused by a zoster virus. Falk (1921) compares ON *náristill* and Mod. Norwegian *nárisle* (*helvetesild/-eld*). This multifunctionality ties in with the wording of the pagan curse formula and assures its effectiveness in terms of folk magic.¹⁷

The ‘younger’ *horn-born-korn* formula deploys the same rhyme and coding technique, which is why Jonas Nordby places the two formulas under the same heading: ‘Alternating initials with fixed repetitive structures: the *istil*- and *orn*-formula’ [“Vekslede initialer med faste repetisjoner: *istil*-formelen and *orn*-formelen”].¹⁸ Hence the major argument relates to formal structure:

Som kryptografisk system kan også *istil*-formelen betraktes som en form for fletting der flere ord (fra tre til syv) er flettet inn i hverandre. Men mere definerende for systemet er prinsippet om at forskjellige initialer danner ord med grupper av faste repetisjoner. Hittil har disse repetisjonene kun vært *-istil*, men det forekommer også eksempler på andre repetisjonsformler.

[‘As a cryptographic system, the *istil*-formula can be seen as a form of interweaving where several words (from three to seven) are interwoven into each other. But more essential for the system is the principle that different initials form words with groups of fixed repetitions. So far these repetitions have

16. It seems unclear to me why Nordby (2018: 106) rejects Bryggen N B48 as an *istil*-formula proper, and he does so on the basis of its five *r*-runes: “Mindre sannsynlig er det at innskriften *B48 bryggen opphavlig var ment som en *istil*-formel. Teksten ‘**tttt**·**iiiiiii**·**lllll**·**rrrrr**·**3/3iO/3** har riktignok serier av *t*-, *i*- og *l*-runer, men *r*-serien passer ikke inn i formelen” ([as compared to the other *istil*-inscriptions; M.S.] it is less likely that Bryggen inscription B48 originally was meant to be an *istil*-formula. Admittedly the text ‘**tttt**·**iiiiiii**·**lllll**·**rrrrr**·**3/3iO/3** has series of *t*-, *i*- and *l*-runes, but the *r*-series does not fit in with the formula.’)
17. Cf. also McKinnell, Simek and Düwel (2004: 136), who opt for the meaning “ringworm” in the context of medieval medicine; and they add: “In the context of a curse, the last sense [viz., ringworm; M.S.] seems the most likely.” The lesion caused by this fungal infection resembles a worm in the shape of a ring, hence this name.
18. See Nordby (2018: ch. 6.1.4), here at p. 109; cf. also Nielsen (2019: 8).

solely been *-istil*, but instances of other repetitive formulas occur as well.’
Transl. M.S.]

A marked difference between the two formulas, however, is that the Christian *h-p-k* formula always appears as a triad with no further extension, whereas the older *þ-m-k* formula is more playful and versatile, in that it allows for a maximum of seven elements. The medieval Bryggen finds of N B338 and N B391 suggest that such extensions are present at a later ‘Christianized’ assimilated stage of the *þ-m-k* formula. As evidenced by several medieval runic inscriptions, the wording and graphic design of the old triplet (or, more technically, trinomial) may even be altered.¹⁹ Compare Borgund Stave Church N 364, which displays the unencrypted formula with the rune \ddagger (viz., a single binary rune 2:1 for **h**) as a structuring device, or possibly a bind-rune for **hi**.²⁰ It is noteworthy that this version of the formula does not follow the standard pattern *þ-m-k*, probably because it highlights the *thistle* as its final element (on the standard pattern see section 4).

tistil mistil ok \ddagger n þiriþi þistil

kistill(?), *mistill ok h(i)n þriði*, *þistill*.

‘Small casket/chest, mistletoe, and the third, thistle.’²¹

On the basis of the available runic evidence, it can be argued that this is a specific difference between the two formulas.

19. On binomials and trinomials see, e.g., Schulte (2022), with references.

20. See Olsen in NIyR IV, pp. 175–176; cf. also Nordby (2018: 105–106 and 196–197). I owe the suggestion of a possible bind-rune to Patrick Stiles, from an email dated August 1, 2021.

21. It is unclear whether the first word in the Burgund charm reads **kistil** or **tistil** (with the transition of /þ/ to /t/ in stressed position). The reading ‘k’ for ‘t’ is probably favourable (whether intentionally disguised or not) as there are many parallels of this runographic practice (cf. Schulte [2020: 109], with reference to Seim [1998: 93, 102]). Nordby (2018: 105, 106) reads the initial rune as ‘t’, and consequently renders the first word as ‘thistle’; cf., however, the third item of this formula **þistil** (with original /þ/).

4 The Ledberg stone as a test-case: A neat Christian-pagan symbiosis

The runestone at Ledberg Church in Östergötland (Ög 181) unites Christian and pagan motifs and textual elements.²² While featuring a Viking cross, it probably depicts key motifs from *Ragnarøk* along with the *þi-still-mistill-kistill* formula (cf. in particular Hultgård 2017: 183). On one of its sides it shows an image of the great beast with gaping wolf-jaws, probably Fenrir, who attacks a warrior, or Odin, and bites his foot.²³ At the bottom of this illustration there is another warrior with no legs, who is holding out his hands. Jansson (1977: 156) calls attention to a further iconographic parallel on a pictorial stone from Kirk Andreas on the Isle of Man.²⁴ Here, Odin is bearing a spear with one of his two ravens on his shoulder, being attacked by the wolf Fenrir, one of the key figures of Norse mythology.²⁵

Further inscriptions of the late Viking Age and the early Middle Ages feature *Ragnarøk* motifs, in particular those of the wolf Fenrir and the ship Naglfar, which makes this interpretation even likelier.²⁶ The iconography of the warship is a crucial clue to the *Ragnarøk* symbolism on the memorial stone of Ledberg. Ellmers (1995: 168) arrives at the conclusion “that the dead persons, in whose memory the stones are raised, are the main figures depicted on the stones [viz. Ledberg and Tullstorp; M.S.]”. This view is shared by Hultgård (2017: 182) with regard to Ledberg. I hazard to say that this imagery involves the heroic topos of the fallen warrior(s) possibly identified with Odin, and therefore can be directly compared to the *iprð/upphiminn* formula on the memorial stone

22. On the *Ragnarøk* interpretation of Ledberg, see in particular Shetelig (1931: 216); Moltke (1934: 430–431); Jansson (1975: 76–79) and (1977: 155–156); Hultgård (2017: 183); cf. also Williams (1999 [summarized in Williams 2009]) and Källström (2016).
23. On the Fenris wolf interpretation in runic iconography, see in particular Oehrl (2011: 229–230); Hultgård (2017: 182–183), with further references. For criticism, however, see Heizmann (1999: 235). Recently, the less likely view has been revived that the scene depicts Víðarr revenging his father Odin; see Lindow and Schjødt (2020: 1444); cf. also Ramskou (1953: 186–187).
24. On Thorvald’s cross, see Hultgård (2017: 212–215), with further references.
25. On Fenrir’s central role in Norse mythology, cf. Teichert (2020: 280), with reference to Lorentz (1984: 418); moreover Heizmann (1999).
26. A neat *Ragnarøk* interpretation of the Norwegian Vang stone (N 84) has been proposed by Källström 2016 (cf. Hultgård [2017: 193–194]); on the Swedish Skarpåker stone (Sö 154), see Schulte (2004), with references. Cf. also Hultgård (2017: 197 et passim) on Stora Ekstene (Vg 4) and further runestones of the late Viking Age.

of Skarpåker (Sö 154; see below), which is roughly contemporaneous. Again, following Jansson (1987: 141), “[i]t is tempting to regard these stray lines on the Skarpåker stone as a quotation from a Swedish poem on the ‘doom of the gods’ (ON *Ragnarök*), so well known at the time the inscription was written that everyone would understand their message – a poem which a father’s grief found fitting to call to mind by these allusive lines.” The ‘pagan’ elements on these memorials enhance the heroic status of the deceased and ensure his heroic fame even in a Christian setting. Besides, this directly supports Hultgård’s assessment of the warrior motif on the Ledberg stone, whether it directly represents Odin or not (Hultgård 2017: 182):

Att krigaren kan återge Torgöt förefaller troligare, men man frågar sig varför han skulle avbildas i kamp med ett hundliknande djur och inte i strid med andra män. Föredrar man en mytisk tolkning skulle krigaren i alla fyra scener kunna representera guden Oden och fyra faser av hans envig mot Fenrisulven.

[“The fact that the warrior [on the Ledberg stone side B; M.S.] can represent *Þorgautr* seems more likely, but one wonders why he should be depicted in battle with a dog-like animal and not in battle with other men. If one prefers a mythical interpretation, the warrior could represent the god Odin in all four scenes and the four phases of his fight against the wolf Fenrir.”]

As I argue, the answer is probably hidden in the topos of the heroic warrior. Hence the warrior may depict Odin and the fallen warrior *Þorgautr* at the same time. Gerd Wolfgang von Weber (in Lönnroth 1981: 327) argued that the *iqrð/upphiminn* formula alludes to the cosmogonic and eschatological theme of the pagan Germanic World, but it is transferred to new, even Christian contexts without altering the basic concept. Iconographic studies (in particular Oehrl 2011 on the quadruped and the wolf Fenrir) reinforce the claim that Christian-pagan analogies, such as the eschatological events of the Apocalypse and *Ragnarök*, were functionalized on runestones and put into the service of the mission.

Let us therefore turn to the runic inscriptions on the memorials of Ledberg and Skarpåker.

Ill. 1. The Ledberg runestone (Ög 181) with its *Ragnarrök* iconography, a cross and a memorial inscription followed by the *þistill-mistill-kistill* formula. Photo: Arne Gustafsson, Swedish National Heritage Board; Magnus Källström kindly provided me with the image files of illustration 1 (in an email dated July 6, 2021). Cf. Källström (2016: 269) and (2020: 17).

Memorial inscription on the Ledberg stone (AD 1000–1050)²⁷

[side A] (b)isi · sati : st[(n)] : þisi : iftir : þurkut : u—þi : faþur

[side B] : sin : uk : þu : kuna : baþi : þmk:iii:sss:ttt:iii:!(I)! :

Bisi setti stein þenna eptir Þorgaut ..., fǫður

sinn ok þau Gunna bæði. Þistill/mistill/kistill.

‘Bisi raised this stone in memory of Þorgautr ..., his father,

he (Bisi) and Gunna, both of them. *Þistle, mistle-toe, small casket/chest.*’

27. See Ög 181 and Rundata, under Ög 181.

Memorial inscription on the Skarpåker stone (AD 1000–1050)²⁸

[side A] **kunar : raisþi : stain : þansi : at lyþbiurn : sun : sin :**

[side B] **iarþ sal rifna uk ubhimin**

Gunnarr reisti stein þenna at Lýðbiörn, sun sinn.

Iqrð s[k]al rifna ok upphiminn.

‘Gunnar raised this stone in memory of his son Lýðbiörn.

Earth shall be riven and the over-heaven.’

To summarize the argument to this point, the iconography of the ship on the Ledberg runestone (as well as on Tullstorp) points to the function of the ship of the dead which may allude to *Ragnarøk*. In all probability the ship motif on the pictorial rune stones has two major tasks: (1) it transports the deceased on their final journey across the sea to the other world;²⁹ and (2) it invokes a topos of heroic praise not unlike the *iqrð/upphiminn* formula on the Skarpåker stone Sö 154 (cf. Schulte 2007: 63–65). This interpretation fits particularly well with the ideology of memorial stones at the end of the Viking Age and the rise of the Christian era.³⁰

5 The graphic design of the younger formula

Let us now turn our attention to the *horn-þorn-korn* formula. The encrypted formula *hþkooorrrnnn* is met at least five times in Bunge Church on Gotland (viz., G 329a, G 329e, G 330g, G 331f, and G 332c) and on a Danish lead tablet from Källingeby, Bornholm (DK Bh 20; see section 8). It is noteworthy that the same formula occurs twice in an alternate order, *hþkooorrrnnn*, once in the chancel of Väte Church (G 177b; see ill. 2f) and once in Bunge Church (G 329e; see ill. 2b).

Following the Principle of Onset Gradation, the consonantal strength of the onset increases in this word chain: the pattern *h-þ-k* is a more pre-

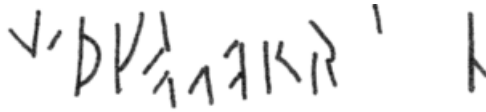
28. See Sö 154 and Rundata, under Sö 154. Translation into Old Norse.

29. On this general interpretation of ships on pictorial Gotland stones, see Lindow (1993: 47–50); moreover Oehrl (2017: 23–24), with abundant references.

30. Tullstorp DR 271 is dated to the end of the Viking Age, AD 970–1020, which implies that it may predate the Ledberg stone (see the dating in DK Sk94). On the function of heroic images on memorial stones, cf. Stern (2015).

ferred sequence than *h-k-þ*.³¹ Generally speaking, the optimal strength of a sound is position-dependent, and strong segments are preferred in onset position. This is labelled the Principle of Onset Maximation, or the Law of Initials. Plosives are phonologically stronger than fricatives (for detail, see the scale consonantal strength in Mailhammer, Restle and Vennemann 2015: 453). It has long been noted that consonantal strength impacts on the structure of formulas, not least twin formulas (see, e.g., Malkiel 1959). Gustavson (2004: 18) suggests that the ‘irregular variant’ *h-k-þ* is patterned on the name of *hagþorn* (Swedish *hagtorn*), ‘hawthorn’.³² If this interpretation is correct, it reinforces my claim that folk magic and medicine neatly interact with Christian tokens and allegorical values. The *hawthorn*, in its symbolic value, is directly opposed to the *Christ thorn*, also labelled *Euphorbia milii*, which is associated with the crown of thorns worn by Christ (see above section 3).

The present focus rests on the overall graphic design of the attested variants of the formula. To facilitate comparison, the attestations of the *horn-þorn-korn* formula are listed here using a standardized scale where the original size of the single inscriptions is adjusted.³³

Ill. 2.a. A *horn-þorn-korn* formula in Bunge Church (G 329a): **hþkoøørr[?]n[xx]** Nielsen (2019): **hþko(o)orr—?-n** (Drawing and reading by Helmer Gustavson; cf. GR 3, 17)

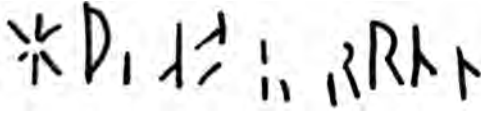

Ill. 2.b. A fragmentary *horn-korn-þorn* formula in Bunge Church (G 329e) **[x]þkoøxxxxxx**. Nielsen (2019): **...þkooo(r)(r)rnnn** (Drawing and reading by Helmer Gustavson; cf. GR 3, 22)

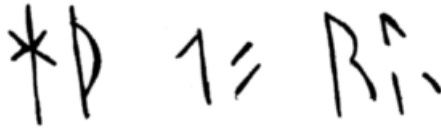
31. On a scale of consonantal strength, see, in particular, Vennemann (1988: 9); Mailhammer, Restle and Vennemann (2015: 453–454).

32. Cf. Nordby (2018: 109); for a critical assessment, however, see Nielsen (2019: 19).

33. For detail see the transliterations and comments in GR 2 and GR 3, with improvements and amendments in Nielsen (2019: 17–18).

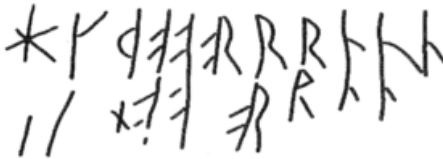
Ill. 2.c. A *horn-born-korn* formula in Bunge Church (G 330g): **hþxøqrrrxnn[x]** Nielsen (2019): **hþ-oo(o)rrrn-** (Drawing and reading by Helmer Gustavson; cf. GR 3, 31)

Ill. 2.d. A fragmentary *horn-korn-born* formula in Bunge Church (G 331f) **hþ[...].øø[...].rr[...]**. Nielsen (2019): **hþk(o)(o)-rr(r)-** (Drawing and reading by Helmer Gustavson; cf. GR 3, 40–41)

Ill. 2.e. A fragmentary *horn-born-korn* formula in Bunge Church (G 332c): **[hþkoo]orrnnn**. Nielsen (2019): **hþ-(o)(o)orrnnn** (Drawing and reading by Helmer Gustavson; cf. GR 3, 44)

Ill. 2.f. Two *horn-korn-born* variants on a plaster wall in Väte Church, one being fragmentary (G 177b): **hkþooorrnnn | xxxooorrnn[x]**. Nielsen (2019): **hkþooorrnnn | -(k)þooorrn-** (Drawing and reading by Elisabeth Svärdström, GR 2, 103)

Ill. 2.g. The *horn-born-korn* formula on the lead amulet Källingeby 1: **hþkoo-orrnnn**. (Detail of a drawing by Lisbeth M. Imer, National Museum; cf. Imer and Olesen 2018: 135)

As regards the overall graphic design, this comparison attests to the consistency of the medieval (and post-medieval) *h-þ-k* formula as compared to the ‘older’ *þ-m-k* model. Also note the occurrence of reversed runes (German *Wenderunen*) for ‘o’ and not least the use of bind-runes *or* on the two *horn-korn-þorn* variants from Väte Church (G 177b). The older formula displays much more variation, both in its wording and its runographic representation (cf. Nordby 2018, Schulte 2020). As already noted, this kind of extension and further variation probably reflects later transformation processes of the original *þ-m-k* formula; cf. the attested variants on runestick N B338 and N B391, both pertaining to the High Middle Ages.

6 Who were the runecarvers?

The intriguing question of who carved these different formulas remains. Nielsen (2019: 16), in my view convincingly, argues that the *horn-þorn-korn* formula on medieval church walls was written by ‘academically schooled clergymen in the role of runecarvers’ [“akademisk skolede, gejstlige personer som runeristere”]. Evidence suggests that Gotlandic priests in the time before the Reformation had a surprisingly high level of education.³⁴ The fact of the matter is that several runic scribbles on plaster church walls were written by members of the clergy; compare for instance Norrlanda Church G 152 *c Herra Iúhan Lundi*, Väte Church G 177 *a Bróðir Iakupr*, and Källunge Church G 238 *Herra Bótulfr*; for further evidence of clerical schooling and medieval computistics, see Nielsen (2019: 16).

On these grounds, it seems reasonable to argue that the runic graffiti on plaster church walls in Gotland, together with other computistic texts, calendar calculations and syllabaries, formed an integral part of theological schooling, involving Christian allegory and symbolism. In connection with possible didactic and playful uses, however, we should not exclude the initial, underlying connotations of these formulas which fall into the category of (expected) protective-apotropaic manifestations (see section 8). The famous ‘Canterbury Charm’, for example, appears as an independent runic gloss in a large manuscript of computistic writings in

34. Cf. Nielsen (2019: 16), with reference to Pernler and Piltz (2013: 125–129).

Latin and Old English (cf. Bauer 2018: 187). In each single case the specific use of the formula in question must be considered. Nielsen arrives at the general conclusion that the carvers of church scribbles in Gotland were priests and assistant priests who must have been attached to the Church. Holmqvist (2021: 143) elaborates on this point:

Tolkningen [til Nielsen 2019: 21; M.S.] kaster nytt lys over innskrifter man gjerne kobler til en opplæringskontekst. Den utelukker ikke direkte at innskriften kan ha vært ristet som opplæring, men formlene som i så fall ble brukt, var neppe tilfeldig valgt. På samme måte kan *tistel-mistel-kistel*-formlen tolkes inn i en religiøs kontekst (jf. Schulte 2020), slik at også denne formelen er mer enn et repeterende formular.

[‘The interpretation [of Nielsen 2019: 21; M.S.] sheds new light on the inscriptions one often links to a learning context. It does not directly preclude that the inscription may have been carved as training, but the formulas used in that case were hardly chosen randomly. In the same way, the *thistle-mistle* formula can be interpreted into a religious context (cf. Schulte 2020), such that this formula is more than a repetitive formula. Transl. M.S.]

This type of literacy in the High Middle Ages can be contrasted with the use of the ‘old’ formula in rather different contexts on memorial stones, among other things. In a later phase the *þistill-mistill-kistill* formula was also carved within churches; see in particular the stave churches of Borgund, Lomen and Nore (N75, N132 and N364–N365).³⁵ Its function was probably apotropaic as it prevented a stillborn foetus (ON *útburðr*) from haunting the living.³⁶ In these cases the writers of the runic inscriptions might have been the women who had had a deformed foetus or aborted their child for one reason or another.³⁷ The practice of putting the stillborn foetus inside church walls is well attested. Olsen (NIyR IV, 178–

35. For further more or less plausible attestations of the *thistle-mistle* formula, see Nordby (2018: 104–109); Schulte (2020: 103–105).

36. See Olsen in NIyR IV, p. 180, with note 1; Storaker (1935: 15–20); Von Sydow (1935: 113); cf. also Hultgård (2017: 183, with note 41).

37. See in particular NIyR IV, pp. 178–180, with note 1; cf. also Nedoma (1998: 41, with notes 46–47), and McKinnell, Simek and Düwel (2004).

179) reports on the ‘locking function’ of the *thistle-mistle* formula in connection with the carvings in Borgund Church (N 364–367):

Vi var da nettop ved det stedet i kirkens grunnmur hvor der, bak en løs sten, var et lite rom som man i uminnelige tider hadde gjort bruk av for et bestemt formål: dér pleide man å sette inn aborter som var lagt i små ‘øskjor’ (esker av tynne sammenbøide trestrimler). En øskje ble tatt frem: under ‘likklædet’ skimtedes deler av et ørlite skjelett. [...] Hvor sterkt vi skal betone at abortrummet vendte mot nord, er uvisst. Her skal vi iallfall minnes om at etter en utbredt folketro førte veien mot nord dit hvor krefter som brøt menneskelivets fred, hadde tilhold.

[‘We were exactly at the spot on the foundation wall of the church where, behind a loose stone, there was a small room that had been used for a certain purpose over time: to place the aborted foetuses that were laid into small ‘caskets’ (boxes of thin, intertwined wooden strips). One tiny box came to light: underneath the ‘shroud’ shimmered parts of a tiny skeleton. [...] It is uncertain how much we should emphasize that this room was facing North. Here at least we should recall that according to folk belief the route to the North led to the forces of evil that violated the peace of human life.’ Transl. M.S.]

Yet, it is not entirely clear who executed these inscriptions. Were they carved by the women themselves, or possibly by related persons, even clerics? It would come as no surprise if the carvers of the two formulas belonged to very different milieus and deployed their formulas in different settings and for different purposes. Common ground, however, is provided by the parallel use of the *b-þ-k* formula and the older *þ-m-k* formula on the Vedslet sandstone amulet (here in an extended version **þmkr**) and on the lead amulet of Kællingeby 1 (see further section 8).

Moreover, the use of the formula *niót vel kumbls* [**niutualkums**], ‘use the monument well’, on the memorial stone of Gørlev DR 239 may be directed both at the potential revenant and at those who benefit from the fact that the dead person will not return, viz. those left behind.³⁸ Düwel and Heizmann translate this as a ‘locking formula’ comparable to the

38. For further discussion, see Pereswetoff-Morath (2019: 103–105); cf. Moltke (1985: 159, 167–168) and McKinnell, Simek and Düwel (2004: 135).

thistle-mistle formula itself: ‘Just enjoy your monument’, hence: ‘Just stay in your monument and don’t become a revenant!’ (“Bleibe bloß in dem Grabdenkmal und gehe nicht wieder!”).³⁹

7 Christian allegory or folk magic?

With regard to the *horn-þorn-korn* formula, Nielsen argues for a fully-fledged *trinitas* symbolism:

[the words *horn*, *þorn*, *korn*; M.S.] should be interpreted as allegorical symbols of the Covenant *horn*, the Resurrection *þorn* and the Gospel *korn*, rather than folk medicine as suggested previously. (Nielsen 2019: 5)

While it seems clear that the formulaic triad *horn-þorn-korn* lends itself to a *trinitas* interpretation, a neat allegory in terms of ‘Covenant – Resurrection – Gospel’ may seem slightly strained.⁴⁰ It is evident that the number *three* features prominently in different cultures and settings, not least pre-Christian and Christian charms and spells.⁴¹ I hazard to say that the three rhyme-words allude both to Christian and folkloristic (‘folk-magic’) symbolism. They have clear associations in a Biblical framework, but the symbolic value of each of these monolexemes is broad and indeed multi-functional. A clear pointer is the use of *horn-þorn-korn* together with a ‘magic’ charm and a Latin prayer on the lead amulet Källingby 1.

Murdoch (1989) and Schwab (1995), in two insightful studies, provide an interpretational clue for a symbiotic approach to folk magic and Christian allegory in Old High German healing charms. Schwab’s seminal analysis culminates in a concise statement highlighting the diversity of transitional forms which defy a clear classification in terms of folk magic beliefs *versus* Christian legends and prayers, among other categories.⁴²

39. See Düwel and Heizmann (2006: 34), with reference to DR 811 on “gravbindings-formler”.

40. On the major Trinitas in Christianity, *Deus*, *Filius*, *Spiritus sanctus*, and its iconographic representation in medieval churches, see Dahlby (1985: 11–14).

41. See, e.g., Biedermann (1992: 352–353; 355–356), under *trias* and *trinity* respectively; Cooper (1978: 179, 181), under *triad* and *trinity*; on magic triads, see, e.g., Schulz (2003: 70).

42. See in particular Schwab (1996: 261, with note 1).

Es gibt viele Übergangsformen [von volkssprachlichen magischen Rezepten; M.S.] zum Gebet." ["There are various transitional forms [from folk-magic spells and charms; M.S.] to the prayer."⁴³

Schwab argues that these medieval charms deploy Christian symbolism coupled with effective-magic devices rooted in folk belief. This impedes on any attempt at contrastive typology: Murdoch (1989) and Schwab (1995) testify to the neat interaction between Christian prayers and healing magic rooted in folk belief. I deem it unlikely that the amuletic context of Källingeby 1 is devoid of folk-magic beliefs. In this light, Nielsen's approach (Nielsen 2019: 19) seems one-sided:

Forekomsten av formelen i Bunges tårnkammer, den prominente placering på korvæggen i Väte og den textuelle kontekst med latinske bønformler på blyamuletten fra Källingeby taler efter min mening for, at vi frem for midler mod søvnløshed mv. snarest bør lede efter en overordnet, kristen forståelsesramme bag ordene *horn*, *þorn* og *korn*. Det er i den forbindelse nærliggende at kigge på de tre ords kristne, allegoriske betydning i højmiddelalderen (se fx Dahlby 1985).

['The presence of the formula in Bunge's tower chamber, the prominent location on the choir wall in Väte and the textual context, together with Latin prayer formulas on the lead amulet from Källingeby, suggest that rather than this being a means against insomnia etc., we should look for an overall Christian framework of understanding behind the words *horn*, *þorn* and *korn*. In this context, it makes sense to look at the Christian, allegorical meaning of the three words in the High Middle Ages (see, e.g., Dahlby 1985).'] Transl. M.S.]

Following Schwab's overall premise, the answer is probably more nuanced and complex. The subsequent sections elaborate on this point. It is worth mentioning that the amulet inscription of Källingeby 1 is functionally related to the 'older' *þistill-mistill-kistill* formula which occurs in an amuletic context as well, viz. on the Vedslet sandstone amulet DR 57

43. See Murdoch (1989: 144–145); Schwab (1996: 265). As the present study deals with a particular Nordic formula, Schwab's and Murdoch's valuable methodological studies are mentioned in passing only.

and possibly on the Bryggen runestick N B391.⁴⁴ This will be further discussed in the following section.

But let us first evaluate the Christian symbolism. What does the term ON *horn* allude to in this framework of allegorical symbolism? The horn is a common symbol of power, not least divine power.⁴⁵ The ‘horn’ reading is probably a translation error; compare the Latin vulgate version of the Bible which mentions ‘a horn-equipped face’, *fasies cornuta* (cf. Nielsen 2019: 19). Therefore, Michelangelo also adorned his Moses statue with horns.⁴⁶ Later Bible editions, meanwhile, interpreted the *horn* as the Hebrew image for what we call *rays* (in Latin), or *beams of light* (in English). Luke mentions the horn as a symbol of divine power, viz. the deliverance by redemption from the power of sin and the penalties ensuing from it: “[The Lord] raised up for us a horn of salvation in his servant David’s house” (*Luke* 1:69). In the *Book of Revelation* 5:6, the lamb has seven eyes and seven horns, which are said to represent the seven spirits of God, while the satanic dragon has seven heads and ten horns as symbols of his evil power (*Book of Revelation* 12:3 and 13:1). Cooper (1978: 84) summarizes the Christian symbolism as follows:

The two horns are the Old Testament and the New Testament by which the adversary can be overcome. The seven horns of the Apocalypse are the Seven Spirits of God; omniscience and power.

The devil is depicted in Christian iconography as having horns, in this case what is called in Norwegian *bukkehorn*. The traditional account of this is that it is essentially a transfer from Greco-Roman myth to Christianity: fauns and satyrs have horns, so Christian demons and devils have them as well.⁴⁷ As a drinking vessel and an instrument for ritual sacrifices in cult contexts, the horn has been widespread. On horns, note also the

44. Nordby (2018: 111) claims that we do not have *any* amulet inscriptions that bear such a formula, which is why he rejects the notion of magic *istil*-formulas on amulets (cf. note 16 above): “Med godvilje kunne kanskje pinnen [i.e., N B391; M.S.] fungert som en amulett, men vi har ingen andre eksempler [!] på at istil-formelen figurerer i amulettetekster av noe slag.” In his study, however, Nordby overlooks the Vedslet sandstone amulet, which is why he relegates magical-apotropaic functions of the *thistle-mistle* formula to the realm of speculation.

45. On the overall symbolism of the *horn*, see Biedermann (1992: 172–173).

46. Cf. Nielsen (2019: 19–20), with reference to Nisbeth (1995: 124 and 155).

47. I owe this observation to Marc Pierce (email dated September 10, 2021).

alleged magical powers of rhino horns, narwhal tusks, etc. The fact that horns have been used as sacrificial vessels in libations and drink offerings is already evident from pre-Christian accounts, e.g. the Venus of Laus-sel.⁴⁸ Hunting horns have been the attribute of the saints Hubertus, Osvald and Eustachius, but also of the sacred Cornelius – for the latter because of the association with Latin *cornu*. Moreover, the horn of plenty (Latin *cornucopiae*) is an attribute both of Flora and Fortuna, the goddess of fortune, as well as a symbol for gifts that never end and that men get to enjoy undeservedly.

From this brief sketch it follows that the word *horn* has a full range of associations, mainly in a framework of Christian allegory, and this approach does not preclude the possibility of folkloric allusions either. Not least, the horn became a symbol of fertility and procreation, probably because it belonged to an animal associated with these values.⁴⁹ As Imer and Olesen (2018) note, folk medicine is a likely scenario for the ON term *þorn* in particular (compare the term *svefn-þorn* in the prose passage of *Sigrðrifumál* 4):

Thorn occurs in folk magic, for example the Gotlandic thorn of sleep, which is a bud of thorn that is tied to children to make them sleep, and corn is known from Danish folklore, where it could be placed on newborn babies to prevent the elves from taking them.⁵⁰

The word *korn* is certainly in need of further comment. Nielsen (2019: 20) suggests that it symbolizes the Christian truth, viz. the Gospel: “troen og det kristne budskap, som det blev indstiftet med Jesu offerdød på korset” [‘faith and the Christian message, as instituted by Jesus’ sacrificial death on the cross’].⁵¹ Cooper (1978: 43) extends this symbolism:

Ears of wheat are the bread of the Eucharist, the body of Christ; bounty; the righteous; the godly. Corn and the wine together also represent the Eucharist.

48. Cf. Biedermann (1992: 287); also Dahlby (1985: 288, 291 and 341).

49. See Onians (1954: 239–240), with further references.

50. See Imer and Olesen (2018: 141–142), with reference to Gustavson in GR 3. Cf. also Nordby (2018: 109).

51. For further Biblical references, see Nielsen (2019: 20).

Further note *John* 6: 35 on Jesus as the Bread of Life. It is beyond doubt that the word *korn* underpins the Christian setting of the *horn-þorn-korn* formula. A clear pointer mentioned by Nielsen (2019: 21) is the *Skördesundret* or *Sädesundret* on several baptismal fonts in Gotland; on the ‘Marvel of Seed’, see in particular Lindkvist (2015: 215–218) and Heizmann (2018). Nielsen (2019: 21) further elaborates on this point:

Det hurtig voksende sædekorn, som Jesus spreder på vejen, og som narrer soldaterne under flygten til Ægypten, indgår egentlig i en apokryf tilføjelse til Bibelen. Det populære motiv er på kontinentet ofte gengivet i stensulptur og glasmosaikker (Måle 1961: 291), samt i Norden desuden som hyppigt motiv i kirkernes kalkmalerier.

[‘The fast-growing seed that Jesus spreads along the way, and which fools the soldiers during the escape to Egypt, is actually part of an apocryphal addition to the Bible. The popular motif is often depicted on the continent in stone sculpture and stained glass (Måle 1961: 291), as well as in the North as a frequent motif of paintings on the churches’ plaster walls.’ Transl. M.S.]

The motif of fertility and prosperity is related to the ‘old’ *thistle-mistle* formula which is an (in-)fertility formula par excellence.⁵² As argued, this provides yet another link between the two formulas, which might suggest that in the High Middle Ages the *horn-þorn-korn* formula superseded the obsolete *thistle-mistle* formula in certain environments. Interestingly, the medieval amulet of Källingeby 1 combines the *horn-þorn-korn* formula with both a forceful heathen spell and a Christian prayer in Latin (see the following section). The Middle Ages witness syncretistic uses of the ‘old’ formula which unite Christian and pagan-folkloric ideologies. On an earlier example of such syncretism see the 11th-century Ledberg stone which was briefly discussed in section 4.

52. See Schulte (2020: 112–116), with references.

8 The *horn-þorn-korn* formula on Kællingeby 1

This amulet was originally folded four times from one end and is almost intact.⁵³ The lead strip has a Latin text in runes on the outside and an Old Danish text in runes on the inside. In the following, only the runic text on the inside of the amulet will be presented. The text is not completely understood, but it seems clear that we are faced with a ‘magic’ formula, possibly a healing charm. Here the inside text in Old Danish is presented in detail, whereas the Latin folk prayer is not rendered.⁵⁴

æ ku- -alm iak s-...gubkunu- - runu iak rist a
om þæn hælku[n][u]...a þors ok þæn grimilika greþ
ok þæn grimel...a greþ ok þæn auilika ælf
fran þemæriku-...kættilbi-rhu h þ kooorrrnnn

Á gullmalm ek sett/sit(?)
goð-/guðkunna(r) rúnu/rúnar
ek rista/rist/reist á (?)
um þann helkunna(?) þurs
ok þann grimmliga greð/græð/gríð(?)
ok þann grimmliga greð/græð/gríð(?)
ok þann æfiliga alf
frá þér(?)... Ketil(?)biǫrgu/Ketilbiǫrgu(?) ... horn, þorn, korn.⁵⁵

‘On the gold metal, I place (these runes)/sit(?)
Runes/a rhyme (in runes?) that derive(s) from the gods,
I carve/carved on (it),
about the giant that derives from hell/is sorcery-skilled(?),
and the fierce ogre/demon,
and the fierce ogre/demon,

53. The following account of Kællingeby 1 is based on DK Bh20 and Imer and Olesen (2018: 134–142). For further information see there.

54. See Imer and Olesen (2018: 135–136), for a tentative reading and translation of both the inside and outside text.

55. Imer & Olesen (2018: 135) put the ‘þ’ of the formula in square brackets, i.e. [þ], while it seems fairly clear in the illustration.

and the eternal elf,
 (away) from you(?) ... Ketil help(?)/Ketilbjørg(?)
 Horn, thorn, corn.⁵⁶

Ill. 3. The lead amulet Källingeby 1: inside text in Old Danish. (Drawing: Lisbeth M. Imer; cf. Imer & Olesen 2018: 135)⁵⁷

This text displays typical features of folk magic, not least the two keywords *þurs* m. ‘giant, ogre’ and *alfr* m. ‘elf’. Ohrt (1935: 87), in his account on Nordic charms, includes the *þurs* among the group of ‘lower heathen beings’:

Særdeles ofte træffes i nordiske Formler lavere Væsener fra nordisk Hedentro: Underjordsfolk, (onde) Vætter, (onde) Elver, Tussen (Tursen), Trolden (der t. Eks. udskyder Gigtpile). Her er virkelig Udslag af gammel Tro [...]

[‘Very often in Nordic formulas we meet lower beings from Nordic heathendom: beings of lower realms, (evil) sprites, (evil) elves, giants (the *Þurs*), the troll (who for example fires off arrows of palsy [i.e., arrows that cause gout; M.S.]. Here the old faith really manifests itself [...].’ Transl. M.S.]

The term *þurs* features prominently in Nordic charms and amulet inscriptions, cf. for instance the Sigtuna amulet from Uppland and the ‘Canterbury Charm’, both being magic spells against blood-poisoning.⁵⁸ As Bauer (2018: 187) notes, the ‘Canterbury Charm’ is a marginal gloss at the bot-

56. Preliminary translation of the runic inside text (Old Danish); see Imer & Olesen (2018: 135) with my modifications. On the translation of the difficult runic sequence *greþ*, obviously a masculine noun (nom.sg. **greþr*), see below.

57. I owe thanks to Lisbeth Imer for sending me the drawing (email dated September 6, 2021).

58. On the *þórr/þurs* formula, see McKinnell, Simek and Düwel (2004: 126–127, 139) and Bauer (2018: 185). For a reading and interpretation of Sigtuna plate 1, see Pereswetoff-Morath (2019: 70–113), with a thorough discussion of earlier research.

tom of folio 123v and the following 125r in MS Cotton Caligula A. XV (London, British Library) dating to the mid-11th century. The incantation stands on its own and has no obvious relation to the main text of the manuscript which features computistic writings in Latin and Old English. Here the (original) apotropaic-protective use of this þórr/þurs formula is rather certain (cf. Bauer 2018: 187).⁵⁹

kurilsarþuarafarþunufuntinistuþuruigiþik | þorsatrutini[>k]urilsarþuaraiþraþrauari

Gyril(l) sárþvara, farþu nú! Fundinn estu. Þórr vígi þik, þursa dróttinn.

[G]yril(l) sárþvara. Viðr aðravari.

‘Gyril, wound-causer, go now! You are found. Thor hallow you (to perdition), lord of giants.

Gyril wound-causer. Against blood-poison (literally, blood-vessel pus).’

Reichborn-Kjennerud (1928: 55) further notes that the Norwegian word *tuss* (= ON *þurs*) occurs in the names of various diseases, e.g. *tussebit* and *tusseslag*, literally ‘tusse-bite’ and ‘tusse-attack’. He adds that *þurs* is connected with childbirth as evidenced by a record from Setesdal in Norway that *tussen beit nedfallskona* (‘the *þurs* bit the woman giving birth’; cf. Reichborn-Kjennerud 1924: 133). There are also the Old English rune-poem, the Norwegian rune-poem and the Icelandic rune-poem which attribute specific powers to specific letters such as þ (= *þurs*; see, e.g., Page 1999, Bauer 2003). The Icelandic rune poem, copies of which can be dated to the 16th century, mentions that *þ er kvenna kvöl ok kletta íbúi* (‘*Þurs* is the torment of women, and a cave-dweller’). On this basis, Hall (2009: 195, 215) assumes that the reason for the diseases named *þursar* “could be the transgression of moral norms”, and he concludes that *þurs* unites the concepts of sexual torment and illness, where the latter is embodied in the demon.⁶⁰ The famous passage of *Skírnismál* stanza 36 relates how *Skírnir* uses threats to force the giantess *Gerðr* to give her love to *Freyr*. Note that it is the *Þurs*, the ogre, who seals *Gerðr*’s defeat:

59. See DR 419, and Moltke (1985: 360–361), Rundata, under DR 419.

60. See Hall (2009: 215). For detailed discussion, see Pereswetoff-Morath (2019: 106–111, especially 109).

Þurs rist ec þér ok þríá stafi, ergi oc æði oc óþola.

“Ogre” I carve for you and three runes: lewdness and frenzy and unbearable desire.⁶¹

Admittedly, the inside text of Källingeby 1 is not fully understood at this point. In particular, the alliterative fixed phrase **ok þæn grimilika greþ** is difficult to translate. It emerges again on three related lead amulets with slightly different spellings (e.g. **kreþ** instead of **greþ**), viz., Kastelsbakke, Källingeby 2 and Østre Skovgård.⁶² The semantics of the form **greþ/kreþ** is unclear. Given the parallelism of the runic sequences **þurs** – **greþ** – **alf**, on Källingeby 1, it is reasonable to argue that we are dealing with a (male) demon or troll; compare the name of the giantess *Griðr* (a feminine *ijō*-stem) who was Viðar the Silent’s mother and according to *Skáldskaparmál* 18 gave the god Þórr lodging on one of his journeys (cf. Simek 1993: 117). The female name occurs several times in kennings from the 10th century on, whereas a related masculine noun remains unattested. *Griðr* f. in turn is related to the noun *gríð* f. ‘impetuosity, fierceness, ferocity; mental unrest or upset’; cf. also Icel. *gríðar stoð* n. ‘(untamed) stallion with mares, herd of young horses’.⁶³ The three variants of the Icelandic pair formula *í gríð og erg(i)*, *í gríð og kergju*, and *í erg(i) og gríð* (‘with all forces and violence’) confirm the relationship between *gríð* ‘vehemence, ferocity’ and *ergi* ‘lewdness, sexual perversion’.⁶⁴ The demon or ogre spelled ***greþ(R)** probably embodies these qualities and, as Imer and Olesen (2018: 140) point out, “functions as a personification ... [of] a kind of supernatural evil being or pain”. This analysis is directly supported by Hall (2009) who notes that illness could be identified with supernatural beings in medieval Scandinavia.

It is most significant in our context that the runic inscription ends with the *horn-þorn-korn* formula. I think that it is almost impossible to exclude folk magic in this context. The common denominator is probably that both the lead amulet of Källingeby 1 and the Vedslet sandstone amulet (DR 57) have an apotropaic-protective function against evil spirits and

61. See Kuhn (1983: 76); transl. Larrington (2014: 63).

62. See Imer and Olesen (2018: 143–144, 146, and 149).

63. See Jónsson (1913–1916: 203b), and Heggstad et al. (2015: 223a and 224a), under *gríð* and *Grið(u)r*. Cf. also Imer and Olesen (2018: 140) who opt for an equation of **greþ** (acc.) with ON *grátr* m. ‘cry’ in their translation.

64. See Blöndal (1920–1924: 272a), under *gríð*.

diseases. As noted, Vedslet displays an extended version of the older formula, viz. **þmkrhli**, which probably alludes to *þistill-mistill-kistill-ristill*.⁶⁵ On the key term *ristill*, see above.

9 Conclusion: The assimilation of pagan ideology

The overall aim of this paper is to shed new light on the interrelation between pagan and Christian ideology in a setting of pluralistic cultural tradition. One might argue that the two interrelated formulas *þistill-mistill-kistill* and *horn-korn-þorn* represent a shared ideology rather than two distinct ones, viz. paganism versus Christianity. Both of these formulas are typical trinomials (German *Drillingsformeln*), but the ‘older’ formula is largely extended and transformed in the Christian period.

A closer examination of iconographic motifs in the early Christian period reinforces the claim that the transition to Christianity is a symbiotic process (cf. Oehrl 2006 and 2011 on the iconography of the wolf Fenrir). Several scholars (e.g., Hultgård 2017: 183) have argued that the type of merger evidenced by the memorials of Ledberg, Skarpåker and other runestones is best explained against the common background which characterized the late heathen and early Christian ideology, viz. a religious transitional period.⁶⁶ Not only the Old Testament but also the heathen myths foreshadowed the events described in the New Testament, which in turn prefigure the apocalyptic beliefs of the Norsemen around AD 1000. *Ragnarøk* can be assessed as a *praefiguratio* of the Biblical events of the Apocalypse, which merges into this early Christian ideology.

Part of the argument rests on the memorial stones from the late Viking Age which most probably display *Ragnarøk* motifs with a ship and a wolf merging into one overall heroic scene (cf. Hultgård 2017). The Skarpåker stone with its ‘heathen’ *iqrð/upphiminn* formula lends further support to this claim: it may be interpreted as a heroic topos of un-

65. Cf. Moltke (1938: 140) and (1985: 488); Schulte (2020: 104).

66. Christiansson (1959: 255) suggests that the custom of erecting runestones such as Ledberg and Tullstorp may have been directly inspired by the apocalyptic mood around AD 1000 and the *Book of Revelation* itself. For severe criticism, however, see Paul (1991: 1–16), in particular note 7.

matched bravery which is rehearsed in skaldic poetry.⁶⁷ As argued, the ambiguity of the warrior motif in the iconography of Ledberg (and Tullstorp) may actually be intended: The question of whether it represents Odin or the commemorated person may not be central since the heroic warrior – due to the topos – is the equal even of Odin. This ‘double-image theory’ also explains the fact that the Ledberg memorial actually features two images of warriors on both sides A and B – one possibly depicting Odin, the other one the deceased.

In a similar vein, the symbolism of the medieval *horn-þorn-korn* formula turns out to be more complex than previously assumed. So far, research has neglected the neat pattern of interaction between folk magic and Christian symbolism. As argued in this paper, the evidence for the merging of Christian beliefs and folklore is unmistakable. Not least, this model of interpretation fits well with the functional use of the *horn-þorn-korn* formula on the Källingeby amulet which is comparable to the older ‘magic’ amulet inscriptions from the Viking Age and the early Middle Ages, not least the Vedslet sandstone amulet. The bottom-line is that the younger formula has several features in common with its forerunner, the *thistle-mistle* formula, not least the apotropaic-protective function in an amuletic context.

Acknowledgements

In addition to the two anonymous peer-reviewers I wish to thank Rikke Steenholt Olesen (University of Copenhagen), Magnus Källström (Swedish National Heritage Board, Runverket), Patrick Stiles (University College London), Marc Pierce (University of Texas at Austin), Hans Sauer (Ludwig Maximilian University of Munich), Sigmund Oehrl (Stockholm University/University of Stavanger/Ludwig Maximilian University of Munich) and last but not least Lars Lönnroth (University of Gothenburg) for valuable comments and incisive criticism. The usual disclaimers apply.

67. On this ‘topos of heroic praise’ in skaldic poetry, cf. Marold (1998: 670). In Marold’s analysis, we are dealing with what she labels the “Unvergleichlichkeitstopos” (i.e., the ‘topos of the unmatched’).

Corpus editions, databases and abbreviations

- Bjarni Aðalbjarnarson. 1979. *Snorri Sturluson. Heimskringla 1* (Íslenzk fornrit XXVI). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- DK = Database *Danske Runeindskrifter*. National Museum in Copenhagen; see URL: <http://runer.ku.dk> (accessed July 20, 2021).
- DR + number = Lis Rubin Jacobsen & Erik Moltke. 1941–1942. *Danmarks runeindskrifter. Text. Atlas. Registre*. København: Munksgaard.
- E-RGA = *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Faulkes, Anthony. 1982. *Snorri Sturluson. Edda. Prologue and Gylfaginning*. Oxford: Clarendon Press.
- G + number = Runic inscription published in GR.
- GR 1 = Sven B. F. Jansson & Elias Wessén. 1962. *Gotlands runindskrifter 1* [= G 1–137. Första delen, Södra Gotland, Sundertredingen] (= Sveriges runinskrifter XI). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- GR 2 = Elisabeth Svärdström. 1978. *Gotlands runindskrifter 2* [= G 138–222. Andra delen, Mellersta Gotland, Medeltredingen] (= Sveriges runinskrifter XII). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- GR 3 = Helmer Gustavson & Thorgunn Snædal [forthcoming]. *Gotlands runinskrifter 3* [= G 223–395. Tredje delen. Norra Gotland, Nordertredingen]. Preliminary online edition: URL <https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/> (accessed July 22, 2021).
- Gustavson, Helmer. 2004. *Gotlands runinskrifter 3. Bunge socken G 327–G 333*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. See URL https://www.raa.se/app/uploads/2013/09/23_bunge.pdf (accessed July 18, 2021).
- Kuhn, Hans. 1968. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. I. Text* (= Germanische Bibliothek, 4. Reihe). 5th ed. Heidelberg: Winter Universitätsverlag.
- Larrington, Carolyne. 2014. *The Poetic Edda. Translated with an Introduction and Notes*. (= Oxford World's Classics). Rev. ed. Oxford: Oxford University Press.
- Lorenz, Gottfried. 1984. *Gylfaginning. Snorri Sturluson. Texte, Übersetzung, Kommentar* (= Texte zur Forschung 48). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- N + number = runic inscription published in NIyR.

- NlyR = Magnus Olsen. 1941–1960, *Norges Innskrifter med de yngre Runer I–V*; Aslak Liestøl 1980, *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.1; Bryggen i Bergen* [N 603–N 637]; Ingrid Sanness Johnsen 1990, *Norges Innskrifter med de yngre Runer VI.2; Bryggen i Bergen* [N 638–N 772]. (Norges Indskrifter indtil Reformationen, Anden afdeling). Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- Ög + number = Erik Brate. 1911–1918. *Östergötlands runinskrifter* (Sveriges runinskrifter II). Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Rundata = Samnordisk runtextdatabas. Uppsala: Uppsala universitet, Uppsala runforum. URL <http://www.nordiska.uu.se/forsk/samnord.htm> (accessed February 4, 2022).
- Sö + number = Erik Brate & Elias Wessén. 1924–1936. *Södermanlands runinskrifter* (Sveriges runinskrifter III). Stockholm: Norstedt.
- Vg + number = Hugo Jungner & Elisabeth Svärdström. 1940 and 1958–1970. *Västergötlands runinskrifter* (Sveriges runinskrifter V). Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Research literature

- Bauer, Alessia. 2003. *Runengedichte. Texte, Untersuchungen und Kommentare zur gesamten Überlieferung* (= *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 9). Wien: Fassbaender.
- Bauer, Alessia. 2018. *Runica manuscripta* as an Example of Intermediality in Manuscripts?, in: Alessia Bauer, Elise Kleivane & Terje Spurkland (eds.), *Epigraphy in an Intermedial Context*. Dublin: Four Courts Press, 174–189.
- Biedermann, Hans. 1992. *Dictionary of Symbolism*. Transl. by James Hulbert. New York, Oxford: Facts on File.
- Blöndal, Sigfús. 1920–1924. *Íslensk-dönsk orðabók / Islandsk-dansk ordbog*. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg.
- Christiansson, Hans. 1959. *Sydskandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Cooper, J. C. 1978. *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*. London: Thames & Hudson.
- Dahlby, Frithiof. 1985. *Symboler i kirkens billedsprog*. Transl. by Marie Hvidt. København: Gads Forlag.

- Düwel, Klaus & Wilhelm Heizmann. 2006. Das ältere Futhark: Überlieferung und Wirkungsmöglichkeiten der Runenreihe, in: Alfred Bammesberger & Gaby Waxenberger (eds.), *Das futhorc und seine einzelsprachlichen Weiterentwicklungen. Akten der Tagung in Eichstätt vom 20. bis 24. Juli 2003* (E-RGA 51). Berlin & New York: Walter de Gruyter, 3–60.
- Eberly, Susan S. 1989. A Thorn among the Lilies: The Hawthorn in Medieval Love Allegory, in *Folklore* 100: 41–52.
- Ellmers, Detlev. 1995. Valhalla and the Gotland Stones, in: Ole Crumlin-Pedersen & Birgitte Munch Thye (eds.), *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia. Papers from an International Research Seminar at the Danish National Museum, Copenhagen, 5th–7th May 1994* (Publications from the National Museum. Studies in Archaeology & History 1). København: Nationalmuseet, 165–171.
- Falk, Hjalmar. 1921. Norske navn og kure for helvedesild, in: *Maal og Minne* 1921, 67–72.
- Hall, Alaric. 2009. “þur sarríþu þursa trutin”: Monster-Fighting and Medicine in Early Medieval Scandinavia, in: *Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia* 61.1: 195–218.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2015. *Norrøn ordbok*. 5. utgåva av *Gammalnorsk ordbok* ved Hægstad og Torp. Oslo: Det norske samlaget.
- Heizmann, Wilhelm. 1999. Fenriswolf, in: Ulrich Müller & Werner Wunderlich (eds.), *Dämonen, Monster, Fabelwesen* (Mittelaltermythen 2). St. Gallen: UVK, Fachverlag für Wissenschaft und Studium, 229–255.
- Heizmann, Wilhelm. 2018. Die apokryphe Kornfeldlegende in intermedialer Perspektive, in: Klaus Bödl / Katharina Preisler (eds.), *Die nordische Ballade als religiöser Resonanzraum. Interdisziplinäre und intermediale Perspektiven*, (Münchner Nordistische Studien 32). München: Utz-Verlag, 52–96.
- Herjulfsdotter, Ritwa. 2013. “Jungfru Maria gick sig ned at söstrandden.” Spår av medeltidens föreställningar i götländska boteformler, in: *Götländskt Arkiv* 85: 183–198.
- Holmqvist, Karen Langsholt. 2021. Skrift og språk som identitetsuttrykk i graffiti fra norske kirker i middelalderen, in: *Maal og Minne* 2021, 115–166.

- Hultgård, Anders. 2017. *Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning* (= Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXLVI). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Imer, Lisbeth M. & Rikke Steenholt Olesen. 2018. In the Beginning was the Word ...: New Finds of Lead Amulets in Denmark, in: Alessia Bauer, Elise Kleivane & Terje Spurkland (eds.), *Epigraphy in an Inter-medial Context*. Dublin: Four Courts Press, 123–155.
- Jansson, Sven B. F. 1963. *Runinskrifter i Sverige*. Stockholm: AWE/Gebers.
- Jansson, Sven B. F. 1975. Linköpingsbygdens runstenar, in: Salomon Kraft (ed.), *Linköpings Historia*, vol. 1. *Från äldsta tid till 1567*. Linköping: Zäta Tryckerierna, 45–84.
- Jansson, Sven B. F. 1977. *Runinskrifter i Sverige*. Uppsala: Almqvist & Wiksell; AWE/Gebers.
- Jansson, Sven B. F. 1987. *Runes in Sweden*. Transl. by Peter Foote. Stockholm: Gidlund; Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Jónsson, Finnur. 1913–1916. *Lexicon poeticum antiquæ lingæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog forfattet af Sveinbjörn Egilsson*. København: Møller.
- Jørgensen, Bent. 2016. Sproghistoriske perioder, in: Ebba Hjort et al. (eds.), *Dansk sprogshistorie, 1. Dansk tager form*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 79–83.
- Källström, Magnus. 2016. Bär den norska Vangstenen ett Ragnaröksmotiv?, in: *Fornvannen* 111, 268–271. See URL http://kulturarvs-data.se/raa/fornvannen/html/2016_268 (accessed July 17, 2021).
- Källström, Magnus. 2020. Apokalypse i Hunnestad, in: *Våra Härader* 53, 14–20.
- Liestøl, Aslak. 1963 (publ. 1964). Runer frå Bryggen, in: *Viking* 27, 5–53.
- Lindkvist, Evert. 2015. *Gotlands romanska stensulptur. Visuella budskap i sten*. Visby: GotlandsBoken AB.
- Lindow, John. 1993. Sailing and Interpreting the Ships on the Gotland Stones, in: *American Neptune. A Quarterly Journal of Maritime History* 53, 39–50.
- Lindow, John & Jens Peter Schjødt. 2020. Minor Gods and Goddesses, in: Jens Peter Schjødt, John Lindow & Anders Andrén (eds.), *The Pre-Christian Religions of the North: History and Structures. Vol. III*.

- Conceptual Frameworks: The Cosmos and Collective Supernatural Beings*. Turnhout: Brepols, 1405–1453.
- Lönnroth, Lars. 1981. *Igrð fannz æva né upphiminn*. A Formula Analysis, in: Ursula Dronke et al. (eds.), *Speculum Norroenvm. Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*. Odense: Odense University Press, 310–327.
- Lönnroth, Lars. 2011. *The Academy of Odin. Selected Papers on Old Norse Literature* (The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 19). Odense: Odense University Press, 219–241.
- Mailhammer, Robert, David Restle & Theo Vennemann. 2015. Preference Laws in Phonological Change, in: Patrick Honeybone & Joseph Salmons (eds.), *The Oxford Handbook of Historical Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 450–466.
- Måle, Émile. 1961. *The Gothic Image*. London & Glasgow: The Fontana Library.
- Malkiel, Yakov. 1959. Studies in Irreversible Binomials, in: *Lingua* 8, 113–160.
- Marold, Edith. 1998. Runeninschriften als Quelle zur Geschichte der Skaldendichtung, in: Klaus Düwel (ed.), *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995* (E-RGA 15). Berlin & New York: Walter de Gruyter, 667–693.
- McKinnell, John & Rudolf Simek, with Klaus Düwel. 2004. *Runes, Magic and Religion. A Sourcebook* (= *Studia Mediaevalia Septentrionalia* 10). Wien: Fassbaender.
- Moltke, Erik. 1934. Runetrolddom, in: *Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri* 10, 427–439.
- Moltke, Erik. 1938. Mediaeval Rune-amulets in Denmark, in: *Acta Ethnologica* 3: 116–147.
- Moltke, Erik. 1985. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*. Transl. by Peter G. Foote. Copenhagen: National Museum of Denmark.
- Murdoch, Brian. 1989. “Peri Hieres Nousou”: Approaches to the Old High German Medical Charms, in: John L. Flood & David N. Yeandle, in collaboration with Rosemary N. Combridhe & Martin Durrell (eds.), “*mit regulu bithuungan*”. *Neue Arbeiten zur althochdeutschen Poesie und*

- Sprache* (= Göppinger Arbeiten zur Germanistik 500). Göppingen: Kümmerle, 142–159.
- Nielsen, Michael Lerche. 2019. Skriften på væggen. Kalenderindskrifter og en allegorisk lønruneformel fra Gotland, in: *Arkiv för Nordisk Filologi* 134, 5–23.
- Nisbeth, Åke. 1995. *Ordet som bild. Östgötsk kalkmåleri vid slutet av 1300-talet och början av 1400-talet*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia.
- Nordby, K. Jonas. 2018. *Lønnruner. Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder*. Doctoral diss. Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Ohr, Ferdinand. 1935. Trylleformler, in: Nils Lid (ed.), *Folketro* (Nordisk Kultur XIX). Stockholm: Bonniers et al., 77–94.
- Oehrl, Sigmund. 2006. *Zur Deutung anthropomorpher und theriomorpher Bilddarstellungen auf den spätwikingischerzeitlichen Runensteinen Schwedens* (Wiener Studien zur Skandinavistik 16). Wien: Praesens.
- Oehrl, Sigmund. 2011. *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungssikonographie* (ERGA 72). Berlin: Walter de Gruyter.
- Oehrl, Sigmund. 2017. Der göttliche Schiffsbegleiter mit dem 'Hörnerhelm', in: *Zeitschrift für deutsches Altertum* 146, 1–40.
- Onians, Richard Broxton. 1954. *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate. New interpretations of Greek, Roman and kindred evidence also of some basic Jewish and Christian beliefs*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Page, R. I. 1999. *The Icelandic Rune-Poem*. London: Viking Society for Northern Research.
- Paul, Fritz. 1991. Bericht und Vision. Überlegungen zur Verschiebung der Erzählperspektive in der *Völuspá*, in: Armin Paul Frank & Ulrich Mölk (eds.), *Frühe Formen mehrperspektiven Erzählens von der Edda bis Flaubert. Ein Problemaufriß*. Berlin: Erich Schmidt Verlag 1991, 1–16.
- Pereswetoff-Morath, Sofia. 2019. *Viking-Age Runic Plates. Readings and Interpretations*. Transl. by Mindy MacLeod (Acta Academiae Gustavi Adolphi CLV; Runrön 21). Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Pernler, Sven-Erik & Anders Piltz. 2013. I medeltidens boklärd värld, in: *Gotländskt arkiv* 85: 125–136.

- Ramskou, Thorkild. 1953. Ragnarok, in: *Kuml. Aarvog for Jysk Arkeologisk Selskab* 1953: 182–192.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald. 1924. Eddatidens medisin, in: *Arkiv för nordisk filologi* 40: 103–148.
- Reichborn-Kjennerud, Ingjald. 1928. *Vår gamle trolldomsmedisin*, I. Oslo: Dybwad.
- Schulte, Michael. 2007 (publ. 2008). Memory Culture in the Viking Age: The Runic Evidence of Formulaic Patterns, in: *Scripta Islandica* 58: 57–73; see URL <http://www.nordiska.uu.se/island/e/scripta/> (accessed July 23, 2021).
- Schulte, Michael. 2018. [Memory in] Linguistics and Philology, in: Jürg Glauser, Pernille Hermann & Steve Mitchell (eds.), *Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies. Interdisciplinary Approaches*. Berlin & Boston: Walter de Gruyter, 198–209.
- Schulte, Michael. 2020. *Tistel-mistel*-formelen i vikingtid og nordisk middelalder. Form, funksjon og symbolverdi, in: *Maal og Minne* 2020, 97–126.
- Schulte, Michael. 2022. Bauprinzipien runischer Formeln. Zur Lexis und Morphosyntax der urnordischen Formelsprache, in: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 144 [forthcoming].
- Schulz, Monika. 2003. *Beschwörungen im Mittelalter. Einführung und Überblick* (Beiträge zur älteren Literaturgeschichte). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Schwab, Ute. 1996. Sizilianische Schnitzel. Marcellus in Fulda und einiges zur Anwendung volkssprachlicher magischer Rezepte, in: Anneloret Fiebig & Hans-Jochen Schiewer (eds.), *Deutsche Literatur und Sprache von 1050–1200. Festschrift für Ursula Hennig zum 65. Geburtstag*. Berlin: Akademie-Verlag, 261–296.
- Seim, Karin Fjellhammer. 1998. *De vestnordiske futhark-innskripte fra vikingtid og middelalder: form og funksjon*. Phil. Diss., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Trondheim.
- Simek, Rudolf. 1993. *Dictionary of Northern Mythology*. Transl. by Angela Hall. Cambridge: Brewer.
- Shetelig, Haakon. 1931. Billedfremstillinger i jernalderens kunst, in: Haakon Shetelig (ed.), *Kunst* (= Nordisk kultur XXVII). Oslo: Aschehoug et al., 202–224.

- Stafford, Fiona. 2016. Hawthorn, in: Fiona Stafford (ed.), *The Long, Long Life of Trees*. New Haven: Yale University Press, 223–238.
- Stern, Marjolein. 2015. Heroic Images on Runestones in the Context of Commemoration and Communication, in: Wilhelm Heizmann & Sigmund Oehrl (eds.), *Bilddenkmäler zur germanischen Götter- und Heldensage* (E-RGA 91). Berlin & Boston: Walter de Gruyter, 375–395.
- Storaker, Johan Theodor. 1935. *Menneskelivet i den norske folketro* (Storakers samlinger VI. Norsk folkeminnelag 34). Oslo: Norsk folkeminnelag.
- Von Sydow, Carl Wilhelm. 1935. Övernaturliga väsen, in: Nils Lid (ed.), *Folketro* (Nordisk Kultur XIX). Stockholm: Bonniers et al., 95–159.
- Teichert, Mathias. 2020. Týr, Fenrir and the Brisingamen. Tales of Law, Crime and Violence in Eddic Mythology and their Indo-European Subcontexts, in: Roland Scheel (ed.), *Narrating Law and Laws of Narration in Medieval Scandinavia* (E-RGA 117). Berlin & Boston: Walter de Gruyter, 275–288.
- Vennemann, Theo. 1988. *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change: With Special Reference to German, Germanic, Italian, and Latin*. Berlin, New York & Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- De Vries, Jan. 1962. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. 2nd. ed. Leiden: Brill.
- Williams, Henrik. 1999. Runestones and the Conversion of Sweden, in: Carole M. Cusack & Peter Oldmeadow (eds.), *This Immense Panorama. Studies in Honour of Eric J. Sharpe* (= Sydney Studies in Religion 2). Sydney: School of Studies in Religion, The University of Sydney, 59–78.
- Williams, Henrik. 2009. Nordic Strategies in Missionary Times. The Case of the Runestones, in: Jörn Staecker (ed.), *The Reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Papers of the XIIth Visby Symposium held at Gotland University, Visby* (= Acta Visbyensia XII). Visby: Gotland University Press, 215–221.

Abstract

This runic case-study attests to the interaction of Christian, folkloristic and pagan (magic) symbolism during and after the conversion of the North. As part of a broader framework of interpretation, the paper also

addresses iconographic representations that may mix different motifs and traditions – exemplified by the Ledberg and Skarpåker stones. First of all it addresses two well-attested, encrypted formulas of three rhyming words: the Viking-age and medieval *þistill-mistill-kistill* formula and the medieval and post-medieval *horn-þorn-korn* formula. Both of these are ‘graphic formulas’ which occur in a shuffled order, in particular **þmkii-issstttiiill** for *þistill-mistill-kistill* on the Gørlev and Ledberg stones, and **hþkooorrnnn** (or **hkþooorrnnn**) for *horn-þorn-korn* (or less frequently in an alternate order, *horn-korn-þorn*) on some plaster walls in Väte and Bunge Churches on Gotland and on the Danish lead amulet Kællingeby 1. The simple fact that these runic sequences are patterned in a more or less fixed graphic design assures their status as proper formulas.

The author suggests that the latter formula supersedes and replaces the aforementioned one in particular contexts, and he adds several arguments for this view. In its iconography, the 11th century witnesses a particularly neat symbiosis of Christian and pagan motifs, not least scenes from *Ragnarøk*. A case in point is the 11th-century Ledberg stone, which features a *þistill-mistill-kistill* formula coupled with *Ragnarøk* motifs and a Christian cross. More broadly, many pagan formulas and motifs were recycled in later centuries in a Christian setting (cf. Herjulfsdotter 2013; Oehrl 2010). Christian-pagan analogies such as the Apocalypse were intentionally functionalized and put into the service of the mission. The author argues for a subtle synergy rather than a clear dichotomy. The type of edification formula represented by *horn-þorn-korn* alludes to Christian motifs of blessing, benediction and repentance, while at the same time it does not preclude folk magic. Its use is probably multifunctional depending on the type of script-bearer and context. The lead tablet of Kællingeby 1 suggests that the ‘younger’ formula can be placed in the context of folkloric healing charms. Despite the salient Christian-Biblical allegory, this condensed formula displays notable similarities with the pre-Christian *þistill-mistill-kistill* formula whose key function was protective-apotropaic.

Michael Schulte
 Universitetet i Agder
 Institutt for nordisk og mediefag
 Postboks 422
 NO-4604 Kristiansand
 michael@uia.no

Runefunn fra Finnesloftet

Av Kristel Zilmer

In the years 2017–2019 twelve runic inscriptions and numerous other graffiti were found from the medieval *loft* known as Finnesloftet at Voss. Finnesloftet is among the oldest preserved secular wooden buildings from medieval Norway, dendrochronologically dated to around 1295. This article provides the first runological presentation of the material, discussing possible ways of reading and understanding the inscriptions. The runic material is seen in relation to other graffiti from the building. Similar collections of varied medieval graffiti and inscriptions are in Norway previously known from church buildings, primarily stave churches. The finds from Finnesloftet broaden our understanding of the use of runes and other modes of communication in the medieval society.

1 Innledning*

På gården Finne i Gullfjordungen på Voss står Finnesloftet – et merkeverdige profant trehus fra middelalderen. Tømmeret til loftet er dendrokronologisk datert til rundt 1295. Loftet ble sannsynligvis bygd kort tid etter det; det kan ha delvis blitt konstruert et sted nær hogstplassen og deretter fraktet til gården (Berg 1995: 229–231). På 1300- og 1400-tallet var Finne med tilhørende jordegods en velstående setegård eid av lokal-

* Jeg vil takke Fortidsminneforeningen for tilgang til Finnesloftet og god tilrettelegging for undersøkelser. En stor takk til Ida Dyrkorn Heierland for formidlingsopplegg om runefunnene fra Finnesloftet høsten 2017 og våren 2018, og til førsteamanuensis Elise Kleivane ved Universitetet i Oslo som var med på feltarbeid i november 2019. Takk også til flere kollegaer som har bidratt med råd underveis og til to anonyme fagfeller for nyttige og konstruktive innspill til manuset. Sist men ikke minst, tusen takk til Knut Finne for stor innsats med å spore opp nye runeinnskrifter i bygget.

aristokratiet.¹ Diplomer fra begynnelsen av 1300-tallet omtaler en Peter (Bonde) på Finne; han er den første jordeieren kjent ved navn.

Arne Berg (1995: 238) beskriver Finnesloftets spesielle monumentalitet som viser inspirasjon fra steinarkitektur og stavkirker. Det er ikke bevart andre middelalderbygninger i Norge med en likeartet kombinasjon av byggemåter. Underetasjen er bygd i liggende tømmer og har to laftede tømmerkasser. Mellom disse går det en smal gang. Andre etasje er stavbygd, og der finnes ett mindre og ett større rom som må ha vært brukt som festsal.² Svalgangene langs de østlige og vestlige langveggene er antakelig nyere tillegg, den opprinnelige utformingen er ukjent. Et stort restaureringsarbeid ble utført i 1890-årene etter at Fortidsminneforeningen kjøpte eiendommen.³

Tidligere beskrivelser av loftet nevner innskårne streker i tømmerstokker i første etasje. Skråstrekene ble kanskje risset under den første konstruksjonen av kassene, før stakkene ble fraktet til byggeplassen. De kan ha vært et hjelpemiddel ved oppføringen av bygget (Berg 1995: 229–230). Om andre riss skriver Arne Berg (1995: 231): «Bumerka, som det er fleire av på buadørene, er det ikkje funne opphavsmenn til. Av andre merke er det eitt i stokken under døra i søre bua». Bumerkene er også dokumentert på tegninger laget av arkitektene Georg Andreas Bull og Peter Andreas Blix på 1800-tallet.

Våren 2017 ble det klart at Finnesloftet hadde mer å by på. Da fikk en studentgruppe øye på en runeinnskrift i første etasje. Dette overraskende funnet satte i gang undersøkelser av alle tilgjengelige veggflater. Flere nye funn dukket opp. Per november 2019 var det registrert tolv sekvenser med runer, flere motiver med figurativ graffiti og andre innrissinger.

Denne artikkelen presenterer de tolv runeinnskriftene og gir en oversikt over annen graffiti fra loftet.⁴ Innskriftene analyseres enkeltvis; målet er å komme med en runologisk beskrivelse og vurdering av inn-

1. Ugulen (2008 [2006]) undersøker den jordeiende eliten på Vestlandet i middelalderen.
2. Berg (1995) diskuterer om bygget kunne vært utleid til Mikaelsgildet på Voss, men dette er usikkert. Åpenbart var Finnesloftet et praktbygg, med en sal som kunne brukes til møter og sammenkomster.
3. Brekke (2017) forklarer historien bak foreningens kjøp av Finnesloftet.
4. Enkelte innskrifter er tidligere presentert populærvitenskapelig av Zilmer (2018, 2020).

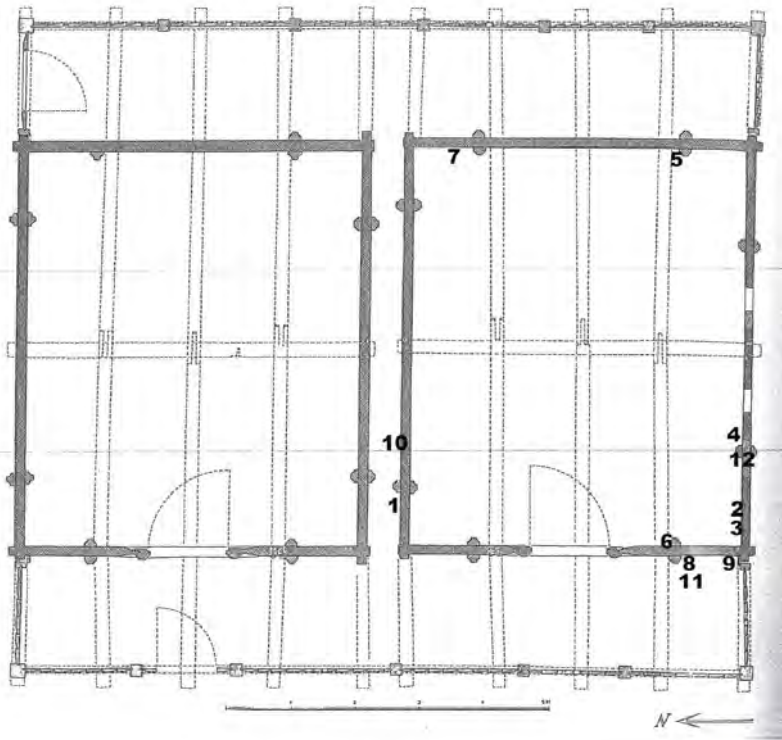
skriftene, samt etablere første lesninger og tolkninger som danner grunnlaget for videre studier. Innskriftene presenteres i nummerert rekkefølge ut fra funntidspunkt. Underveis og avslutningsvis drøftes sammenhengen mellom ulike innrissinger, samt funnenes kulturhistoriske betydning som verbale og visuelle uttrykk i en verdslig gårdsbygning.

2 Funn og undersøkelser i 2017 og 2019

I mai 2017 besøkte en studentgruppe Finnesloftet sammen med generalsekretæren i Fortidsminneforeningen, Ola Fjeldheim, og historikeren Øystein Hellesøe Brekke. Studentene, som gikk på studieprogrammet «Tradisjonelt bygghåndverk og teknisk bygningsvern» ved NTNU, undersøkte bygningen grundig. En student oppdaget mulige runer i gangen i første etasje. Jeg fikk informasjon om funnet i juni, sammen med fotografier som viste tydelige runer. 15. september undersøkte jeg innskriften (nr. 1 nedenfor) på stedet. Sammen med Knut Finne, den lokale kontakten for Fortidsminneforeningen på Voss, gikk vi en runde i bygget og kom over en ny innskrift i den sørlige buen i første etasje (nr. 2). Arbeidet fortsatte 11. og 20. oktober: Da fant jeg tre innskrifter til (nr. 3–5), sammen med flere eksempler på figurativ graffiti og andre markeringer. Det meste ble funnet på veggstokkene i den samme sørlige buen. Det var ikke mulig å granske alle deler av buen like grundig høsten 2017, siden det stod en del større møbler og utstyr foran veggene.

En av de lengre innskriftene (nr. 5) var delvis skjult under en senere innsatt strekkfisk; dette er en konstruksjonsdel som avstiver veggen. Omtrent halvparten av runene var synlige. Et annet sted dekket en strekkfisk over graffiti med dyremotiver. I 2018 sendte Fortidsminneforeningen en dispensasjonssøknad til Riksantikvaren for å demontere strekkfiskene midlertidig. Etter godkjent søknad og planlegging ble arbeidet gjennomført i november 2019. I forkant opplyste Knut Finne at han i august 2019 hadde funnet nye innskrifter innvendig og utvendig i den sørlige buen og i gangen mellom buene (nr. 6–10).⁵ En innskrift (nr. 11) ble oppdaget av Anne Guri Aas som deltok på runeletingen sammen med Finne.

5. Knut Finne sendte opplysninger sammen med fotografier i e-poster fra 18. oktober og 23. oktober 2019.

Figur 1. Funnstedene til tolv runeinnskrifter i første etasje i Finnesloftet. Plan-tegningen er fra Berg (1995: 230). Beskrivelser med mål er gitt i gjennomgangen av innskriftene.

De foreløpig siste runologiske undersøkelsene gikk for seg 7. og 8. november 2019. Strekkfiskene ble fjernet 6. november, og da kom enda en liten runesekvens fram på en veggstokk (nr. 12). 7. november undersøkte jeg innskriftene sammen med Elise Kleivane fra Universitetet i Oslo. 8. november fortsatte arbeidet med dokumentasjon av de nyeste funnene. Tre av disse finnes på den utvendige vestveggen til sørbuen (nr. 8, 9, 11). De er mer forvitret enn innskriftene inne i buen. En er nå nærmest uleselig, kun enkelte tegnkonturer er svakt synlige (nr. 9). Alle innskriftene er dokumentert ved notater, enkle avtegninger og fotografier. Artikkelen har med fotografier av alle innskriftene. Når det er vanskelig å få et godt nok inntrykk av enkelt detaljer, er avtegninger av runeformer tatt med som supplement. Nummereringen av innskriftene er kronologisk etter

funntidspunkt, og dette er i tillegg det strukturerende prinsippet i artikkelen. Alternativt kunne innskriftene drøftes i små grupper ut fra plassering i loftet. I den første runologiske dokumentasjonen er den kronologiske gjennomgangen mest praktisk og oversiktlig, siden innskriftene ble oppdaget over en periode på to år. De første fem innskriftene har vært omtalt i den gitte rekkefølgen i tidlige presentasjoner av materialet. Nye funn kan fortsatt dukke opp.

Kartet (Figur 1) viser funnstedene til runeinnskriftene. Grunnlagstegningen fra Berg (1995) er supplert med markeringer som gir en omtrentlig plassering til innskriftene på sørbuens innvendige eller utvendige vegger. Utover runene finnes det små samlinger av figurativ graffiti og andre innrissinger. Flest funn er belagt innvendig på sørbuens vestvegg (særlig rundt sørvestlig hjørne), hele sørveggen (flere funn nær innskriftene 2, 3 og 4) og deler av østveggen (flere rundt innskriftene 5 og 7).

3 Runeinnskriftene

Innskrift 1

Innskriften er på sjettede liggende tømmerstokk telt nedenfra i den smale gangen mellom tømmerbuene i første etasje, omtrent 142 cm fra golvet,⁶ i nærheten av inngangen fra vest. Stokken inngår i nordveggen til den sørlige buen. Innskriften er kort, avstanden mellom vertikale i første og siste rune er rundt 5 cm. Runene er skåret inn langs nedre del av stokken. De første runene strekker seg lenger ned enn de siste slik at innskriften løfter seg visuelt oppover på veggen. Foran runene står noen små streker og prikker av tilfeldig karakter. Innskriften består av sju runer, inkludert en binderune. Noen streker er tynnere ristet enn andre, men alle runene er tydelige. Tegnhøyde er mellom 2–2,8 cm, den korte s-runen er på cirka 1 cm.⁷

6. Dette er målt fra golvflaten omtrent til bunnen av første eller lavest plasserte rune.

7. For ^l og ^l i norske middelalderinnskrifter brukes **s** som vanlig translittereringsbokstav. Runen er som regel kortere enn de med full høyde; den kan være punktert, dvs. fått en markert avslutning.

Figur 2. Innskrift 1. Alle fotografiene i artikkelen er tatt av forfatteren.

¹ *†⁵ |†R†,

halsinra.

Gjengivelse av grafiske former og translitterering følger konvensjonelle løsninger. Runeformene er idealiserte, og de viser ikke alle individuelle grafiske trekk.⁸ Runologisk translitterering er mye diskutert med tanke på ulike prinsipper og undersystemer versus ønske om konsekvente valg.⁹ I artikkelen må translittereringsbokstaver oppfattes som funks-

8. En mulighet er å overnormalisere alle runeformene uten å vise variasjon. Jeg har vurdert det hensiktsmessig å vise til noen varierende trekk, avhengig av tilgjengelige fontvarianter. Jeg bruker de nærmeste lignende fonttyper; der nyansene er vanskelig å etablere – for eksempel kantete vs. svakt rundede eller lukkede vs. svakt åpne former – er kantete og lukkede brukt som standard. Bildene og beskrivelsene dokumenterer mer av den faktiske variasjonen.

jonelle og konvensjonelle grafiske representasjoner. Systemet som ligger til grunn, tar utgangspunkt i vanlige praksiser i utgivelse av norske rune-innskrifter fra middelalderen (se f.eks. *Norges Innskrifter med de yngre Runer*, NIyR bind 6).¹⁰ En viss sammenheng med antatte lydverdier er bestrebet, men translitterering dokumenterer ikke presise fonologiske forhold.

Første rune er en tydelig * **h**. Den følges av binderune † **ā** der kvisten til **l** utgår fra stavtoppen. Tredje rune † **s** er uten punktering, selv om en mørkere fure ved enden kan skape et slikt inntrykk. Til høyre for fjerde rune **l** **i** finnes en liten skråstrek. Den er ikke knyttet til staven og ser heller ikke ut som et tilsiktet skilletegn. Femte rune † **n** har en kort kvist på høyre side. Det svakt rundede hodet til sjette rune **R** **r** utgår fra toppen, uten å være helt lukket øverst. Hodet avslutter langs foten og rører ikke staven; foten derimot knytter seg til staven. Sjuende rune † **a** er kortere enn andre med full høyde (sett i relasjon til tenkte rammelinjer), omtrent 2 cm. Etter runen er et lite snitt synlig, det kan være et avsluttende knivstikk. Om vi leste runene i motsatt rekkefølge, kunne dette markere innskriftens start.

Runene er sikkert lest, men de står i en samlet sekvens, uten skilletegn eller mellomrom. Selv korte innskrifter kan by på vansker når vi skal finne fram til mindre meningsbærende enheter i en sammenhengende ytring. Tydingsarbeidet innebærer blant annet å teste hvilke segmenter (enkeltdeler) som lar seg skille ut leksikalsk og morfologisk ved å dele ytringen inn i mulige ord og ord i morfemer. Samtidig analyserer vi de meningsbærende enhetenes funksjoner og ytringens grammatiske struktur.

En segmentering ut fra hypotetiske ordgrenser som tar hensyn til morfologiske og fonologiske forhold i norrønt og runestavningens særtrekk, viser flere muligheter, for eksempel: **hālsinr + a**, **hālsin + ra**, **hāls + inra**, **hāl + sinra** eller **hāls + in + ra**. Siden én av identiske konsonanter ved ordgrense ofte kunne sløyfes i runeskriften, er enheter av typen **hāls + sinra** og **hāls + sinr + a** noen ytterligere alternativ. Morfologisk skaper **hālsinr + a** fort inntrykket av en eierformel – et egen-

9. Noen problemer er sammenfattet hos Barnes (2013, se spesielt s. 17–21); se også Barnes (2011); Fjellhammer Seim (1998: 20–30).

10. Av symboler bruker artikkelen $\widehat{\quad}$ for binderune; punkt under (f.eks. $\underset{\cdot}{\text{æ}}$) viser usikker lese måte; — viser lakune, med et ukjent antall tapte runer. Skilletegn er markert i runegjengivelse og translitterering, med de detaljer som fontene muliggjør.

navn (m., nominativ) gjengitt med runer som **halsinr** sammen med prensensformen á 'eier' (verbet *eiga* i 3. sg.). Eierinnskrifter forekommer på ulike løse gjenstander, noen funn er kjent fra kirker der vi også finner annen navnegraffiti. Ferske runefunn fra en annen bygning på Voss, Lydvaloftet, omfatter en eierformel på en veggstokk.¹¹ Runeinnskrifter og andre middelalderkilder inneholder flere navn som begynner på **hal-** som kan stå for *Hall-* (se f.eks. Lind 1905–1915: sp. 455–479, Lind 1931: sp. 378–402). Diplomer omtaler personer med tilknytning til Voss og Finnegodset.¹² Fra årene 1350–1351 kan vi følge en tvist om en arvesak mellom Hallstein Josteinsson fra Saue og Ingebjørg Simonsdatter.¹³ Representanter for partene samlet seg på Finne i august 1350 for å gå gjennom eiendommen og inventaret. Innskriftens **halsin** / **halsinr** lar seg ikke forklare som en feilskrivning av *Hallsteinm*. Dette ville forutsette at risteren har uteglemt **t**, og at diftongen er representert ved **i**;¹⁴ runen **r** står da også uten forklaring. Om delen etter **hál** var **sonr/sunr**, kunne dette være patronymikon *Hallssonr* eller *Hallasonr*, altså Halls eller Halles sønn. Diplomene fra 1300-tallet omtaler flere personer fra Voss som Halles sønner.¹⁵ I en innskrift fra Bø gamle kirke i Telemark står **hla:sun** for *Hallason* eller *Hallsson* (A 97);¹⁶ *Hallr* og *Halli* er belagt i enkelte runeinnskrifter. Her måtte vi imidlertid tydd til forklaringen at risteren har uteglemt kvisten(e) til fjerde rune. En kjent historisk opphavsperson bak innskriften lar seg altså ikke spore. Navnet *Helsingr* (også kjent som til-

11. Innskriftene i Lydvaloftet ble oppdaget i januar 2020 av Knut Finne, Arild Sætre, Mari Finne og Simen Tegle Karlsen. Funnene ble første gang runologisk undersøkt i februar 2020 og gjennomgås i egen studie.
12. Se nærmere i Ugulens avhandling, del 4.7 «Voss: Rogne, Finne og meire til» (2008 [2006]: 200–297). Slekstavlene over ættene på Rogne, Finne (eldre og yngre) finnes på s. 203, 209, 235, 238.
13. Se DN I nr. 321 og DN II nr. 308, søk via: https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html.
14. Lind (1905–1915: sp. 471–472) gir en oversikt over ulike stavemåter for *Hallsteinm* i diplomer. Det er flere forekomster av *Halsten* (se f.eks. DN I nr. 436 fra 1376) og *Halstin* (DN X nr. 192 fra 1447).
15. Se Ugulen (2008 [2006]: 203, 213), om slekten der flere var identifisert ved patronymikon Halleson. Om navnet, se også Lind (1931: sp. 389).
16. Artikkelen bruker følgende runesignum: A + nummer står for registrering av innskrifter (nye funn fra Norge, med unntak av Bergen) ved Runearkivet, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. B + nummer står for innskrifter som er funnet fra Bergen (Bryggen). N + nummer viser til innskrifter publisert i korpusutgaven *Norges Innskrifter med de yngre Runer* 1–6 (Olsen m.fl. 1941–).

navn, samt navn på fugl og sverd) kan være et alternativ i tolkningen av **hālsinr** (foreslått av en av fagfellene på manuset). Beleggene er ikke mange (se Lind 1905–1915: 510; Egilsson og Jónsson 1931: 243); det forutsetter at **α**-rune står for /e/ eller /æ/.

På grunn av knivsticket etter rune nr. 7 kan vi vurdere om runene bør leses i motsatt rekkefølge.¹⁷ Når vi oppfatter de grafiske formene som orientert fra venstre til høyre, får vi **arnislāh / arnisāl̥h**. Første del kan være navnet *Arni* (Arne). Bruken av **h**-runen på slutten kunne stå for /g/ eller konsonantforbindelsen /ks/.¹⁸ Hele sekvensen gir ikke noen åpenbar mening. Enda et alternativ er å lese deler av innskriften i ulike retninger; slik kunne vi fått navnene Arne og Hals, eventuelt Arne med tilnavnet 'hals'. Tilsvarende strategier er kjent fra runematerialet, men det er vanskelig å bevise at dette er tilfellet i innskriften.

Når vi holder oss til sekvensen **hālsinra**, kan det stå for et sammensatt personnavn, navn med tilnavn eller andre tillegg. *Hals* er belagt som personnavn og tilnavn (Lind 1905–1915: sp. 480, Lind 1920–1921: sp. 133, Lind 1931: sp. 402); det er med i noen innskrifter på runesteiner (Peterson 2007: 105). Substantivet *hals* (m., bestemt form *halsinn*) betyr 'hals, strupe, nakke', men også 'mann, kar'. Ordet er med i flere sammensetninger, blant annet *halsdigr* ('tykkhals') og *halsstuttr* ('korthals'). Overført ble *hals* brukt om innsnevringer og terrengformasjoner som landrygg og høydyrygg, dessuten om endedeler på (bøyde) gjenstander, samt deler der båt og skip smalner fram mot stevnen.¹⁹

Ser vi på **sinra** som en enhet (eller eventuelt to: **sinr α**), kan substantivet *sindr* (n. 'sinder, slag'), verbet *sindra* ('gnistre') eller (til)navnet *Sindri* være av interesse. Dette ville forutsette bortfall av /d/ som midterste konsonant i konsonantgruppen eller uttalebasert assimilasjon (se Seip 1955: 156, 172, 284; jfr. Spurkland 1991: 243, ifølge Spurkland er assimilasjonen [nd] > [nn] svakt sporbar i noen få innskrifter fra Bryggen). Noen alternativ er tilnavnet *Sínkr* ('egennyttig') eller en navneform basert på *Sinir* (muligens avledet av substantivet *sin*, f. 'sene, nerve'; se Peterson

17. Om kryptografi i runeinnskrifter, se Nordby (2018); baklengs skrivemåte og vekslende leseretning er noen kjente strategier (se spesielt s. 70–71).

18. Se for eksempel N 79 med **eirih** (*Eiriks*, alternativt translitterert som **eirix**), forklart som innflytelse fra latinskriften; se Fjellhammer Seim (1982: 94–95) om graftypen * og mulige fonemverdier i innskriftene fra Bryggen.

19. Se *hals* i *Dictionary of Old Norse Prose* (ONP): <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?030985>.

2007: 196). *Sindri* (Sindre) er belagt som personnavn, tilnavn og gårdsnavn (Lind 1905–1915: sp. 904–905, Lind 1920–1921: sp. 308, Lind 1931: sp. 732).²⁰ Det er videre kjent som et dvergnavn (Egilsson og Jónsson 1931: 496); i Snorres Edda er *salr Sindra ættar* navnet på en sal. Navnet *Sindri* – om det har sammenheng med *sindr* eller *sindra* – kunne også betegne en smed. Innskriften kunne tolkes som en eierformel eller et uttrykk med et (sammensatt) navn i genitiv. Disse forslagene går som nevnt ut fra at noen elementer er bortfalt i stavningen eller assimilert, med tvilsomme belegg.

Navneinnskrifter er en velkjent kategori blant middelalderfunn, men innskriften kan selvsagt inneholde noe annet enn navn. En leksikalsk segmentering **hāls + in + ra** kan bestå av substantivet *hals* (i betydningen ‘endestykke’) adverbet *inn* (‘inn, inn i hus; inne’) og substantivet *rá* (f., ‘hjørne, krok; stolpe’).²¹ Uttrykket kan vise til stokkens plass i gangen ved ett av buehjørnene. Det kan gi mer mening å analysere **inra** som en enhet og sette det i forbindelse med det komparative adjektivet *innri* (‘indre’, forekomster i dativ- og genitivuttrykk som *innra*).²² Innskriften kan inneholde en stedsangivelse som viser til indre/innerste Hals. Hals er et kjent steds- og gårdsnavn, belagt i middelalderdiplomer;²³ Ryghs oversikter viser forekomster av navn som Hals lille, Hals store, Hals østre og Hals vestre (1500–1700-tallet).²⁴ En konkret forklaring er at innskriften knytter seg til den bestemte delen av loftet. Uttrykkene *hals innra* «(tilhørende) indre hals» eller *hals [i] innra* «hals i indre» kan vise til den indre smale gangen der runene står risset; *hals* betegnet som kjent innsnevrede deler av bygninger og konstruksjoner.

Konklusjonen er følgende: Selv om **hālsinra** kan minne om en eierformel eller navneinnskrift, er de konstruerte forslagene ikke helt over-

20. Som tilnavn nevnes skalden *Guthormr sinn dri* (Lind 1920–1921: sp. 308). Se også ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o68882>.

21. Se Fritzners ordbok, elektronisk versjon: <https://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi>, samt ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o63168>.

22. Fritzner lister opp eksempler som *innra veginn*; *it innra* («den indre vei»); jfr. ONP, bl.a. uttrykket *lá hann í innra*, om indre (innerste) plassering: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?c325804>.

23. Se Ryghs serie *Norske Gaardnavne*, via: https://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html. Et eksempel på Hals som gårdsnavn finnes i DN VI nr. 500.

24. Se Rygh, *Norske Gaardnavne*, bind 5 s. 261, bind 6 s. 89. Av parallell interesse kan være området identifisert som *Háls (h)inn ytri* i Landnámabok (se f.eks. frasen *til Háls ens ytra i Dyrafirdi* i AM 107 *Sturlubók*, Jónsson 1900: 169).

bevisende. Innskriften kan heller handle om en plass eller plassering ved å betegne den smale gangen mellom buene (eller muligens et annet sted som risteren hadde i tankene). Tolkningsforslaget er *hals [i] innra*, med betydningen «indre hals» som viser til loftets snevre indre hals i første etasje. Innskriften kan ha tematisert bygningen av loftet ved å markere stedet mellom de to tømmerkassene i første etasje.

Innskrift 2

Innskriften er på sjettede liggende tømmerstokk telt nedenfra i sørveggen inne i sørbuen. Høyden fra golvet er rundt 137 cm. Fire runer er risset langs nedre del av stokken, avstanden mellom vertikale i første og siste rune er 2 cm. Fra siste rune er det bortimot 45 cm til det sørvestlige hjørnet. Første rune er omtrent 3,3 cm, siste 2,8 cm høy. Runene er tydelige, selv om de er omringet av andre riss og riper. Noen streker løper inn

Figur 3a: Innskrift 2.

Figur 3b: Annen graffiti.

mot eller tvers over stavene. Det er likevel klart hvilke linjer som hører til runene, til forskjell fra tilfeldige merker og skader.

ŷ ʌ þ 1
kyþa

Første rune ŷ **k** har en rettvinklet kvist, uten spor etter punktering. Det er en skade eller et kutt til venstre for staven. Andre rune ʌ **y** har to rette kvister og en stav som strekker litt lenger ned enn ved første rune. Samtidig når den ikke like høyt opp; ved toppen løper en diagonal (stiplet) ripe nedover og krysser neste rune. Den er ikke en del av runene. Tredje rune þ **p** har en smal krummet belg, staven lener seg svakt mot høyre. En lignende ripe som ved **y** starter ved toppen og krysser den et-

terfølgende runens stav. Fjerde rune ᚱ **a** har en kort kvist som skjærer lett over staven på høyre side. Tredje og fjerde rune står tettere enn de to første der kvistene til **y** tar større plass.

Runene **kyþa** gir navnet *Gyða*, Gyda – et velkjent fellesnordisk navn (jfr. gda. *Gytha* og gsv. *Gydha*; om navnet og belegg se Melefors og Eldblad 1990: sp. 486–488). Petersons oversikt over runematerialet fra vikingtiden (Peterson 2007: 95) viser at navnet er med i tre svenske innskrifter og en dansk innskrift.²⁵ *Gyða* er belagt i noen norske runeinnskrifter fra middelalderen: [**kyþa**] N 232, **gy:þa** A 117 (N 814), **gya** B 149, **kyþa** B 39. Navnet i formen **gya** kan inngå i samstavsrunen i B 518.²⁶ Navnet er med i flere diplomer (se *Regesta Norvegica*,²⁷ samt Lind 1905–1915: sp. 427–429). I et brev fra Hylle på Voss (6. april 1339) nevnes en Gyda Hollolvsdatter,²⁸ i to brev fra Vossevangen (30. januar og 12. juni 1347) hører vi om en Gyda, mor til Ørnulv på Skjerveggen.²⁹ Uten andre identifikasjoner kan navnet i innskriften ikke knyttes til bestemte personer, men diplomene viser at noen personer i området var kalt Gyda. De som risset eller leste innskriften, visste nok hvem hun var.

Den samme stokken bærer flere riss og noen figurative motiver (Figur 3b viser et utvalg). Foran første rune er det risset noen bøyde linjer, særlig den som står nærmest innskriften, ligner på en skipsstevn. Tegninger av skip og skipsdeler er velkjent graffiti fra norske stavkirker (Blindheim 1977, 1985); samme type motiver finnes i tidligere materiale, for eksempel på dekkbord fra Oseberg- og Gokstadskipene. Lenger til venstre for runene finnes flere riss. Noen riper ligner på ᚱ **k** eller ᚱ **f**, samt ᚱ **þ** **up**. Trolig var de ikke ment som runer, i beste fall var det vage etterligninger av kjente tegnformer. Omtrent 2 cm til høyre for innskriften står en lang

25. De svenske beleggene er: **gyþa** ÖI ATA4684/43B, **kiþa** U 744, [**kuþa**] Vg 110; den danske er **kuþa** DR 99. Diskutabelt er **kubanan** på et beinstykke fra Lund (SkL 79 etter dansk korpusregistrering, se <http://runer.ku.dk/>, samt DR FV1993;227B i databasen *Runor*: <https://app.raa.se/open/runor/search>).

26. Dette er foreslått av Jonas Nordby i e-post fra 13. januar 2020. Tidligere er det lest som en eierformel der skadet parti kan inneholde navnet *Gumma*. Nordby mener det ikke er nok plass til **gunaamik**, og at **gyaamik** er et bedre alternativ. Det er likevel usikkert hvordan den skadede delen av samstavsrunen som er innrisset langs trestykket, har vært utformet; dette gjelder både runestørrelsene og kvistenes plassering, derfor er ulike utfyllinger mulige.

27. Elektronisk søkbar: https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/regesta_felt.html.

28. Se DN II nr. 231.

29. Se DN I nr. 304 (gjengitt med feil dato), DN III nr. 245.

stav med kryssende streker som ligner på $\# \text{ø}$ (Figur 3b). Her er det også tvilsomt om dette er en runeform; staven og strekene er av ulik karakter, og flere svakere riss krysser staven. Lenger mot høyre finnes et flette-motiv og et riss av formen M der øvre delen med bistaver er i dobbelt-kontur. De vertikale linjene er på sirka 4,3 og 3,5 cm, størrelsen er sammenlignbar med runene. Dette kan være et stilisert tegn eller majuskelen M. Flere små stikk løper diagonalt over tegnet.

Innskrift 3

Innskriften er på femte liggende tømmerstokk telt nedenfra i den samme sørlige veggen som innskrift 2. Høyden fra golvet er 122–123 cm, avstanden til det sørvestlige hjørnet rundt 52 cm. Runene er risset omtrent midt på stokken, over en sprekk. En mindre sprekk er synlig over tegnene, en annen finnes nede ved den høyre kvisten til siste rune. Foran første rune er det en rekke spor etter knivstikk, noen småhull og streker. Lenger til venstre (sirka 6,2 cm fra første rune) står et over 4 cm høyt tegn: enten r-rune eller majuskel R der hodet utgår et stykke nedenfor toppen. Andre markeringer og et figurativt motiv – en liten fugl (se Figur 16) – er også til stede på stokken. Hele veggflaten bærer variert graffiti, fra småriss til enkle tegninger.

Innskriften består av fem runer, avstanden mellom vertikale i første og siste rune er rundt 2,5 cm nederst og 2,7 cm øverst. Tegnhøyde er på det meste sirka 3 cm, fjerde rune er kortere. De tre første runene lener seg svakt mot venstre.

¹ 1BY†⁵
tbmly

Første rune er 1 t med en kvist noe nedenfor stavtoppen. Andre rune B b har to runde belger som møter hverandre og knytter seg til staven. Den nederste avslutter et stykke høyere oppe, den når ikke ned til stavbunnen.³⁰ Stavens synlige del er rundt 3 cm, men vi ser at kniven har skåret inn i trevirket under sprekken. Det samme gjelder tredje rune Y m

30. Fjellhammer Seim (1982: 8) forklarer tilsvarende grafiske variasjoner ved b som en mulig «performance-feil», dvs. at «risteren har feilberegnet den nederste posen en smule». Det er diskutabelt om dette viser manglende presisjon i utforming eller individuelle ristertrekk.

Figur 4. Innskrift 3.

og femte λ γ som også får sin avslutning over sprekken. Begge runene har tilnærmet rake kvister med unntak av høyrekvisten til γ som er svakt bøyd. Ved fjerde rune \uparrow \downarrow er kvisten plassert enda litt lavere enn ved \mathbf{t} , og staven er kortere enn andre.

Sekvensen **tbmly** er de fem siste runene i middelalderens runealfabet, *fuporken* med 16-tegn. Runerekken er belagt i et antall innskrifter, lengden og oppsettet kunne variere.³¹ Innskriftene som ikke gjengir hele alfabetet, tar ofte med innledende **fupork** (se Nordby 2018: 174–175). Vi finner ikke direkte paralleller til Finnesloftets **tbmly**, sett bort fra enkelte delvis skadede innskrifter (for eksempel A 177 (N 810), med runene

31. Om *fupork*-innskrifter i vestnordisk materiale, se Fjellhammer Seim (1998). Runerekkenes inndelinger drøftes av Nordby 2018 (spesielt s. 166–177). Om runeopplæring og øvinger, se Knirk (1994).

-astbmly). Det nærmeste er innskriften på et trestykke fra Bergen (B 27, museumsnr. BRM 0/10398) der det står: **īta†ss†t**bm**†ly†z†**.

Det er usikkert hvilken funksjon **t**bm**ly** hadde på stokken eller hvorfor den står isolert, men vi vet i alle fall at de fem runene utgjorde en samlet gruppe. Inndelingen av runerekken i tre avdelinger er en praksis som spores allerede i den eldre 24-tegns *fuþark*. I middelalderens alfabet førte tredelingen til gruppene på seks, fem og fem runer: **fuþork hnias t**bm**ly**. Stokken har enkelte små rader og samlinger med riss som minner om tellemerker. En mulighet er at de fem runene ble ristet som en huskeliste eller et hjelpemiddel ved telling. Avslutningen på alfabetet kunne videre være en øvelse eller repetisjon av velkjente skriftegn. Hele rekken finnes innrisset to ganger i loftet (nr. 6 og 8), og en innskrift på fire runer kan være en påbegynt *fuþork* (nr. 12).

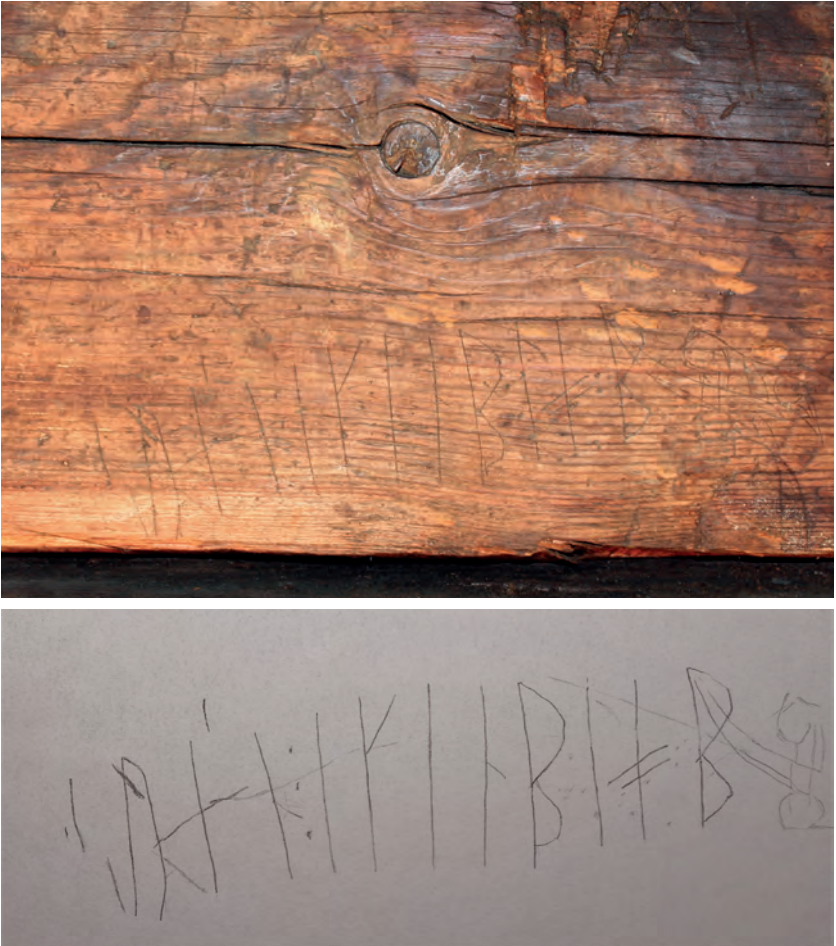
Innskrift 4

Innskriften finnes på den samme sørlige veggen som nr. 2 og 3, den er plassert nærmere de innsatte lysåpningene. Runene er skåret inn langs nedre del av femte liggende stokk telt nedenfra. Høyden fra golvet er 108–109 cm. Runene starter omtrent 15 cm til venstre for en strekkfisk. Innskriften er synlig, mens annen graffiti er delvis skjult. To stiliserte dyrehoder finnes på begge sidene av strekkfisken (om dyremotiver i stavkirker, se Blindheim 1977, 1985). Ved midlertidig fjerning av strekkfisken kom et tredje, mindre hode til syne, sammen med en kort innskrift (nr. 12).

Innskriften har tolv (evt. tretten) runer, avstanden mellom vertikale er i første og siste rune er 12,5 cm. Tegnhøyde er mellom 3–3,5 cm, **s** er på 1,5 cm. Innskriften løper svakt oppover. Noen steder krysses runene av andre riss, og trevirket bærer flere merker. Det er til dels krevende å identifisere tegn i begynnelsen av innskriften, de har et mer tilfeldig, noe slurvete preg. Etter nærmere undersøkelse er følgende lesing etablert som den mest sannsynlige.

1 5 10
 |
 : ' ŋ † † : | † | † B | † B
 : **suæ`i`n:ikinbiøb**

Innskriften ser ut til å begynne med et lite snitt foran streken som utgjør den første runen ¹ **s**. Runen heller mot venstre, den har et noe tilfeldig

Figur 5a-5b. Innskrift 4. Foto og avtegning av runeformene.

preg, sammen med et vilkårlig riss nedenfor. Andre rune \mathfrak{u} er omringet av noen småriss og kutt. Tilsynelatende finnes det en ekstra liten kvist på høyre side, men nærmere undersøkelse avkrefter dette. Tredje rune $\mathfrak{æ}$ har en lang diagonal tverrstrek på rundt 2 cm, den faller delvis sammen med andre linjer i trevirket og når inntil \mathfrak{u} -runen. Ved en alternativ vurdering av streken som tilfeldig, kunne runen leses som \mathfrak{i} eller en forlenget \mathfrak{s} . Undersøkelsen viser at midterste del av streken må regnes som tilsiktet, dermed er $\mathfrak{æ}$ mest akseptabel som lesing. I partiet oppover runene, mellom tredje og fjerde tegn, finnes et lite vertikalt snitt. Det er

usikkert om det var en bevisst tilføyelse. Nummereringen her følger tegnene i hovedlinjen; det ekstra snittet kan eventuelt være en innsatt rune, for eksempel **i** – risset ligner på strekene i andre runer. Fjerde rune **ᵼ n** har kvisten omtrent midt på staven. Noen merker ved runen gjør det ved første blick vanskeligere å se kvisten. Mellom fjerde og femte rune finnes et skilletegn i form av tre prikker. Fra femte rune av – som er **ᵼ i** – er tegnene tydelige; teoretisk er det mulig at den delen er ristet av en annen hånd, men slikt er vanskelig å bevise i korte innskrifter. En tilfeldig linje krysser over **i** (og **n** foran). Sjette rune er en lang **ᵼ k** med en rak kvist. Sjuende rune er en nærmere 3,5 cm høy **ᵼ i**. Åttende rune **ᵼ n** har en kvist omtrent midt på staven. Niende rune er **B b** med to belger, den øvre er større enn den nedre. Den nedre avslutter et stykke høyere oppe enn stavbunnen og kan sammenlignes med **b** i innskrift 3. Samtidig har belgene her en mer kantete utforming. Tiende rune er **ᵼ i**; i øvre parti går en linje ved staven, men ser ut til å være en del av dyremotivet. Ellefte rune er **ᵼ ø** med to kvister plassert tett inntil hverandre.³² Den siste runen er **B b**, også her er den øvre belgen noe større, den nedre avslutter nær stavens ende. Belgene er noe kantete, særlig den nedre. Noen andre linjer går gjennom runen, disse hører til dyretegningen. I feltet ved de siste runene finnes det i tillegg noen prikker og merker, samt skader i trevirket.

I denne innskriften er skilletegnet et grafisk element som taler for å dele ytringen i minst to enheter: **suæ`i`n : ikinbiøb**. Delen foran kan inneholde et navn. Den vanlige skrivemåten for *Sveinn* i norske runeinnskrifter fra middelalderen er **suæin**³³ (for belegg fra vikingtiden, se Peterson 2007: 214). Et par ganger forekommer **suæn** – N 179 (**ᵼᵼᵼᵼ**) og Bo NIYR5;222 (**ᵼᵼᵼᵼ**);³⁴ N 179 fra Rauland i Telemark (med datering til 1325) har utover **suæn** ordet *reist* som **ræst**, men derimot *lasti* som **læiste**. I NIyR 2 er manglende **i** i **suæn** forklart som en feil (altså ute-

32. Jeg bruker **ø** som motsvarighet, men lydverdien var ikke entydig. Graftyten **ᵼ** og mulige korrelasjoner i korpuset fra Bryggen er drøftet av Fjellhammer Seim (1982, se spesielt s. 71–80) og Spurkland (1991: 67, 76–79, 139–157). For analyse av graf typer og fonologiske realisasjoner i det svenske materialet, se nylig Palumbo (2020: 68–69, 143–160).

33. For eksempel N 21, N 268, B 249, B 253, B 462; jfr. A 173 (N 816) **suæen**, samt N 291 **suæinen** med ordet *sveinninn*.

34. A₁78 (N 807, fra 900-/1000-tallet) viser formen **suin**. N 668 har *Bergsveinn* som **bergsæin**.

glemte), mens **ræst** er eksempel på «forkortning av diftong foran lang konsonantforbindelse» (Olsen 1951: 342). I Finnesloftets innskrift kan den lille streken mellom tredje og fjerde rune ha tjent som en tillagt **i** – slik kunne vi få den mer frekvente formen **suæin**.³⁵

Delen som står etter skilletegnet, altså **ikinbiøb**, krever vurdering av runenes lydige realisasjoner, og om noe kan være utelatt eller byttet om. Graftypen **ǥ** kan korrelere med ulike fonemverdier i det norske materialet, primært /ø/, men også /o/.³⁶ Enkelte eksempler finnes på **ǥ** for /o/.³⁷ I innskriften taler grafene |**ǥ** for at dette kan stå for en brytningsdiftong. Sekvensen kan oppfattes som én sammenhengende enhet eller en kombinasjon av flere. Innledende *Sveinn* gjør det rimelig å vurdere om innskriften kan inneholde andre navn. Relevante navneledd kan være *Ingi + -bjørn* og *-bjørg*. Siste **b** i **biøb** gjør dette vanskelig, med mindre fotenden til en tenkt **r** er feilaktig knyttet helt til staven (belgen har en ujevn, kantete utforming). Skrivemåtene av *Ingibjörg* viser en del variasjon i runematerialet, blant annet: **ikibiørh-** (B 520, med **ǥ**), **inkebiørk** (B 390, med **ǥ**), **igb:iorh** (B 104, med **ǥ**) og **ihkiporh** (N304, med **ǥ**).³⁸ I en innskrift er *Ásbjörg* ristet som **aspiørg** (B 660, med **ǥ**). En annen har *Kolbjørn* som **kølbjøn** (N 711, med mulig **ǥ**). En innskrift gjengir trolig *Ásbjörn* som **asbjøn** (A 218); ellers er det vanlige at *-björn* er ristet som **biorn** eller **biørn**. Ved en feilristning på slutten av innskriften, dvs. at en ristet **b** istedenfor **r**, kunne vi også vurdert et tilnavn som *Bjórr*, med betydningen ‘bever’.³⁹ Da kunne innskriften benevne en Sven og en Inge Bever.

35. Et alternativ er å analysere segmentene **suæ`i`n + iki** samlet, som diminutivsform av *Sveinn*; navnet *Sveinki* (Sveinke) kan foreslås, med innskudd av vokal mellom *svein-* og *-ki*. Bruken av skilletegn inne i navn forekommer i noen innskrifter. *Sveinki* (‘liten gutt’) kunne utgjøre et kallenavn; ifølge Lind (1931: sp. 773) var det dessuten brukt som forledd i gårdsnavn (jfr. Rygh, *Norske Gaardnavne*). Resten av innskriften gir imidlertid ikke noen umiddelbar mening.
36. Se Fjellhammer Seim (1982) og Spurkland (1991).
37. Fjellhammer Seim (1982) viser til at i en latinsk innskrift fra Bergen, N 616 brukes denne graftypen for /o:/ i mannsnavnet *Jón*, samt i ordet *noster*; se også Spurkland (1991: 139–140). Spurkland nevner B 461 der **ǥ** forekommer i **kønu** (muligens *konu*, men dette er usikkert).
38. Se også *Hallbjörg* i N 568 **hlbiørk** og B 469 **halbiarh**. For andre belegg på *Ingibjörg*, se Lind (1905–1915: sp. 628–632, 1931: sp. 501–515).
39. Takk til en av de anonyme fagfellene for dette forslaget.

En mulighet er at **ikinbiøb** består av flere meningsbærende enheter som danner et utsagn sammen med *Sveinn* eller substantivet *sveinn* ('gutt(unge), kar'). Runene **ik** kan skape assosiasjoner til pronomenet *ek*, mens resten gir ikke umiddelbar mening. Det kan være at **ikin** står for *i Kinn*; identifikasjon av personer ved hjelp av preposisjonsuttrykk som inneholder gårdsnavn eller andre stedsnavn er kjent fra flere runeinnskrifter. Sandnes og Stemshaug (1997: 254) opplyser om Kinn som *øy-* og gårdsnavn: «Namnet er gno. *kinn* f 'kinn, bratt fjellside', som er brukt i *øy-* og fjellnamn. *Kinn* er overført frå lekamsdelen til terrengformasjonar med liknande form». ⁴⁰ Stedsnavnet Kinn er belagt i diplomer, på samme måte ved identifikasjon av personer; for eksempel nevner et brev fra Garder, 6. Mars 1337 *sira Þorer j Kin*, og et fra Bergen, 1322–23 *sira Sighurder i Kinn*. ⁴¹

Avsluttende **biøb** er fortsatt vanskelig å tyde om vi går ut fra at begge **b**-ene er korrekte, men det kan være et ord eller ledd som innledes med *bjø-*, *bjø-* eller *bjó-*. ⁴² I innskrifter som opplyser om en person fra et bestemt sted, kunne vi forventet et verbal eller et beskrivende tillegg. En mulighet er verbet *búa* (bl.a. 'bo; oppholde seg; forberede; stelle'), i preteritum tredje person entall *bjó*. Noen uttrykk med verbet er: *búa bú* ('drive gård, holde hus'), *búa (i) brautt/brott* ('gjøre seg reiseklar'), eller *búa borð* ('dekke bord, stille fram mat'). ⁴³ Siste **b** kunne forklares som en forkortelse; risteren fullførte kanskje ikke teksten eller stoppet opp på grunn av andre innrissinger. De siste runene kan være skåret over linjene i dyretegningen.

Innskriften kan altså inneholde et utsagn om Sven i Kinn (eller en ung mann fra Kinn). Et forslag er *Sveinn i Kinn bjó b[...]*, «Sven i Kinn bodde/holdt/drev [...]», ristet for eksempel av en person som besøkte Finnesloftet. Om noen av tegningene på veggen var til stede da innskriften ble laget, kunne teksten også forbindes med figurene. Med tanke

40. Se i tillegg oversikten i Rygh, *Norske Gaardnavne*.

41. Se DN II nr. 219, DN VII nr. 98.

42. Jeg har i tillegg vurdert om **b**-runene kunne stå for /p/, men ikke kommet til klare tolkningsmuligheter; heller ikke strategier ut fra lønrunesystemer gir noen løsninger.

43. Se videre i ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o11937>; *búa bú* er også nevnt i ironisk betydning, altså at en ikke driver gård på en god måte. Om substantivet *bú* (n. 'gård, husholdning, bruk'), se: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o11934>.

på graffitiens dialogiske egenskaper kan utsagnet om Sven i Kinn ha en (humoristisk) sammenheng med tegninger av fantasifulle villdyrhoder.

Den sørlige vegg i buen var flittig brukt som et skrive- og tegneunderlag. På det samme veggpartiet og videre inn mot det sørøstlige hjørnet er forskjellige markeringer synlige. Noen er utformet som store **p** som har forlengede staver, flere belger eller står speilvendt (med belgene mot venstre), de største måler over 20 cm. I tillegg finnes det felt med ulikartede linjer, streker og tømmermerker, samt noen sikksakkmønstre.⁴⁴

Innskrift 5

Innskriften er på tredje liggende tømmerstokk telt ovenfra i den østlige vegg i sørbuen. Runene er risset omtrent midt på stokken, høyden fra golvet er rundt 131 cm, avstanden til det sørøstlige hjørnet 107,5 cm. Innskriften begynner ved siden av en strekkfisk og går under den slik at den siste halvdel ikke synes. I november 2019 ble strekkfisken fjernet og hele innskriften undersøkt. Da kom dessuten to ekstra runer til syne i feltet høyere oppe: **ǀ ǀ la**. De står på andre liggende stokk telt ovenfra, omtrent 152–153 cm fra golvet. Dette kan være et gjentak av de første runene i innskrift 5.

I innskrift 5 er tegn høyden mellom 3,3–4,2 cm, **s**-runen er på 2,5 cm. Innskriften har seksten runer, inkludert en binderune. Mellomrommene varierer noe, uten at det ser ut til å signalisere ordskille; innskriften har ikke synlige skilletegn. De fleste runene heller svakt mot venstre. Flere av stavbunnene skjærer over sprekkene som danner en visuell bunnlinje. Over runene går også en sprekk, enkelte tegn har skader. Noen furer og svake riss krysser runene, mens andre ligger under. Runene er likevel tydelige.

¹ ǀ ⁵ ǀ ¹⁰ ǀ ¹⁵ ǀ
lasløpfilænlaiþa

Første rune er **ǀ I** med kvisten som utgår fra toppen. En linje skjærer over runen og danner en bue på venstre side, formen minner om en binderune. Buen er ikke en del av runen, den hører sammen med andre vilkårlige linjer. I feltet nær staven og kvisten finnes et lite vertikalt snitt.

44. Grunnet artikkelens omfang er ikke alle enkeltmotiver illustrert med bilder, noen eksempler finnes i avsluttende del.

Figur 6. Innskrift 5.

Det ligger noe lavt og ser ikke ut som tilsiktet punktering; lignende tynne småstreker er synlige andre steder. Andre rune \uparrow **a** har sin kvist plassert omtrent midt på staven. Tredje rune \uparrow **s** er punktert, med en markert avslutning. Fjerde rune \uparrow **l** er noe kortere enn andre med full høyde, rundt 3,3 cm. Kvisten skjærer lett over stavtoppen på venstre side. En svak strek er synlig i feltet mellom staven og kvisten. Den står tett ved staven og virker å være et underliggende element. Deretter følger binderunen \uparrow **o** $\widehat{\text{p}}$. Den øvre kvisten til **o** er plassert nær det øvre knutepunktet til **p**-belgen på staven, den nedre står litt høyere enn det nedre knutepunktet for **p**. En liten prikk er synlig mellom kvistene til venstre for staven. Flere svake linjer (muligens et mønster) ligger under binderunen og etterfølgende runer. De er mest sannsynlig ikke en del av innskriften. Sjette rune er \uparrow **f** med to rette kvister. Sjuende rune er lest som \uparrow **i**. Noen linjer ved staven og andre trekk i trevirket kan skape inntrykk av bue eller kvister (formene minner om \uparrow **r** eller \uparrow **y**), men nærmere undersøkelse avkrefter dette. Åttende rune er \uparrow **l** der kvisten er plassert noe nedenfor toppen. Niende rune er \uparrow **a**, kvisten skjærer lett over staven på høyre side. Tiende rune er en punktert \uparrow **e**, med et karakteristisk kantete spor på staven. Ellevte rune er \uparrow **n**. Små vertikale streker

er synlige foran og etter. De ligner andre underliggende elementer, men kan muligens forklare den noe større avstanden mellom tegnene i denne delen av innskriften. Tolvte rune er \uparrow \uparrow med kvisten plassert nedenfor toppen (jfr. rune nr. 8). Nedre del av staven har en skade eller et tilfeldig kutt. Staven selv skjærer tydelig over sprekken under, det samme gjelder de resterende runene. Trettende rune \uparrow \mathfrak{a} har et tilfeldig merke nederst langs staven, mens ved toppen skjærer en sekundær diagonal linje nedover og krysser neste runestav. Den er ikke en del av innskriften. Fjortende rune er \uparrow \mathfrak{i} , etterfulgt av \uparrow \mathfrak{p} der den svakt rundede belgen er plassert langs stavens midtre parti. Til sist står \uparrow \mathfrak{a} der kvisten er noe lavere enn ved nr. 2 og 9.

Runene er lettlete, men tolkningen er diskutabel. I middelalderinnskrifter finner vi flere (tilsynelatende) meningsløse sekvenser eller imitasjoner av blant annet latinske ord. Siden lyden /l/ går igjen i innskriften, skaper dette inntrykk av en verslinje eller språklek med likelydende ord. Et moment å vurdere er om innskriften kan følge et kryptografisk system. Baklengs skrivemåte ble nevnt tidligere (se innskrift 1); plassforskyvninger er en annen kjent strategi. Da byttes runene ut med foregående eller etterfølgende tegn i alfabetet (Nordby 2018: 150–158). Slike framgangsmåter gir likevel ikke noen løsninger med denne innskriften.

Ved en leksikalsk segmentering som tar hensyn til morfologiske og fonologiske forhold, kan hypotetiske ordenheter settes opp på flere måter, for eksempel: **las loþ** / **la sloþ** / **las sloþ**, etterfulgt av **fila en laipþa** / **fila en laip þa** / **fila en laip a**. En annen inndeling kunne være **las loþfi la en laipþa** (med varianter). Flere enheter kan gi mening individuelt. I tillegg er sammensetninger av typen **lasloþ**, **loþfila** eller **sloþfila** mulige. Spørsmålet er hvordan utsagnet er strukturert, om det finnes et handlende subjekt, hvor vi kan finne et verbal, samt hvilke funksjoner andre identifiserbare elementer kan ha. Oversikten nedenfor skisserer ulike tolkningsveier. Noen ordenheter kan i utgangspunktet forklares både som verb- eller substantivformer, og de kan tolkes enkeltvis eller som ledd i sammensetninger:

- **la** kan gi oss et innledende verbal, altså *lá* (pret. 3. sg. av *liggja*, ‘ligge, befinne seg’). Eller det kan inngå i en nominalfrase som sub-

- stantivet *lá* (f. ‘sjø; vannstrøm, bølge’, se Egilsson og Jónsson 1931: 361–362).⁴⁵
- **las** kan være *las* (pret. 3. sg. av *lesa* ‘lese; plukke, samle; veve (sammen)’) eller muligens imperativsformen *læs* (av *lesa* ‘lukke, låse; forsegle’), avhengig av **α**-runens lydlige realisasjon. Andre alternativer er substantivene *láss* (m. ‘lås’), *lás* (n. ‘tøystykke, bånd’, Egilsson og Jónsson 1931: 362) eller (*h*)*lass* (n. ‘lass; byrde, besvær’). Avsluttende **s** kan gjengi en assimilert endelse, for eksempel genitiv av (*h*)*lað* (n. ‘stakk, haug, stabel, lag’; også ‘tøyband’, se Egilsson og Jónsson 1931: 260).⁴⁶ Det er tvilsomt at vi i en innskrift fra 1300-tallet skulle finne belegg på forkortet navneform *Lars* av *Lafranz*.
 - **slop** kan være substantivet *slóð* (f. ‘spor, sti, farvei’).⁴⁷
 - **lop** derimot kan være forleddet *loð-* som i tilnavn *loðbrók* (‘lodden bukse’) og *loðhøtr* (‘med filthatt’, Egilsson og Jónsson 1931: 381). *Loð-* (‘lodden, hårete, ullen’) er brukt om klær og tøy, for eksempel *loðkápa* (‘lodden kappe’) og *loðfeldr* (‘lodden kåpe, pelskåpe’).⁴⁸ Alternativt kan **lop** ha å gjøre med *lóð* (f. ‘grøde, avkastning, avl’) eller (*h*)*lóð* (pret. 3 sg. av *hlaða*, ‘lade, lesse, stable’).
 - **lophi** kunne teoretisk stå for et handlende subjekt eller en som innskriften retter seg mot, ved å representere et egennavn som (*H*)*loðvi*, (*H*)*loðvir*.
 - **fila** kan høre til en nominalfrase. Et utolket tilnavn **fila** er med i en runeinnskrift fra Maeshowe, Orknøyene (Barnes 1994: 83–84).⁴⁹ Med innskriften fra Finnesloftet kan vi tenke på substantiv som *fila* (f. ‘fjøl, bord, planke’) eller *filla* (f. ‘skinn, hud; tykk flekk’).⁵⁰ Formelt er genitiv av egennavnet *Fili/Fili* (m.) mulig.⁵¹

45. Andre betydninger er ‘hår’ eller ‘blod’, se ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o103773>. Se i tillegg *Lexicon Poeticum Project*: <https://lexiconpoeticum.org/m.php?p=lemma&i=48509>.

46. Andre ord av interesse er *hlaða* (f. ‘løe, låve’) og verb som *hlaða*, *hlessa* (‘lesse, stable’).

47. ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o72797>.

48. Se Cleasby og Vigfusson, om *loðfeldr*: «loð-f., a shaggy cloak, a fur cloak», elektronisk tilgjengelig: http://lexicon.ff.cuni.cz/html/oi_cleasbyvigfusson/bo150.html. Se også *loð* i ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o50296>.

49. Innskrift Or Barnes 7 i *Runor*: https://app.raa.se/open/runor/search:Óttarr_fila_reist_rúnar_þessar; se Barnes (1994: 83–84).

50. Et substantiv som *fill* (m. ‘elefant’) er formelt mulig, men nok ikke særlig sannsynlig.

Selv om innskriften et annet sted bruker punktert **†**, kan **i** i **fila** stå for /e/; da finnes det flere alternativ. Ifølge Fritzner har *fel* (f.) og *fel* (n.) en usikker betydning, men kan forbindes med adjektivet *feljótrr* ('foldet') og ha noe med stoff og klede å gjøre.⁵² *Fella* (f. 'felle; sprekke, (dårlig) sammenføyning'; samt 'skinnlapp, brev på skinn') eller *fell* (n. 'klippe, berg, fjell') kan også vurderes (se nedenfor).⁵³ En mulighet er at **f**-runen i framlyd representerer /v/. Den tidligere omtalte innskriften fra Rauland, N 179 har **foku**, **fos** og **firpuls** som belegg på slik representasjon av /v/ i runeskrift (Olsen 1951: 341). Hvis dette gjelder for **fila**, er flere substantiv mulige, blant annet *vil* (n. 'nød, besvær') og *villa* (f. 'villfarelse, feiltagelse'). Navnene *Vili/Vili* (m.) eller *Vil/Vil* (f., et poetisk elvenavn, Egilsson og Jónsson 1931: 616) kan vurderes.

- **en** kan være konjunksjonen *en* ('og, men'), adverbet *enn* eller et bestemmende ledd til et adjektiv – *enn* (jfr. (*h*)*inn*), med hunnkjønnformen *en*. Utviklingen og bruken av (*h*)*inn* og *enn* er drøftet i flere studier.⁵⁴ I det tidlige islandske håndskriftsmaterialet er *enn* vist å være den vanlige skrivemåten for «pre-adjectival word and the free post-nominal definiteness marker» (Stroh-Wollin 2016: 147), mens *-inn* er hyppigere som bundet morfem. Formen *enn* er belagt i det norske materialet, og det er ikke noe som mot sier denne bruken i innskriften. Grafisk er den lille avstanden mellom **filæ** og etterfølgende **n** interessant. Mellomrommet kan være tilfeldig, men teoretisk kunne det være en visuell antydning av ris-terens usikre oppfatning av *en(n)*, altså om segmentet hørte sammen med **fila** eller etterfølgende **laipā**.

51. Betydningen og etymologien til det mytologiske dvergenavnet er usikker, se *The Skaldic Project*: <https://skaldic.abdn.ac.uk/m.php?p=wordtextlp&i=302778>.
 52. Se Fritzner og ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o19932>, <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o92758>.
 53. ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o19992> og <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o95361>.
 54. Blant nyere studier, se for eksempel Stroh-Wollin (2016, 2020) og Pfaff (2019), med referanser.

- **laip̃a** kan forklares i forbindelse med verbet *leiða* (bl.a. ‘lede, føre; følge’),⁵⁵ adjektivet *leiðr* (‘lei, ubehagelig, utålelig’), substantivene *leiði* (n. ‘farbar vei; medvind’; også ‘gravsted, gravmerke’) eller *leið* (f. ‘reise, ferd’). *Leiði* er i tillegg kjent som et jotunnavn (Egilsson og Jónsson 1931: 365). Ved dobbeltlesing av **p**, altså **laip̃ þa**, kan imperativsformen *leið* (‘led, før!’) vurderes, sammen med adverbet *þá* (‘så, da, såleis’), eller det kan forklares som preteritum av *liða* (‘fare, passere, gå (bort, hen, forbi)’).

Noen tolkningsrammer kan foreslås, om enn usikre.⁵⁶ Begynnelsen med **la slóþ** kan for eksempel tydes som *lá slóð* «[det/her] lå (en) sti/vei» eller «[det/her] lå (et) spor». Alternativt kan det forklares som sammensetningen *lá-slóð* (‘bølge-sti/vei’), en poetisk referanse til vann(strøm). *Slóð* forekommer i poetiske uttrykk og flerleddede kenninger (Egilsson og Jónsson 1931: 520, 387), som blant annet *lj-slóð* (‘fisk-vei’ = ‘sjø’).⁵⁷ Resten av teksten, med **fila en laip̃a**, kan fullføre det poetiske utsagnet, for eksempel: *lá-slóð Fila en leiða*, «Filis bølge-sti den leie» eller *lá-slóð Víla en leiða* «Elvenes bølge-sti den leie». Dette er konstruerte forslag, særlig hvis noen av referansene skal ha en mytologisk forankring. Avslutningen med frasen *en leiða*, «den leie, ubehagelige» kan likevel gi mening.⁵⁸ Som nevnt kan **en** fungere som et bestemmende ledd til adjektivet *leiðr*, i hunkjønn *en leiða* (jfr. *in leiða* i skaldedikt).⁵⁹ Utsagnet er da en negativ, men billedlig ment, beskrivelse.

Med andre tolkningsrammer kan vi spore alternative betydninger og funksjoner til **fila**. Det kan være en avledning av *fell* (n. ‘fjell’), brukt i genitiv eller nominativ. I en analyse av norske fjellnavn så Indrebø på

55. Spurkland (1991: 96–97) drøfter enkeltbelegg på skrivemåte <ai> for /ei/ i innskrifter fra Bryggen som han forklarer som en arkaisk måte å gjengi diftongen på. Om betydningene av verbet *leiða*, se Fritznér, bl.a.: «[...] sætte noget i saadan Bevægelse at det gaar, kommer, liðr (se *liða* 1) upers. leiðir þá».
56. Takk til kollegaer for gode diskusjoner: Odd Einar Haugen, Karl G. Johansson og Lisbeth Imer.
57. Se også databasen til *The Skaldic Project*: <https://skaldic.abdn.ac.uk/m.php?p=wordtextlp&i=260556> og <https://skaldic.abdn.ac.uk/m.php?p=kenning&i=54>.
58. Takk til Odd Einar Haugen for dette forslaget og nyttige innspill til tolkningen av innskriften.
59. Se Gade (2007: 748), samt *The Skaldic Project*: <https://skaldic.abdn.ac.uk/m.php?p=verse&i=1255>.

‘Fillefjellet’ som den rette navneformen for Filefjellet (Indrebø 1936: 62–73). Førsteleddet kunne forstås som genitiv av et substantiv eller særnavn **filla* eller alternativt som **filli* (begge avledet av *fell*; se s. 70–72). Forklaringene bak stedsnavnet varierer (jfr. Sandnes og Stemshaug 1997: 144), men det er mulig at **fila** i innskriften viser til en fjellvei ved et substantiv som **filli* eller **filla*. Første delen av teksten kunne lyde: *Lá slóð-filla* «[Her/Det] lå (en) fjellvei». Resten kan si noe om hvor eller hvordan veien løp: *en leið þá*, «og gikk såleis». Eller innskriften kan beskrive en krevende vei: *Lá slóð-filla en leiða* «[Her] lå den leie fjellveien». Loftets beliggenhet oppe i fjellterrenget vil kunne støtte denne tolkningen. Enda et alternativ er å analysere **fila** ut fra Indrebøs omtale av et forslag av Helland (ifølge Indrebø misvisende om Fillefjellet); leddet «file-» forklares som «fjølvegg millom tvo rom, plankeverk, gn. -fili» (Indrebø 1936: 66). Runene står på en veggstokk i et loft, og det kan være at innskriften av en eller annen grunn skildret plankeveggen (kalt *slóð-fila*, bokstavelig ‘fjølvei’) som den leie. Kunne utsagnet ha noe å gjøre med frakting eller oppføring av stokker?

En tredje tolkningsvei tar høyde for at flere enheter ser ut til å begynne på /l/, for eksempel **las lōpfi la en laiþa** (evt. **laen laiþa**) eller **las lōpfi la en laiþa**. I første tilfelle kan den avsluttende frasen *lá en leiða* («den leie vannstrømmen/bølgen») være interessant. I den andre rekken kan **lōpfi la** som nevnt være relatert til klede, tøy og loddent stoff. Islandsk har *fila* som blant annet betyr: «**fila** (-u, -ur) f. 1. (*samlodandi, greið ull*) usammenfiltret, sammenhengende Uld».⁶⁰ Finnesloftets **fila** kan være et belegg på bruken av *fila* som en gammelnorsk betegnelse på (ull)stoff – her kanskje beskrevet som den leie fordi det var ubehandlet. Innledende **las** byr likevel på vansker. En oppramsing av usammenhengende ord er ikke overbevisende, men (*h*)*lass* (‘lass, mengde; byrde’) er formelt mulig. Innskriften kunne ha formen *Lass: lodþila en leiða*, «Et lass (en byrde): den leie (bryssomme) ullfillen». Om **las** skal gi et verbal, får vi problemer med den grammatiske strukturen, men imperativsformen *læs* (‘låse, lukke; forsegle’) kan gå hvis det første ordet utgjør en oppfordring, etterfulgt av uavhengig omtale av noe som skulle lukkes (fikses), for eksempel: *Læs! Lodþella en leiða*. «Lås (lukk)! Den leie lodne

60. Se Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók*: <https://blondal.arnastofnun.is/faersla/227114/merkja/fila>.

revnen/sprekken». Teksten kan ha vært et humoristisk-poetisk utrop om noe som var til bry på grunn av sine egenskaper.

Tolkningen er usikker, men jeg vurderer det som mest rimelig at hensikten var å skape et språklig lekende eller billedlig utsagn. Runeinnskriftene fra middelalderen inneholder eksempler på språklek og smågåter med likelydende ord. En parallell kan være N 392 fra Hopperstad stavkirke, tolket som *Lokarr fal lokar sinn i lokarspónum*, «Høvl [navn] skjulte sin høvl i høvlspåner», med det egentlige budskapet om at en holdt tann for tunge (Olsen 1957: 205–208). Videre arbeid kan gi flere nøkler. Kontekstuelle trekk er interessante. Runene står mellom to sprekker som danner en ramme. Kanskje inneholdt innskriften en oppfordring som viste til en brysom sprekk eller vansker med sammenføyning (jfr. betydningene til *fella* ovenfor). På samme stokk, under innskriften er flere riss utformet som bølgende linjer eller halvsirkler. Disse kunne være ment som tegninger som hørte til innskriften (jfr. elementet *lá*, også gjentatt i de to runene **la** som står over innskriften). Loftet som helhet er viktig: Første etasje ble brukt som forråd der en kunne oppbevare ulike varer. Risteren laget kan hende en gåtefull flertydig innskrift som spilte på de omgivelsene. Andre innskrifter støtter inntrykket av en setting der ulike kunnskaper kom til syne, ikke minst oppfordringen om å drive med runetyding.

Innskrift 6

Innskriften er på femte stokk telt nedenfra i vestveggen til den sørlige buen. Når en står med ansiktet mot døren, er innskriften til venstre for inngangen. Runene er skåret inn langs øvre del av stokken, høyden fra golvet er 152–153 cm. Avstanden fra vertikalen i siste rune til innerste dørkarm er på 60 cm. Undersøkelsene høsten 2017 avdekket noen runer og runelignende former, samt andre innrissinger på denne delen av veggen (runeformer **k**, **r/b** og **p**, riper som minner om **f** og **i**, et dyrehode og et par skipsstevner). Denne innskriften ble oppdaget i 2019. En rekke diagonale riper krysser runene; avhengig av avstand og vinkel er runene mindre tydelige enn andre innrissinger.

Innskriften inneholder en lengre sekvens på seksten og en kort på fire runer, avstanden mellom de to er på litt over 2 cm. Den første delen dekker 11,7 cm, den andre 1,8 cm. Tegnhøyde i den lengre sekvensen er mellom 2,5–3,5 cm; de første fem-seks runene er noe høyere enn andre,

Figur 7a-b. Innskrift 6. Foto og avtegning av runeformene.

s-runen er på sirka 1,5 cm. I den andre sekvensen er største høyde 2,4–2,5 cm.

1	5	10	15	20
ƿ	ḿ	ʀ	*ʰ	ʰ
1	1	1	1	1
b	m	l	y	h
f	p	o	r	k
h	n	i	a	s
t	b	m	l	y

Selv om noen kvister er svake, kan runene identifiseres. Første rune er delvis under en strekkfisk, men detaljene er synlige. Det er en ƿ **f** med to svakt buende kvister. Andre rune er ḿ **u** der buen utgår fra toppen.

Tredje er 𐀃 **p** med en liten smal belg. Fjerde rune 𐀄 **o** har to korte kvister på venstre side, de ligger et stykke fra hverandre. Femte rune 𐀅 **r** har et svakt rundet hode som utgår fra toppen, den er ikke helt lukket på midten. Det samme gjelder runens fot. Sjette er 𐀆 **k** med en nesten rettvinget kvist. Sjuende rune 𐀇 **h**, åttende 𐀈 **n**, niende 𐀉 **i** og tiende 𐀊 **a** er i alle trekk tydelige. Ellevte rune er 𐀋 **s**, den er ikke punktert. Tolvte rune er 𐀌 **t**, kvisten på toppen er svakt synlig. Trettende rune 𐀍 **b** har to runde belger som ikke når helt inn i staven; bunnen til den øvre knytter seg til den nedre belgen. Fjortende rune er 𐀎 **m** med to rette kvister. Femtende rune 𐀏 **l** har en liten skade ved toppen som gjør kvisten mindre synlig. Sekstende rune 𐀐 **y** har en noe lengre venstre kvist som dessuten faller sammen med en annen linje i trevirket. Etterfølgende sekvens innledes med 𐀑 **h** der nederste del er noe skadet. Dernest står 𐀒 **n**, med små skader ved toppen. Tilsynelatende kan runen ha en strek på venstre side, men undersøkelsen viser at dette hører sammen med tilfældige riper. Etter dette står en 𐀓 **s** uten punktering. Til sist står 𐀔 **i**, heller ikke her kan det avdekkes punktering. Toppen er skadet, tegnets synlige høyde er på 2 cm, men kan ha vært rundt 2,5 cm, som med de andre. Enkelte trekk skaper inntrykk av en kvist, men dette er tilfeldig.

Innskriften inneholder en fullstendig *fuþork* som følger det vanlige oppsettet. Sekvensen **hnsi** kan minne om en etterligning eller forvanskning av alfabetets andre gruppe, med runene **hnias** (jfr. **tbmly** i innskrift 3; om avvik i runerekkens ulike grupper, se Fjellhammer Seim 1998: 125ff). De fire runene kan dessuten synliggjøre hvilke grafiske trekk en kunne bygge på ved framstilling av runer i denne gruppen. Antall tegn kan være interessant, hvis runerekken her ble brukt til optelling (om komputistisk bruk av runer, da spesielt om kalenderruner, se Lerche Nielsen 2019).

Ellers minner **hnsi** om eiendomspronomen *hans* som i noen innskrifter er belagt som **hns**, uten at dette forklarer den avsluttende **i**-runen. En mulighet er et forkortet eller sammendratt navn, som *Hans/Han(n)es/Hanse* (Lind 1905–1915: sp. 483–484). Når runerekken er utvidet med andre elementer, er det gjerne personnavn som tas med (Fjellhammer Seim 1998: 217–222), dette er mest kjent fra innskrifter på løse gjenstander. Alternativt er **hnsi** et enkeltord, for eksempel substantivet 'høns', med mulige former som *hæns*, *hænsn* eller *hænsni*. Kanskje tjente det som et tilnavn eller en karakteristikk av noen.

Innskrift 7

Innskriften er på fjerde stokk telt nedenfra i østveggen i sørbuen, nær det nordøstlige hjørnet. Høyden fra golvet er rundt 110 cm, avstanden fra første rune til hjørnet rundt 63 cm. Runene er omtrent midt på stokken, under en større sprekke og over en rekke innrissede diagonale linjer. Flere av linjene krysser hverandre og danner et rutemønster. Under innskriften finnes en sirkelformet figur, delt i flere sektorer. Den ytre ripen som danner sirkelen er samtidig av tvilsom karakter, det er usikkert om den var ment å inngå i figuren. I så fall kan figuren beskrives som en lang vertikal stav med flere kryssende linjer; formen ligner på en **h** med lange og ekstra bistaver. Denne delen av veggen bærer en god del annen graffiti, noen riss har runelignende former (se nedenfor).

Stokkens overflate er mørkere rundt sprekken, og runene synes svakere enn annen graffiti. Toppene er delvis skadet, og innskriften er i det hele mer forvitret enn andre inne i buen. Noen sprekker skjærer gjennom stavenes nedre deler; runene kan opprinnelige ha vært lengre, nå er høyden 1,5–2,7 cm. Noen kvister er delvis uklare. Innskriften har fjorten eller femten runer; tallet avhenger av hvordan vi bestemmer en strek som står i midten. Avstanden mellom vertikale i første og siste rune er på 7,2 cm. Visuelt kan runene deles i tre grupper takket være små mellomrom. Tegnene er gjennomgående smale, særlig i begynnelsen av innskriften, mens inne i andre gruppe er det større plass mellom enkelte av linjene.

¹ R I Þ N ⁵ R N I I R ¹⁰ Þ I I R ¹⁵
rapu runjar þesar

Første rune er en lukket **R r** der det svakt kantede hodet og foten er knyttet til staven. Andre rune er **I i**, med en tydelig kvist på venstre side. Tredje rune **Þ þ** har en smal belg omtrent på midten, stavens synlige høyde er rundt 1,5 cm, men den kan ha vært lengre. Buen til fjerde rune **N n** utgår fra toppen. Femte rune er **R r** der toppen er noe skadet og forvitret, i midtdelen ser foten ikke ut til å gå inn til staven, den knytter seg til hodet (som rører staven). Sjette rune er **N n**, også den skadet, men konturene viser at buen starter fra toppen. Begge **u**-runene har en smal utforming. Sjuende rune er en usikker **þ** **n**, alternativt kan det være en tilfeldig strek eller **I i**. På høyre side er det synlige rester etter en høyt plassert kvist som kan minne om **I i**; toppen er skadet, den vertikale

Figur 8a-b. Innskrift 7. Foto og avtegning av runeformene.

staven har vært lengre, og dermed er runen vurdert som **n**. Neste strek kan stå for **l** **i** eller være en tilfeldig stav som skyldes risterslurv. Slikt kan ha oppstått om en først risset et antall staver og dernest utstyrte disse med kvister og belger. En annen forklaring er at streken tilfeldigvis løper gjennom samme felt som innskriften; vi ser at den fortsetter nedover. Niende rune er **l** **a** der staven og kvisten er tydelige. Tiende rune er **R** **r** med en skadet topp; det smale hodet er knyttet til staven øverst og

avslutter langs foten nederst. Slik har **r**-runene en del varierende trekk. Ellevte rune er **ᛞ** **þ**, med en noe større belg enn rune nr. 3. Tolvte rune **ᛦ** **e** og trettende **ᛦ** **s** er begge punkterte, og dette synes godt til tross for mindre skader i feltet. Fjortende rune **ᛦ** **a** har en fullt synlig kvist. Staven er nærmere 3 cm, dette kan ha vært den opprinnelige høyden på runene. Sist står en smal lukket **ᛦ** **r**, det svakt rundede hodet utgår noe nedenfor toppen.

Innskriften inviterer til runetyding, ved dobbeltlesing av **þ** i **raþu** får vi *Ráð þú rúnar þessar*, «Råd/tyd disse runene!». Tilsvarende uttrykk med små variasjoner er kjent fra flere runeinnskrifter (Nordby 2018; Nordby 2012 [publ. 2013]). Den ekstra staven i **runar** er merkelig. Siden det finnes andre streker omkring runene, kan det være at den egentlig ikke var en del av tegnene. Tar vi den med i lesingen som **i**, får vi **runiar** – kanskje risterslurv eller et uttalebasert trekk (palatalisering). Sammenligningsvis kan nevnes N 171 fra Vinje kirke med risterformelen **ræist uinar þesr** (forklaringene forutsetter feil: **r** utglemt, **i** skyldes feil antall staver). I innskriften fra Finnesloftet kan det ha vært en tilsiktet feil siden teksten handlet om runetyding – det var muligens en lekende forvanskning av selve ordet ‘runer’.

I denne delen av buen bærer flere av stokkene annen graffiti – en miks av linjer og streker som går i ulike retninger, blant disse noen gjenkjennelige motiver. Feltet ved innskriften har noen enkelttegn eller runelignende former, et par ser ut som store **m**-runer. Spesielt interessante er rader med hester som er tegnet på flere av stokkene (se Figur 9a-b, samt Figur 15b). Tegningene er synlige på begge sidene av en innsatt strekkfisk, det ligger sannsynligvis flere figurer under planken. Til venstre for strekkfisken, nær runeinnskriften, kan vi se et par større hester, med hoder vendt mot venstre. Noen av hestene er forholdsvis fint og detaljert utført. Under disse finnes enklere hestetegninger. Det samme ser vi til høyre for strekkfisken. Der kan vi følge en tydelig linje fra en av de øvre stokkene med større og mer naturtro framstillinger av hester ned mot lavere stokker der strektegninger gjentar motivet. Jo lavere vi kommer, dess enklere og mindre blir tegningene. Samlet sett minner figurene om tegneøvelser, noen var kanskje til og med tegnet av små barnehender.⁶¹

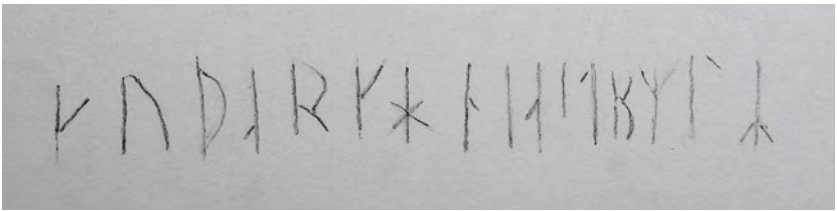
61. Hester har vært et populært visuelt-symbolsk motiv i ulike perioder og kontekster; om hestemotiv i innrissinger fra norske gårdsbygninger fra 1600–1800-tallet, se for eksempel Kostveit (2018).

Figur 9a-b. Eksempler på hester av finere og enklere utforming.

Innskrift 8

Innskriften er på sjette stokk telt nedenfra i den utvendige vestveggen til den sørlige buen. Runene finnes til høyre for en strekkfisk, langs nedre del av stokken. Høyden fra golvet er 160–161 cm. Runene er forvitret, men delvis synlige som konturer. Innskriften dekker sirka 18 cm, fra vertikalen i første til siste rune. Ved hjelp av omhyggelig undersøk-

Figur 10a-b. Innskrift 8. Foto og avtegning av sporbare runeformer.

kelse, med lys fra ulike vinkler, kan alle runene identifiseres, ut fra sine bevarte trekk (som vist på Figur 10b). Det ser ut til at i alle fall noen av tegnene har vært mellom 2,5–3,5 cm høye.

¹ ⁵ ¹⁰ ¹⁵
 ƿ ƚ Ʀ ʀ ʁ * ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ
fuporkhniastbmly

Første rune er ƿ **f**, en rett kvist og midterste del av hovedstaven synes best, stavens synlige størrelse er på omtrent 1,5 cm. Andre rune er ƚ **u**, med øverste del synlig. Tredje rune er Ʀ **p**, både staven og den runde belgen kan spores. Fjerde rune er ʀ **o**, staven og en kvist er enklest å spore. Med femte rune ʁ **r** og sjette ʁ **k** er øverste deler synlige. Sjuende rune er * **h** der midterste del av staven og begge kvistene er synlige. Åttende rune er ʁ **n**, deler av staven og kvisten er synlige. Niende rune er ʁ **i**, også sporbar. Tiende rune er ʁ **a**, deler av staven synes best, noe av kvisten lar seg spore. Ellefte rune er ʁ **s**. Tolvte er ʁ **t**, av denne runen ser en best øvre del med en svak kontur av kvisten. Trettende rune er ʁ **b**, deler av staven med runde belger er synlige. Fjortende rune er ʁ **m**, øvre del med rette kvister kan spores. Femtende rune er ʁ **l** med enda

svakere konturer. Avstanden mellom denne og forutgående rune ser ut til å være noe større enn ellers. Til slutt står λ γ , noe av staven med rette kvister er synlige.

Dette er en fullstendig *fubork*, akkurat som i innskrift 6. Mens sistnevnte finnes på den innvendige vestveggen, står denne innskriften på den utvendige veggen til buen; begge er altså plassert nær inngangen til rommet. Det er vanskelig å vite om det kan ha vært en bestemt og planlagt plassering, men de parallelle forekomstene er interessante vitnesbyrd om bruken av alfabetet i en gårdsbygning. Alfabetet kan ha vært oppfattet som et passende praktisk og visuelt virkemiddel. Kanskje markerte velkjente runesekvenser på sin egen måte inngangen til buen.

Innskrift 9

Innskriften finnes på sjettede stokk telt nedenfra i vestveggen til den sørlige buen utvendig. Den er risset på samme stokk som nr. 8. Plasseringen er nær buehjørnet, runene går inn mot hjørnet. Høyden fra golvet er 159–160 cm. Innskriften er såpass forvitret at de fleste tegnene nesten ikke lenger synes. Enkelte steder går det an å se konturer. Slik kan en spore omtrent 18 kortere eller lengre staver som samlet dekker rundt 14–15 cm. Ingen translitterering og lesning av innskriften kan foreslås på dette tidspunktet, dermed er heller ikke en avtegnning tatt med her. Noen synlige former kan være en **u** (mulig plass nr. 3 i rekken av staver), **k** (nr. 4), **h** (nr. 5) og **r** (nr. 6). Litt lenger mot høyre står muligens en **f**. Et annet sted på den samme stokken er det i tillegg mulig å skimte former som minner om runene **f**, **u** og **u**. Kanskje har disse sammenheng med runealfabetet som gjentakelser og imitasjoner.

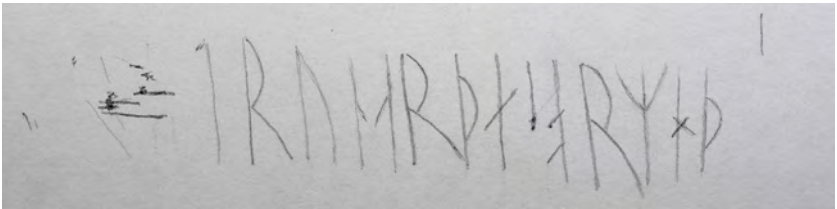
Figur 11. Svakt synlige riss som hører til innskrift 9.

Innskrift 10

Innskriften er på fjerde stokk telt nedenfra i gangen mellom buene, stokken hører til sørbuens vegg. Høyden fra golvet er 84–85 cm. Sam-

menlignet med innskrift 1, er denne et stykke innover i gangen, på et nytt veggparti etter en strekkfisk. Overflaten på stokken er utglattet, runene er svakt synlige. Plasseringen og vinkelen (med lite rom inne i gangen) gjør det krevende å studere og fotografere innskriften.

Begynnelsen ser ut til å være utvisket, og trevirket har dessuten flere småskader. Fjorten runestaver er likevel tydelige. Avstanden mellom vertikale i første og siste rune er cirka 9,3 cm. Foran den første identifiserbare runen finnes merker som tyder på at innskriften kan ha vært lengre. Tegnhøyde er 2–2,5 cm, s-runen er nærmere 1,3 cm.

Figur 12 a-b. Innskrift 10. Foto og avtegning av runeformene.

—¹ᚠᚱᚢᚠ⁵ᚠᚱᚢᚠ¹⁰ᚠᚱᚱᚱᚱᚱ
 —ᚠrunarþæsormhp

Første rune som kan leses med en viss sannsynlighet, er ¹ **t** (alternativt **i**) – en vertikal stav, med svakere nedre del, er synlig. Ved toppen er det en liten skade i trevirket, men en kan se spor etter mulig kvist øverst til venstre. Andre rune er en lukket **R r** med et rundet hode som utgår fra toppen. Tredje er en smalere type **ᚢ u**. Fjerde rune er **ᚠ n**, den synlige delen er kortere enn ved de forutgående runene. Femte rune er ¹ **a**, her

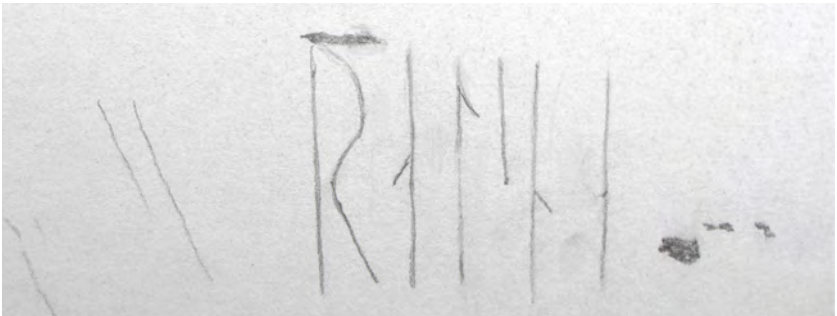
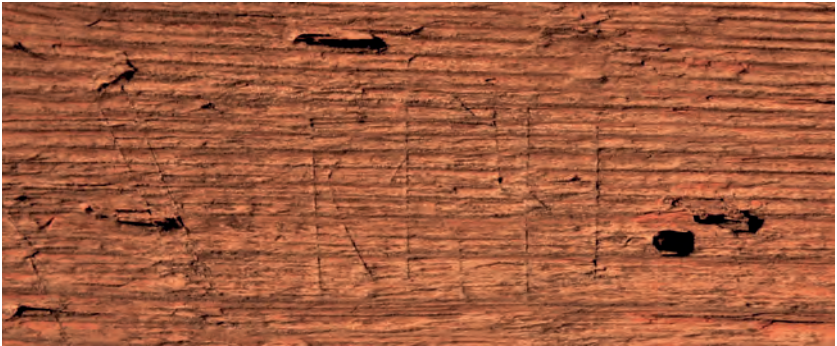
er både staven og kvisten lengre enn ved **n**. Sjette rune er **R r**, det runde hodet utgår fra toppen og ser ut til å avslutte langs foten. Sjuende rune er **Þ þ**, belgen er av rund utforming, litt svakere synlig enn staven. Åttende rune er **† æ**, med en lang diagonal tverrstrek. Niende rune er **† s** der punkteringen er et lite hull. Tiende rune er **† o**, kvistene forholdsvis jevnt fordelt langs staven. Det kan se ut til at en ekstra linje krysser runen, men dette er et tilfeldig trekk. Ellevte rune er **R r** av lignende utforming som nr. 6. Noen merker i trevirket hører ikke til runen. Tolvte rune er **Y m**, med nærmest rette kvister. Trettende rune er *** h** med kvister som krysser hverandre tett til høyre for staven. Til sist står **Þ þ**, den er noe kortere og med mindre belg enn nr. 7.

På samme måte som i innskrift 7 finnes her et uttrykk med *rúnar þesar*, «disse runene»; skrivemåten **þæsor** er et mulig dialektalt vokalharmonisk trekk hos risteren (flere norske middelalderinnskrifter inneholder tilsvarende belegg). Dette indikerer at innskrift 7 og 10 har hatt ulike ristere; samtidig har verken den ene eller den andre markert dobbeltkonsonant. Regner vi med at det første synlige tegnet er **t**, og at det har stått noen flere runer før den, kan for eksempel verbet *reist* ('risset') ha innledet teksten. Da er teksten en risterformel som forteller om en person som ristet runene. Slutten med **mhp** kan være initialer, et forkortet navn eller et annet ord. Det kan ha tjent som en ønsket forvansking av innskriften der noen viste fram sine kunnskaper om «disse runene». En annen forklaring er at de små kryssende kvistene til høyre for nestsiste rune var feilaktige, kanskje var meningen å riste **mep/mæp**.

Gangen mellom buone har således to runeinnskrifter, begge er på veggen som hører til den sørlige buen. Andre steder i gangen finnes det enkeltstående markeringer – noen mulige runer, bokstaver eller riss som imiterer gjenkjennelige grafiske former. I nærheten av slutten på innskrift 11, finnes enkle småriss der én i sin form ligner på **u**. Et annet sted står en lang stav med en kort tilknyttet strek på venstre side – formmessig samsvarer det med en **a**, men dette kan være tilfeldig. Et annet tegn har utforming som **l**, et tredje kan være majuskelen **M** eller vise runene **l** og **t** tett sammenskrevet, med tilknyttede kvister. Den type markeringer i gangen og inne i sørbuen viser at skillelinjen mellom skrifttegn og andre visuelle formasjoner ikke alltid er entydig. Mennesker som tok veggflatene i bruk, kan ha laget merker der de tok utgangspunkt i noen kjente former, men skapte egne versjoner av dem.

Innskrift 11

Innskriften er på sjetten stokk telt nedenfra, i den utvendige vestveggen til sørbuen. Runene er skåret inn i stokkens øvre del, til høyre for en strekkfisk. Høyden fra golvet er 173–174 cm, avstanden fra vertikalen i siste rune til buehjørnet er 80,5 cm. På den samme stokken finnes innskriftene 8 og 9. Innskriften består av seks runer, avstanden mellom vertikale i første og siste rune er rundt 3,3 cm. Til venstre for første rune er det risset noen skrånede streker som ikke hører til innskriften. Tegnhøyde varierer mellom 1,8–2,3 cm, **s** er nærmere 1,2 cm.

Figur 13a-b. Innskrift 11. Foto og avtegning av runeformene.

¹ R ⁵ r ¹ a ¹ s ¹ n ¹ a
ralnsnā

Første rune er en åpen type R r der det runde hodet og foten ikke knytter seg til staven. Øvre del er svak og nedslitt, men likevel sporbar. Andre rune er ¹ a med en tydelig kvist på venstre side. På toppen skaper noen

trekk i trevirket inntrykk av en bueformet linje, men nærmere undersøkelse avkrefter dette. Tredje rune er ᚠ ᚠ, delvis utvisket på midten, mens resten av staven og kvisten fortsatt synes. Fjerde er punktert ᚦ ᚦ, den korte streken avslutter med et lite hull. Femte rune er ᚠ ᚠ med en kvist som er plassert litt lavere enn ved rune nr. 2. Siste rune er lest som en usikker ᚠ ᚠ. Den er kortere enn andre med full lengde. På midten synes et merke som minner om punktering. Etter undersøkelsen er det vurdert som en kort kvist som skjærer over staven på venstre side (alternativt kan det være ᚠ ᚠ).

Runene **ra**lsnā gir ikke noen umiddelbar mening; det kan minne om et navn, men vi har ikke direkte belegg som ligner. Om vi ser innskriften sammen med andre funn fra loftet som kan tematisere (deler av) bygningen, gir **ra** assosiasjoner til substantivet *rá* (f. 'hjørne, krok'). Andre betydninger av ordet er 'trestolpe, stang; rå (på skip)'; samt 'rådyrhunn'. Det nettbaserte *Lexicon of Medieval Nordic Law* forklarer: «It is used to refer to a boundary or boundary line marked by pole or poles [...] It is also combined with other nouns to indicate the function of the boundary referred to (frequently depending upon the context): village, highway, farmland, curtilage, enclave or plot». ⁶² Med innskriften plassert på den utvendige bueveggen nær hjørnet, vil omtale av hjørnet eller en trestolpe som markerte loftets hjørnedel, kunne gi mening. Resten kan inneholde en sammendratt form (uten rotvokal) av et ord som beskrev hjørnet/stolpen nærmere. ⁶³ Sekvensen **snā** kan også stå for eiendomspronomenet *sína* (hunkjønn), men da er **l**-runen til overs. I lys av andre innskrifter er det mulig at **ra**lsnā var en tydingsoppgave; runene er ristet nær alfabetet på samme veggflate. Utprøving av noen vanlige lønrunestrategier har ikke gitt resultat; innskriften må foreløpig stå som utolket.

Innskrift 12

Innskriften er på femte stokk telt nedenfra i sørveggen til sørbuen, i nærheten av innskrift 4 og tre motiver med stiliserte dyrehoder. De fire runene står over det midterste av hodene, de er til vanlig skjult under den innsatte strekkfisken (se Figur 14). Høyden fra golvet er 111–112 cm. Av-

62. Se: <https://www.dhi.ac.uk/lmnl/nordicheadword/displayPage/4238>.

63. For eksempel *lauss* (adj.), 'løs, ledig', også 'tom, uten last' (om skip). Se ONP: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o48319> for belagte bøyningsformer. Se også *lausn* (subst., f.) 'løsning; godtgjørelse, betaling'.

Figur 14. Innskrift 12.

standen mellom siste vertikal i innskrift 4 og første vertikal i innskrift 12 er rundt 13 cm. Tegnhøyde her er mellom 2,3–2,8 cm.

¹
 ƒ ũ ŕ
fuor

Første rune er ƒ **f** med to bøydde kvister. Andre rune er ũ **u** der buen utgår fra toppen. Den strekker litt lengre ned enn hovedstaven. Tredje rune er ŕ **o** med to små kvister som er plassert et stykke fra hverandre på staven. Fjerde rune er en åpen ŕ **r** der hodet utgår fra toppen. Foten når på samme måte som ved rune nr. 2 lengre ned enn staven.

Runene **fuor** minner om begynnelsen på runerekken, det kan være en påbegynt *fuþork*. Muligens ble den ikke fullført fordi risteren ved en slump eller feiltagelse glemte å ta med den tredje runen i alfabetet – **þ**. Alternativt kan det være en bevisst lek med eller forvansking av deler av alfabetet, sett i sammenheng med andre funn.

4 Avsluttende diskusjon

Av de tolv runeinnskriftene fra Finnesloftet er elleve lest, og mulige tolkningsforslag er drøftet i hvert tilfelle. Én lengre sekvens er såpass forvitret at det foreløpig har vært best å avstå fra lesninger. Oppsummert er innskriftene følgende; her er de ordnet etter karakteristiske innholdselementer, som (deler av) runerekken, omtale av runetyding eller runerissing, innskrifter med egnavn og til slutt andre utsagn:

Innskrift	Translitterert	(Mulig) tolkning
Nr. 12	fuor	Påbegynt fuþork (med feil/forvasking)
Nr. 3	tbmly	Siste gruppe i fuþorkrekken
Nr. 8	fuþorkhniastbmly	Fuþork
Nr. 6	fuþorkhniastbmly hnsi	Fuþork + forvasking av andre gruppe el. egennavn/et annet ord
Nr. 7	raþu runjar þesar	<i>Ráð þú rúnar þessar,</i> Råd/tyd disse runene!
Nr. 10	—trunarpæsormhþ	<i>[reis]t rúnar þessar mþþ,</i> ...[riste]t disse runene mþþ.
Nr. 2	kyþa	<i>Gyða,</i> Gyda
Nr. 4	:suæʰiʰni:iknbløþ	Tolkningsforslag: <i>Sveim i Kinn bjó b[...],</i> Sven i Kinn bodde/holdt/drev [...]. (Evt. <i>Sveim</i> + et annet navn)
Nr 1	halsinra	<i>Hals [i] innra,</i> indre hals (henvisning til gangen mellom buene)
Nr. 5	lasloþfillaenlaipþa	Usikker; språklek el. billedlig utsagn, f.eks.: - <i>Lá slóð-filla en leiða,</i> [Her] lå den leie fjellveien. - <i>Lás: loðfila en leiða,</i> Et lass (en byrde): den leie (bryssomme) ullfillen. - <i>Lás! Loðfella en leiða,</i> Lås (lukk)! Den leie lodne revnen/sprekken.
Nr. 11	ralesnq	Utolket; jfr. ordet <i>rá,</i> '(hjørne)stolpe'.
Nr. 9	enkelte synlige runeformer	Uleselig, med en rekke staver

De elleve lesbare innskriftene har til sammen 117–119 runer (avhengig av vurderingen av enkeltriss i nr. 4 og 7). Settet med typologiske former viser ikke noen særegne eller avvikende trekk (sett bort fra små grafiske variasjoner ved for eksempel **b** og **r**). Det finnes ikke noen eiendommelige former som for eksempel kunne peke mot særlige seinmiddelalderlige drag. Innskriftenes trekk passer generelt sett med dateringen på 1300-tallet, og de antyder heller ikke noen stor avstand i tid mellom de enkelte innskriftene. Grunnlaget er 16-tegns *fuþork*, med enkelte utvidelser. I innskrift 4 er det brukt **þ** **ø**, i innskrift 10 **†** **æ**. Det forekommer enkelte punkterte runer: **†** i nr. 5 og 7 (evt. siste rune i nr. 11); **†** er med i nr. 5, 7, 10 og 11, det er som kjent en grafisk markør ved **s**, ikke en representasjon av ulik lyd kvalitet. Punkteringene er utformet som små

prikker eller trekkanter – det siste ser vi gjerne når knivbladets topp skjærer inn i trevirket. Av andre grafiske trekk kan det nevnes belegg på to binderuner – i nr. 1 og 5. Skilletegn er på samme måte sparsomt belagt: I innskrift 4 er det et tydelig tegn i form av tre prikker. Samme innskrift innledes sannsynligvis med et lite merke foran første rune, mens innskrift 1 har et avsluttende knivstikk. I innskrift 7 kan vi muligens finne en visuell inndeling ved hjelp av små mellomrom; innskrift 6 er tydelig ordnet i to sekvenser.

Blant individuelle grafiske variasjoner kan vi legge merke til ulike former ved **r**-runer, for eksempel åpne eller lukkede, rundere eller kantete former, samt gjennom måter hode og/eller fot knytter seg til staven på. Samme gjelder **b**-runer der vi dessuten finner varierende størrelse på belger, samt en form der den nedre belgen avslutter høyere oppe enn stavbunnen (se nr. 3, jfr. nr. 4). Den fullstendige runerekken i innskrift 6 kan tjene som en slags lærebok-*fubork*, men også her er **b** interessant med belger som ikke går helt til staven; den øvre knytter seg til den nedre. Ellers ser det ut at innledende **f** i denne innskriften har bøyde kvister, det samme gjelder innskrift 12, mens det som er synlig i innskrift 8, viser en rett kvist. I enkelte tilfeller (f.eks. nr. 3 og 5) har **t**- og/eller **l**-runer sine kvister plassert et stykke lavere enn stavtoppen. Materialet er begrenset, og beleggene på individuelle grafiske trekk for få til å kunne tillate identifikasjon av bestemte risterhender bak innskrifter. Vi ser vekslende grafiske og skrive-tekniske praksiser som også kunne variere i rammene av én og samme innskrift (se f.eks. **r**-formene i nr. 7 og 10). Kanskje var slik variasjon et poeng i innskrifter som omhandlet runerising og -tyding eller var ment som lærestykker eller øvelser.

Når det gjelder innhold, har vi i Finnesloftet noen vanlige innskriftstyper sett i lys av middelalderens runekorpus (jfr. diskusjonen i Zilmer 2020), samt enkelte særegne utsagn og sekvenser der tolkningen blir usikker. Innskriftene 12, 3, 8 og 6 gjengir deler eller hele den middelalderlige runerekken. Med unntak av nr. 3 – med sin isolerte runegruppe **tbmly** – er slike alfabetinnskrifter kjent fra både løse gjenstander og bygninger. Vi kan tenke oss skriveøvelser, formidling og deling av kunnskaper, men også visuell repetisjon og imitasjon av sekvenser som folk kjente til og kunne utenat. Funn av et par korte rader med arabiske tall på den sørlige buens østvegg kan nevnes i sammenheng med *fubork*-funnene; disse kan på samme måte dreie seg om øving eller kunnskapsmarkering. Et lite lærings- og kunnskapsmiljø trer fram fra loftets mørke

rom. Med innskriftene 3, 6 og 8 kan vi notere rekkefølgen **-ml-** i siste gruppe; ifølge Fjellhammer Seim (1998: 120) er denne opphavlige rekkefølgen (til forskjell fra **-lm-**) «fortsatt den dominerende utover på 1200-tallet og så langt utover som vi har daterte innskrifter». En av de to helhetlig bevarte *fupork*-innskriftene (nr. 6) er etterfulgt av en sekvens på fire runer som kan forklares på ulike måter. Den andre *fuporken* (nr. 8) står nær en (foreløpig) utolket innskrift. Kan hende var dette oppgaver som måtte løses eller tilsiktede forvanskninger.

En av de lengre innskriftene inneholder en direkte oppfordring om å tyde runer (nr. 7), i denne teksten brukes *rād þú rúnar*-formelen. En annen innskrift (nr. 10) ser ut til å opplyse om at noen ristet runer. De tre tilsynelatende tilfeldige tegnene på slutten kan være en identifikasjon av risteren. Dette er teksttyper som vi kjenner fra annet runemateriale. Navnegraffiti eller innslag med personnavn er også forventede elementer i middelalderens runeinnskrifter. I Finnesloftet er innskrift 2 det mest karakteristiske eksemplet, med kvinnenavnet Gyda; i tillegg kan innskrift 4 inneholde minst ett navn, muligens sammen med en bestemmelse i form av et lokalt gårdsnavn.

Innskrift 1 er interessant – teksten leder oppmerksomheten mot settingen og stedet. Måten dette gjøres på, er å sette en merkelapp på rommet der runene ble til. Ut fra foreslått tolkning omtaler innskriften nemlig den smale passasjen mellom buene i første etasje, betegnet som indre (eller innerste) hals. Muligens ligger det noe lignende bak den utolkede innskriften nr. 11, men dette er usikkert. Noen innskrifter kan ha vært ment som flertydige uttrykk; hva vi klarer å fange av deres opprinnelige hensikt, er begrenset til mer eller mindre sannsynlige forslag. Innskrift 5 er et slikt eiendommelig eksempel. Den er formulert på en slik måte at vi forventer å finne en mening. Ulike tolkningsveier er drøftet, men det endelige svaret kan ikke gis. Det er fristende å knytte ut-sagnet til settingen, tenke på loftets beliggenhet eller bruken av rommene. Men kanskje var innskriften et resultat av tidsfordriv eller en lek med gåter?

Runeinnskriftene var heller ikke de eneste tilgjengelige uttrykksmåtene for folk som brukte, arbeidet eller oppholdte seg på loftet. Inn-rissingene synliggjør mangfoldige skriftlige og visuelle uttrykksmåter. Deler av loftets sørlige bue er kjennetegnet av nærmest et mylder av markeringer. Flere veggstokker har ulike innrissinger, av tilsiktet og mer vilkårlig art. Det samlede materialet omfatter motiver med figurativ graffiti

Figur 15a-b. Eksempler på ulike innrissinger i samspill.

Figur 16. Motiv med fugl.

(fire stiliserte villdyrhoder, noen skipsstevner, en rekke hester, samt én fugl). Det forekommer eksempler på varierende mønster, geometriske formasjoner, samt tegnformer som imiterer runer eller bokstaver. Andre innrissinger er også til stede – fra enkeltriss her og der til større felt med en miks av kortere og lengre streker og andre grafiske former som krysser hverandre i ulike retninger.

Det kan være ulike grunner til hvorfor disse varierte innrissingene ble til på bestemte steder. Deres innbyrdes relasjoner og samspill med andre uttrykksformer og rommet som helhet varierte. Det er mye vi ikke kan avdekke når vi nå ser på de enkelte elementene, selv om de finnes i sin opprinnelige romlige kontekst. Runeinnskriftenes alder er som kjent vanskelig å bestemme; ut fra dateringsrammer for bygget kan vi regne med at de ble til en gang under 1300-tallet. Vi vet ikke i hvilken rekkefølge innskriftene og de andre innrissingene oppstod, for eksempel om noe ble skapt som en reaksjon eller et svar på noe annet. Rommets sammensatte betydningslag, og det vi vet om historisk graffiti som et personlig og samtidig et sosialt og dialogisk fenomen, gir oss noen forståelsesrammer (om innskrifter og graffiti i kirkekontekst, se Holmqvist 2021a). Noen av markeringene kunne samtale eller demonstrere en bevissthet om hverandre. En inspirasjon kan ha vært et ønske

om å legge igjen egne spor på et sted der noen andre hadde markert sin tilstedeværelse.

Både runeinnskriftene og de andre graffiti funnene har en del paralleller blant materialet fra middelalderkirker (om stavkirker, se Blindheim 1977, 1985; jfr. Kostveit 2018, om nyere tids funn fra gårdsbygninger).⁶⁴ Noen overlappende skriftlige-visuelle tradisjoner kunne utfolde seg i kirkelige og verdslige settinger i middelalderen.⁶⁵ Bruksmåtene og hensiktene varierte, selv om noen elementer var felles. Runefunnene viser Finnesloftet som en arena for samhandlinger på en velstående storgård. Samlingen av innskrifter, figurativ graffiti og andre markeringer er bemerkverdig. Tidligere funn i Norge omfatter enkelte runeinnskrifter fra verdslige middelalderbygninger (se Olsen m.fl. 1941–1990).⁶⁶ Dette bildet er nå betydelig utvidet.

Spesielt deler av Finnesloftet virker som en aktivt brukt sone der personlige markeringer, deling av kunnskaper, underholdende uttrykk og små vittigheter fant sin naturlige plass. Med tanke på at første etasje sannsynligvis fungerte som lager, utvider disse funnene vår forståelse av bruken og betydningen av loftet. Det må ha skjedd en god del nettopp inne i den sørlige buen der veggstokkene ble omformet til et skrive- og tegneunderlag. Ristere kan både ha vært folk som regelmessig holdt til på gården og de som besøkte stedet. Markeringene som ved passe lys er godt synlige på stokkene – nå når vi vet at de finnes der – viser hvordan veggene ble en verbal og visuell kanal for personlige uttrykk og samtaler med andre. Ikke alle av deres gåter er løst, men de har åpenbart gitt oss nye innsikter og kunnskaper.

Litteratur

Barnes, Michael P. 1994. *The Runic Inscriptions of Maeshowe, Orkney*. Runrön 8. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.

64. Lignende bruk av gårdsbygninger er også kjent fra andre regionale kontekster, for eksempel Dalarna i Sverige.
65. Holmqvist analyserte i sitt doktorgradsprosjekt (2021b) graffiti-innskrifter som varierte uttrykksformer i ulike settinger, kirkelige og profane.
66. Disse omfatter f.eks. N 130 (Raulandsstua), N 169 (Vindlausloftet) og N 278 (Jästadrøkstua), N 153 (et loft fra Tveito), N 285 (Mølstertunet, Voss).

- . 2011. On the status and transliteration of the additional characters of medieval Scandinavian runic writing. I: *Thi Timit Lof: Festschrift für Arend Quak zum 65. Geburtstag*, red. Guus Kroonen et al, 9–21. Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 67. Amsterdam og New York: Brill.
- . 2013. What is runology, and where does it stand today?, *Futhark: International Journal of Runic Studies* 4, 7–30.
- Berg, Arne. 1995. Finnesloftet gnr. 43, bnr. 4 på Voss. I: *Norske minnesmerker. Hus for hus* 5, red. Arne Berg, 227–240. Oslo: Riksantikvaren, Landbruksforlaget Oslo.
- Blindheim, Martin. 1977. *Stavkirkebyggernes ristninger*. Oslo: Universitets oldsaksamling.
- . 1985. *Graffiti in Norwegian Stave Churches c. 1150–c. 1350*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blöndal, Sigfús. *Íslensk-dönsk orðabók*. <https://blondal.arnastofnun.is/> (sist besøkt 17.03.2021).
- Brekke, Øystein Hellesøe. 2017. Då foreininga kjøpte eit unikt loft på Voss, *Fortidsvern* 2017 nr. 3, 53–60.
- Cleasby, Richard og Gudbrand Vigfusson [Guðbrandur Vigfússon]. 1874. *Icelandic-English Dictionary*. http://lexicon.ff.cuni.cz/texts/oi_cleasbyvigfusson_about.html (sist besøkt 17.03.2021).
- Danske Runeindskrifter*. Nationalmuseet. <http://runer.ku.dk/> (sist besøkt 17.03.2021).
- Dictionary of Old Norse Prose*. University of Copenhagen. <https://onp.ku.dk/onp/onp.php> (sist besøkt 17.03.2021).
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html (sist besøkt 17.03.2021).
- Egilsson, Sveinbjörn og Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog* [2. utgave]. København: Møllers bogtrykkeri.
- Fjellhammer Seim, Karin. 1982. Grafematisk analyse av en del runeinnskifter fra Bryggen i Bergen. Upublisert hovedfagsavhandling. Bergen: Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- . 1998. De vestnordiske futhark-innskiftene fra vikingtid og middelalder: Form og funksjon. Doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

- Fritzner, Johan. *Ordbog over det gamle norske Sprog*.
<http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid=86&tabid=1275> (sist besøkt 17.03.2021).
- Gade, Kari Ellen. 2007. Anonymous poems, Vitnisvísur af Máriú 12. I: *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 7. Poetry on Christian Subjects*, red. Margaret Clunies Ross. Turnhout: Brepols, s. 748.
- Holmqvist, Karen Langsholt. 2021a. Skrift og språk som identitetsuttrykk i graffiti fra norske kirker i middelalderen. *Maal og Minne* 2021/2, 115–166.
- . 2021b. Carving the Self: Portrayals of the Self in Medieval Textual Graffiti from Norway and Connected Territories. Doktoravhandling. Oslo: Norsk institutt for kulturminneforskning og Universitetet i Oslo.
- Indrebø, Gustav. 1936. Nokre fjellnamn i Sogn. *Maal og Minne* 1936, 36–75.
- Jónsson, Finnur (red.) 1900. *Landnámabók (1–3): Hauksbók, Sturlubók, Melabók m.m.* København: Thieles bogtrykkeri.
- Knirk, James E. 1994. Learning to write with runes in medieval Norway. I: *Medeltida skrift- och språkkultur. Nio föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1992*, red. Inger Lindell, 169–212. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia.
- Kostveit, Åsta Østmoe. 2018. *Folkekunst, tidtrøyte eller magi. Figurar på gamle treskjelåvar*. Skien: Telemark forlag.
- Lerche Nielsen, Michael. 2019. Skriften på væggen. Kalenderindskrifter og en allegorisk lønruneformel fra Gotland. *Arkiv för nordisk filologi* 134, 5–23.
- Lexicon of Medieval Nordic Law*: <https://www.dhi.ac.uk/lmnl/> (sist besøkt 17.03.2021).
- Lexicon Poeticum Project*: <https://lexiconpoeticum.org/m.php?p=lp> (sist besøkt 17.03.2021).
- Lind, Erik Henrik. 1905–1915. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala: Lundequistska Bokhandeln.
- . 1920–1921. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden, samlade och utgivna med förklaringar*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.
- . 1931. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden: supplementband*. Oslo: J. Dybwad.
- Melefors, Evert og Eldblad, Anita. 1990. *Sveriges medeltida personnamn. Häfte 9: Gunnur–Hakon*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

- Nordby, K. Jonas. 2012 [publ. 2013]. *Ráð þat, if you can!, Futhark. International Journal of Runic Studies* 3, 81–88.
- . 2018. Lønnruner. Kryptografi i runeinnskrifter fra vikingtid og middelalder. Doktoravhandling. Oslo: Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-69539> (sist besøkt 17.03.2021).
- Olsen, Magnus, Liestøl, Aslak, Sanness Johnsen, Ingrid og Knirk, James E. (red.) 1941–1990. *Norges Innskrifter med de yngre Runer*, 1–6. Oslo: Norsk historisk Kjeldeskriftinstitutt.
- ONP – se *Dictionary of Old Norse Prose*.
- Palumbo, Alessandro. 2020. *Skriftsystem i förändring. En grafematisk studie av de svenska medeltida runinskrifterna*. Runrön 23. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.
- Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamslexikon* [5. utgave]. Uppsala: Institutionen för språk och folkminnen, Uppsala Universitet.
- Pfaff, Alexander. 2020. How to become an adjective when you're not strong (enough)? Emergence of the weak adjectival inflection in (North) Germanic, *Nordlyd* 44 nr. 1, 19–34.
- Regesta Norvegica*. Arkivverket.
https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/regesta_felt.html (sist besøkt 17.03.2021).
- Runor*. Digital forskningsplattform: <https://app.raa.se/open/runor/search> (sist besøkt 17.03.2021).
- Rygh, Oluf. 1999. *Norske Gaardnavne. Forord og inledning* (faksimileutgave). Trondheim: Tapir forlag.
- . *Norske Gaardnavne* (serie): https://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html (sist besøkt 17.03.2021).
- Samnordisk runtextdatabas*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm> (sist besøkt 17.03.2021).
- Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug. 1997. *Norsk stadnamnleksikon* [4. utgave]. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370* [2. utgave]. Oslo: Aschehoug.
- Spurkland, Terje. 1991. *Sezt niðr ok ráð rúnar, rís upp ok fíð við*. En fonografematisk analyse av runematerialet fra Bryggen i Bergen. Doktoravhandling. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.

- Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetet i Oslo.
- The Skaldic Project*: <https://skaldic.abdn.ac.uk/m.php?p=skaldic> (sist besøkt 17.03.2021).
- Stroh-Wollin, Ulla. 2016. The emergence of definiteness marking in Scandinavia – new answers to old questions, *Arkiv för nordisk filologi* 131, 129–169.
- . 2020. *Hinn* and *hinn*: Early Icelandic as the clue to the history and etymology of two Old Scandinavian words, *Nordic Journal of Linguistics* 43, 205–228.
- Ugulen, Jo Rune. 2008. [2006]. *...alle the knaber ther inde och sædescwenne...* Ei undersøkning i den sosiale samansetjinga av den jordeigande eliten på Vestlandet i mellomalderen. Doktoravhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Zilmer, Kristel. 2018. Nye funn i gammel skatt, *Fortidsvern* 2018 nr. 1, 34–39. https://kulturminnerforalle.no/images/avdelingsnyheter_media/Finnesloftet_runer_pdf.pdf
- . 2020 (upublisert manus). Tyd disse runene! Finnesloftet og Lydva-loftet forteller.

Kristel Zilmer
Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
Postboks 6762 St. Olavs plass
NO-0130 Oslo
kristel.zilmer@khm.uio.no

Dansk Editionshistorie 2. Udgivelse af norrøn og gammeldansk litteratur. Red. Britta Olrik Frederiksen. Charlottenlund: Museum Tusulanums forlag, 2021. 896 sidor. ISBN: 978-87-635-4684-3.

Recenserad av Oliver Blomqvist

Utgivare av källtexter har gärna som ambition att ställa sig utanför historien: de är endast förmedlare av en text (eller en handskrift) ur det förflutna i sin mest ursprungliga form, med anspråk på att göra den tillgänglig för samtida läsare och forskare. Men utgivaren är också själv ett led i historien och återspeglar oundvikligen sin tids rådande vetenskapliga strömningar och ideologier. Det finns alltid teoretiska och metodologiska stridsspörsmål, falanger och aktörer, och varje utgåva utgör antingen implicit eller explicit en partsinlaga i en pågående debatt. Forskningsområdet *editionshistoria* kan därför ses som en gren av vetenskapshistorien i stort men även av idéhistorien. Editionshistorian ser de lärda och vetenskapliga utgåvorna som historiska artefakter. Betraktar man dem i ljuset av personhistoriska, institutionshistoriska eller litteratur-sociologiska upplysningar tecknar sig tidsandan vid deras tillblivelse med ny skärpa. Ställda på rad bildar de istället en teoretisk och utgivarteknisk utvecklingslinje för den vetenskapliga källpublikationen som verksamhet. Detta är i korta drag utgångspunkten för det nyutkomna verket *Dansk Editionshistorie* som i sin tur utgör kulmen av ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt med samma namn under åren 2011–2016; se vidare inledningen till band 1 (Kondrup, Troelsgård & Bloch 2021: 31–48) och projektets webbsida.¹

Vad innebär det då att skriva en ”nationell” editionshistoria? Nationalstaten är egentligen ingen given utgångspunkt för ett ämne som editionshistoria, särskilt inom en nordisk kontext. De utgåvor som band 2 i *Dansk Editionshistorie* täcker är både fornisländska, fornnorska, gammeldanska och fornskånska (de sistnämnda har under tidens gång varit en ”kastebold” mellan svenska och danska utgivare). Utgivarna själva kunde också vara såväl danskar som islänningar och normmän (vilka under en stor del av den period boken täcker visserligen ingick i danska riket), men också bl.a. svenskar, finländare, briter, tyskar och amerikaner. Omvänt kunde också danska undersåtar publicera utgåvor i andra länder. Ett gott

1. <https://danskeditionshistorie.ku.dk/> (hämtat 2022-02-26).

exempel på gränsöverskridande danskhet är den Islandsfödde Jón Helgason (1899–1986). Han tillträdde år 1927 som föreståndare för Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling i Köpenhamn och skrev sig så för all tid in i den danska källutgivningens historia. Hans första storverk (som förfärdigades under hans tid som föreståndare), en kritisk utgåva av Olav den heliges saga, utgavs dock inte i Danmark utan av norska Kjeldeskriftfondet 1930–1941. Också efter att Islands personalunion med Danmark upplöstes år 1944 framhärddade Jón som dansk utgivare. Det *danska* i den danska editionshistorien är alltså i första hand den institutionella inramningen – sällskapen, stiftelserna och förlagen.

Band 2 i *Dansk Editionshistorie* recenserar här som en enskild del, men några ord om hela verkets arkitektur kan ändå inte undvaras. I band 1 behandlas den ämnesteoritiska bakgrunden till hela verket samt utgivningen av latinsk och grekisk litteratur. En del av den danska utgivningen som tids- och språkmässigt i princip kunde ha platsat i band 2, till exempel utgivningen av danska medeltidsbrev i *Diplomatarium Danicum*, behandlas inte heller i band 2 utan i band 1. Den eftermedeltida danska litteraturen behandlas i band 3. Den som vill ha förteckningar av de utgåvor som behandlas behöver slå upp i band 4. Det är också i detta sista band som referenslitteratur och person- och sakregister till samtliga band återfinns. (För övrigt säljs inte heller banden enskilt utan tillhandahålls endast *rub og stub*).

Bland de ambitioner för verket som nämns i inledningen (Kondrup m.fl. 2021, s. 40) är att behandla utgåvorna ur ett bokhistoriskt perspektiv (böckernas fysiska utstyrsel). Det perspektivet ska inte heller försummas i denna recension. Band 2 består av 896 paginerade sidor fördelade på 28 lägg. Dess yttre mått är 16 x 24,5 x 6,1 cm och den väger 1,75 kg. Hela verket är enligt kolofonsidan tryckt på träfritt papper av typen Munken Premium Cream. Papperstillverkaren Arctic Paper anger följande på sin webbsida: ”Vi kan än i dag läsa böcker som trycktes för hundratals år sedan, tack vare den tidens goda papperskvalitet. Munken Premium Cream är inspirerat av denna genuina kvalitet och är framtaget för att bevaras till många kommande generationer.”² Detta både bakåtblickande och framsynta val av tryckmaterial är en fin klädsel för bokverket och

2. <https://www.arcticpaper.se/vara-varumarken/munken/munken-bokpapper/munken-premium-cream/> (hämtat 2022-02-24).

endast ett exempel på den detaljkänsla som präglar dess andra del (jag har ingen orsak att betvivla att det också gäller för verket i sin helhet).

Boken är uppdelad i fyra större avdelningar: Inledning, Utgivning av norrön litteratur, Utgivning av gammeldansk litteratur och till slut två Specialstudier i avgränsade ämnen. Sammanlagt har åtta författare samverkat i boken, inklusive redaktören Britta Olrik Frederiksen. I inledningen, skriven av Matthew Driscoll och Britta Olrik Frederiksen, ramas ämnet för boken in och läsaren får också en översikt över handskriftsbeståndet för fornvästnordiska och gammeldanska³ (inklusive skånska) litterära verk. Tidsmässigt är verket avgränsat till utgivningen av norrön (fornvästnordisk) och gammeldansk litteratur i Danmark från tryckkonstens intåg fram till 2015. Ämnet är således avgränsat både enligt kronologiska, geografiska, språk- och genremässiga kriterier. Boken behandlar lärda och vetenskapliga tryckta utgåvor, inklusive studentutgåvor, men inte t.ex. översättningar av fornisländska verk till nordiska nutidsspråk (såvida de inte tryckts i samma volym som primärtexten). Den bakre tidsgränsen för de texter som utgivits är satt till c:a år 800, eftersom också utgåvor av Danmarks runinskrifter inkluderats i boken. För fornnorskans del beaktas texter tillkomna före c:a 1370, som utgör en ungefärlig gräns mellan fornnorska (*gamalnorsk/gammelnorsk*) och medelnorska (*mellomnorsk*) i traditionell norsk språkhistoria. Slutet på den fornisländska litteraturen är satt till år 1550. För danskans del har utgivarna för periodiseringen rättat sig efter *Gammeldansk ordbog*, vars korpus bygger på textvittnen från och med år 1100 till år 1515. Som ”gammeldansk i videre forstand” gäller ändå perioden 800–1515. Kriterierna för vilka fornvästnordiska och gammeldanska texter som behandlas skiljer sig också. För fornvästnordiskan är det de litterära *verkens* datering som är avgörande, medan det för gammeldanskans del är de traderade textvittnenas ålder som följs, med vissa välmotiverade undantag. Endast icke-arkivaliska texter behandlas i volymen. Arkivaliska texter är närmast kamerala skrifter som räkenskaper och jordeböcker men också diplom.⁴ De icke-arkivaliska texterna delas in i två övergripande kategorier: lag-

3. Jag ansluter mig i denna text till den i verket använda danska benämningen *gammeldansk* istället för den i svenska sammanhang gängse termen *fordanska*.
4. Utgivningen av danska diplom behandlas i bd 1, s. 513–560 av Markus Hedeman och Anders Leegard Knudsen.

texter och litterära verk. I lagtexterna ingår förutom egentliga lagar också t.ex. gillesstadgor och gårdsrätter.

Den första delen av boken (efter inledningen) behandlar utgivningen av norrön litteratur. Kapitlets avsnitt är uppdelade periodvis enligt nyckelhändelser i editionshistorian. Den första perioden, skildrad av Gottskålk Jensson (s. 47–106), gäller utgåvor fram till 1772 då Den Arnamagnæanske Kommission grundas. Kommissionen grundades på det legat som stiftades av den lärde isländske handskriftssamlaren Árni Magnússon (s. 88–96), som vid sin död 1730 testamenterade merparten av sin förmögenhet till Köpenhamns universitet på det villkor att pengarna skulle användas till att producera utgåvor av handskrifterna i hans samling. Árnis sista vilja förverkligades dock med drygt 40 års dröjsmål. I perioden före Kommissionens tillblivelse var utgivningen av norröna texter långsam. I gengäld fylldes förrådshuset med foder för framtida utgivare genom flitig insamling av handskrifter från Island. Perioden kännetecknas också av en filologisk kapprustning med Sverige, vars antikvarier tävlade med Danmark både i insamling och utgivning av norröna källor.

Med inrättandet av Arnamagnæanska kommissionen genom kunglig förordning fick utgivarverksamheten en stark institutionell bas i tillägg till den enorma krigskista av handskrifter som ingick i Árni Magnússons kvarlåtenskap. Köpenhamn blev nu centrum för utgivningen av norrön litteratur. En intressant följd av detta var att kunskaper, och helst modersmålkompetens, i isländska språket blev en formlig hårdvaluta. Islänningarna stod för en stor del av den faktiska utgivningsverksamheten och kritiserade gärna fastlandsskandinaviska pretendenter som dristat sig in på deras revir för bristande språkkunskaper och filologisk kompetens. Islänningarna fungerade också som privatlärare för fastlandsskandinaviska lärda män som i öspråket såg en kvarleva av sitt eget modersmåls forna glans. Perioden från 1772 fram till 1879 (s. 207–214) skildras av Ragnheiður Mósesdóttir, som redogör för utgivare, utgivarsällskap och utgåvor och av Gottskålk Jensson, som diskuterar den lärdomshistoriska utvecklingen under perioden. Den hitre gränsen bestäms nu av grundandet av Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur (STUAGNL). Under dessa drygt hundra år är den Arnamagnæanska kommissionen primus motor. Den presterade dock inte fort nog enligt den lärda skaran som hungrade efter forntida läsestycken. Nya konkurrerande utgivare avlöser varandra under detta "editionens århundrade". I början av peri-

oden kännetecknas utgåvorna fortfarande av ett delvis naivt förhållande till källkritik och av otydliga standarder när det gäller normalisering och detaljnivå i återgivningen av källorna. Snart ska dock den nya textkritiska metoden och den vetenskapliga språkforskningen ställa sina strikta krav på utgåvorna. En central konflikt som växer fram är den mellan ”historiska” utgåvor, som syftar till att rekonstruera den mest ursprungliga texten på basis av handskriftskällorna, och de ”ortografiska” utgåvorna, där en enskild handskrift väljs ut och återges så exakt som möjligt. Bokstavstroga utgåvor och faksimiltryck av enskilda handskrifter samsas – eller kivas – med normaliserade utgåvor av komposittexter där utgivare kombinerat de bästa läsarerna från flera handskriftskällor, med varierande förankring i textkritisk metod. Inom utgivarskrået förmärks en debatt om utgåvornas mottagare och nytta – läsliga (normaliserade) utgåvor för allmänheten eller bokstavstroga handskriftsutgåvor för ett fåtal språkforskare?

Bildandet av STUAGNL år 1879 utgör startpunkten för Matthew Driscolls kapitel om perioden 1879–1936 (s. 215–312). Perioden betecknas som särdeles produktiv och som ett segertåg för de vetenskapliga editionerna, som i STUAGNL:s regi blev sammanlagt 67 stycken fram till den sista utgåvan år 1976. I kapitlet introduceras också två av den nordiska utgivarhistoriens verkliga nyckelfigurer, boktryckarsonen från Island Finnur Jónsson och prästsonen från danska Lolland, Kristian Kålund. Den sistnämnde betecknas som skicklig filolog och är kanske mest känd för sin stora katalog över det arnamagnæanska handskriftsbeståndet (utg. 1889–1894), fortfarande en flitigt använd resurs. Finnur Jónsson är välkänd för sin stora utgivarflit, men också för sin egenmäktiga utgivarpraxis, både vad gäller urval av textgrundlag och textåtergivning. Avsnittet om honom är därför särskilt givande läsning.

Perioden 1936–2015, skildrad av Odd Einar Haugen och Jonna Louis-Jensen (s. 313–485), inleds med Jón Helgasons första utgåva som ledare för den arnamagnæanska handskriftssamlingen, den första delen av *Íslensk miðaldakvæði*, en samling av senmedeltida isländsk diktning. År 1956 bildas Det Arnamagnæanske Institut, som sedermera (efter ett antal organisatoriska rockader) inlemmas i Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab vid Köpenhamns universitet. Under perioden sjösätts också nya bokserier. Här bör särskilt nämnas *Bibliotheca Arnamagnæana* med fokus på vetenskapliga avhandlingar (med eller utan tillhörande textutgåvor) och *Editiones Arnamagnæanæ* för egentliga utgåvor. Gränserna

var i praktiken inte så tydliga som intentionerna bakom de två serierna. I tillägg till dessa utkom ett flertal faksimiltryck av fornvästnordiska handskrifter. Den här typen av tryckta utgåvor har allt mera kommit att ersättas av digitala handskriftsreproduktioner på internet. Faksimiltrycken var kostsamma och trycktes endast i små upplagor som snabbt blev slutsålda. Idag hittas de lättast på välsorterade universitetsbibliotek. Även om faksimiltrycken som bokformat har utkonkurrerats av internet förtjänar inte utgåvorna i sig att magasineras bort som historiska kuriosor. Handskriftsfotografierna höll hög kvalitet – filologerna för serierna *Manuscripta Islandica* och *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile* anlätade rentav kriminalteknisk expertis för att kasta (ultraviolett) ljus över de ibland svårlästa och nötta handskrifterna. Utgåvorna innehöll också omfattande inledningar och handskriftsbeskrivningar som författades av sin tids toppnamn inom branschen. Efter en presentation av de olika bokserierna tar kapitlets huvuddel vid, en katalog där de kritiska utgåvorna behandlas en i taget i kronologisk ordning. Kapitlet avslutas med ett avsnitt med sammanfattande perspektiv på utgivningsverksamheten och den metodiska utvecklingen under perioden. Författarna har i hög grad själva varit del av den historia de skriver. I kapitlet får läsaren till exempel en kritisk granskning av flera editioner som utarbetats av en av kapitelförfattarna (Jonna Louis-Jensen) själv. Därför är det välkommet att författarna preciserar sitt förhållningssätt till stoffet i en särskild efterskrift.

Den andra huvuddelen av bandet, om gammeldansk litteratur, är indelad i två längre perioder: utgivningen fram till 1825 (skildrat av Marita Akhøj Nielsen) och från 1825 till 2015 (av Britta Olrik Frederiksen). Perioden –1825 är liksom för den norröna utgivningens del inte späckad med boktitlar, och någon vetenskaplig utgivning i modern mening är det inte heller tal om. Det finns dock en enorm skillnad i utförande mellan t.ex. Gotfred af Ghemens utgåvor av den danska rimkrönikan (1495 och 1508) och den rättslärdede Peder Kofoed Anchers utgåvor av danska medeltidslagar (1769–1783). Ancher – som i första hand var rättshistoriker, inte filolog i egentlig mening – rosas särskilt för sitt källkritiska förhållningssätt och sina för sin tid noggranna utgivningsprinciper. I perioden utkom också en första utgåva av danska runinskrifter genom Ole Worms insatser, en edition av utvalda texter ur Codex Runicus (1642), som lyfts fram som särskilt akribisk i sin återgivning av handskriften även om den

lider av vissa tidstypiska brister, både feltranslittererade runtecken och tekniska brister i sättningen av dessa.

Perioden från c:a 1825–2015 redovisas av Britta Olrik Frederiksen i ett avsnitt som till sin omfattning kunde ha utgjort en bok i sig (s. 537–808). Kapitlet är vidare indelat i tre perioder: 1825 till 1879 (läsare med gott sifferminne kommer ihåg att det senare är årtalet då sällskapet STUAGNL stiftades), 1879 till 1911 (då Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, DSL grundades) och slutligen 1911 till c:a 2000. I kapitlet möter vi delvis samma sällskap, metodologiska och teoretiska frågor och utgivare som är bekanta från den norröna delen av boken. Men den danska utgivningen har också sina egna portalfigurer. Den som lotsar in perioden efter 1825 är Christian Molbech. Han inledde år 1825 en ”kampanj” för utgivning av gammeldansk litteratur och under samma årtionde utkom genom hans försorg en triptyk av den danska medeltidslitteraturens centrala verk: *Den Danske Rimekrønike efter Gotfrid af Ghemens Udgave af Aaret 1495* (1825), efterföljt av *Henrik Harpestrengs Danske Lægebog* (1826) och *Den ældste danske Bibel-Oversættelse* (1828). Den historisk-komparativa språkvetenskapens blomstring i samma tidsperiod gjorde att utgivningen av gamla språkmonument blev synnerligen önskvärd. De under denna tid stiftade utgivnings-sällskapen samlade till sig ett kollektiv av hugade utgivare. Det nordiske Literatur-Samfund tog från och med 1847 över Molbechs stafettpinne och stod sedan under en tid för huvudparten av gammeldanskutgivningen. Sällskapet förde dock från 1860-talet framåt en tynande tillvaro och ersattes till slut av STUAGNL. År 1879 stiftade också Köpenhamns universitet sitt eget utgivnings-sällskap, Universitets-Jubilæets danske Samfund (UJDS) för att fira sin då 400-åriga historia. Dessa två institutionella aktörer kom sedan att dominera utgivningen fram till 1911 när Det Danske Sprog- og Litteraturselskab såg dagens ljus på initiativ av den energiska filologen Lis Jacobsen. DSL:s första stora åliggande var intet mindre än en definitiv kritisk utgåva av Danmarks gamla landskapslagar (*Danmarks gamle Landskabslove, DgL*). Projektet var sedan länge påtänkt och rentav påbörjat under slutet av 1800-talet, men de dåvarande filologerna blev modfällda inför det massiva uppdraget – handskrifterna till lagarna räknas i hundratal och är genom genomgripande kontaminationer och omarbetningar nästintill omöjliga att ordna i stemman – och gav upp. Nystarten i DSL:s regi ledde visserligen till faktiska utgåvor men också till haverade relationer och bittra strider mellan alla inblandade. Avsnittet om ut-

givningen av DgL (s. 636–665) liknar i sin brutalt detaljrika skildring av uppdragets omöjlighet närmast en utbränd akademikers ångestdröm. Ett belysande exempel på svårigheten i att redovisa källunderlaget för de gamla danska lagarna ges i en illustration ur DgL 1:2 på sid. 657. På den avbildade boksidan finns endast 23 grafiska ord (på två rader) av egentlig editionstext. Resten av sidan tas upp av 41 skräckinjagande rader av tätskrivna kritisk apparat för att redovisa för andra läsarter till dessa 23 ord i övriga handskrifter. Bland DSL:s övriga utgivarverksamhet bör serierna *Middelalderens danske Bønnebøger*, *Danske Folkebøger* och *Danmarks gamle Ordsprog* också nämnas. 2000-talet behandlas endast kort i en utblick mot framtiden med fokus på den pågående digitala nyutgivningen av danska medeltidstexter. Avsnittet avslutas med en diskussion om editionsfilologins tillstånd idag.

Slutligen innehåller boken två specialstudier som från var sitt håll flankerar bandets fokusområden. Gottskålk Jensson skriver om det isländska tryckeriet vid biskopssätet i Skálholt som under en kort period i slutet av 1690-talet utmärkte sig genom ambitiösa utgåvor av fornisländska sekulära texter. Trycken skiljde också sig från de samtida fastlandsdanska utgåvorna genom att inte tillhandahålla danska eller latinska översättningar. Utgåvorna var således primärt riktade till isländska läsare, för vilka källtexten i princip var omedelbart tillgänglig. Anne Mette Hansen skildrar i sin specialstudie turerna kring utgivningen av *Middelalderens danske Bønnebøger* (under åren 1911–1982). Bokserien ges redan tidigare i band 2 en grundlig kritisk behandling i Britta Olrik Frederiksens kapitel (s. 675–685). Specialstudien ger istället utgivarnas perspektiv och ett kronologiskt ordnat verksamhetsporträtt av serien. Studien har viss allmän giltighet för hela volymen i det att den ger en inblick i vad som händer i kulisserna bakom sådana utgivningsprojekt som resten av boken kryllar av. Förutom globala recessioner och världskrig sätter den skiftande medarbetarskaran, den kortvariga och oförutsägbara finansieringen och de ständigt föränderliga utgivningsplanerna och -praktikerna käppar i hjulen för filologerna.

I den ovan givna genomgången av bokens innehåll har jag närmast fokuserat på den institutionella inramningen, viktiga årtal och nyckelpersoner inom den danska editionshistorien. En sådan genomgång gör dock inte boken full rättvisa. Kärnan i boken är nämligen ett sorgfälligt skärskådande av utgåvorna, deras handskriftsunderlag och textrepresentation. Återkommande får vi veta om den och den utgåvan innehåller stemman

över handskrifter, anger upplösta förkortningar i kursiv eller är trogen originalkällans interpunktion med mera. Läsaren får också veta om forskningsläget utvecklats i efterhand vad gäller värderingen av de textvittnen utgåvorna baserats på. Utgåvornas reception i sin samtid och eftertid i bredare bemärkelse redovisas också, i den mån sådana upplysningar finns att tillgå. Detta är synnerligen angeläget för forskare som står i valet och kvalet mellan konkurrerande editioner. Man kan bara föreställa sig vilket detektivarbete som krävts för att hitta alla de otaliga recensioner av utgåvorna i alla nordiska, franska, tyska eller amerikanska facktidsskrifter som redovisas. Då det dessutom för danskans och det norrönas del saknas en samlad elektroniskt sökbar resurs i stil med *Fornsvensk bibliografi* häpnas man över fångsten av litteraturhänvisningar i delbandets rikhaltiga fotnoter. Man blir också påmind om att utgåvorna bildar ett intertextuellt nätverk. I kapitlet redovisas noga när en viss utgåva tjänat som modell eller tvärtom som varnande exempel för andra utgåvor. Till exempel kunde redaktionen för *Danmarks gamle Landskabslove* (som utgavs häftesvis 1920–1962) bygga på det arbete som redan utförts av Carl Johan Schlyter för de svenska landskapslagarnas del. Biografisk och självbiografisk litteratur har också konsulterats flitigt. Författarna har till och med dykt ned i utgivarsällskapens arkiv och läst stiftelsesbrev, korrespondens och mötesprotokoll för att belysa källutgivningens yttre villkor och utgivarnas bevekelsegrunder.

Även om närbilderna är mest framträdande i boken zoomas det ibland ut till större tematiska landskap. Inte minst utgör den danska fornskriftsutgivningens roll i skapandet av nationell sammanhållning ett sådant tema. Valet att ge ut den medeltida norska Kungaspegeln (*Konungs skuggsjá*) år 1768 tjänade till att konsolidera Danmarks ideologiska makt över Norge (s. 47). Förlusten av hertigdömet Slesvig till Tyskland år 1864 sammanträffade med en utgåva av danska runinskrifter från Sönderjylland. I förordet vinnlägger sig utgivaren särskilt om att beskriva Slesvig som ett sedan urminnes tider nordiskt område i ljuset av de bevarade runinskrifterna (s. 567–568, 625–626). 700-årsutgåvan av *Jyske lov* år 1941 utgjorde för sin del ett slags motståndshandling till den rådande nazistiska ockupationen av Danmark. I samband med utgåvan trycktes också ett särskilt minnesblad med den odödliga devisen ”Med lov skal man land bygge” som spikades på väggar i alla danska skolor (s. 747).

Eftersom bokens huvudfokus ligger på enskilda utgåvor är den inte särskilt ägnad som pärm-till-pärm-läsning, vilket knappast heller varit

avsikten. Men med tanke på just detta närfokus på utgåvorna kan några smärre kritiska anmärkningar riktas till volymens (och i viss mån hela bokverkets) allmänna uppbyggnad. Verkets fjärde band ger visserligen en förteckning över de enskilda utgåvorna som behandlats i band 2 men inga sidhänvisningar till var i boken man kan läsa om dem. Om man till exempel vill förkovra sig i *Landnámabóks* utgivningshistoria på dansk grund får man istället leta för hand. Möjligen kan man här se en liten spretighet i bokens fokus. Den är disponerad som ett historiskt verk i kronologisk ordning, med underavsnitt som behandlar enskilda utgivare och utgivarsällskap. Under dessa rubriker döljer sig dock i all huvudsak en kritisk utvärdering av enskilda utgåvor. Mest lyckat hade kanske varit att för hela bandets del eftersträva en sådan disposition som ges i Odd Einar Haugens och Jonna Louis-Jensens kapitel om utgivning av norröna texter 1936–2015. I det får läsaren först en historisk överblick av den aktuella perioden och en genomgång av de institutioner, förlag och personer som varit verksamma samt en överblick över centrala skriftserier. Först därefter följer ett separat avsnitt med ”De enkelte kritiske udgaver” ordnade i kronologisk ordning under egna rubriker. Denna disposition är prydlig och hjälpsam för läsaren. Ett sådant redovisningssätt är kanske ändå bättre ägnat för de senare perioderna, eftersom utgåvorna från dem i högre grad används än i dag av forskare.

Dessa ytterst små randanmärkningar ska ändå inte få kasta någon skugga över bandets förtjänster. I ett verk med flera samverkande författare och återkommande motiv finns det stor risk för upprepningar och överlappningar. De enskilda författarna och huvudredaktören Britta Olrik Fredriksen ska därför ha beröm för att så sällan är fallet i föreliggande bok. Arbetsfördelningen mellan medarbetarna har av allt att döma varit tydlig och rågångarna mellan avsnitten är skarpa. Där teman eller motiv ändå upprepas har läsaren stor hjälp av generösa korshänvisningar till andra kapitel och band. Boken är också prydd med ett stort antal illustrationer ur trycksidor på de äldre utgåvorna. I andra bandet av *Dansk Editionshistorie* finner läsaren en skildring av både de stora utvecklingslinjerna i utgivningen av norröna och gammeldanska texter i Danmark och en täckande katalog över utgivna verk med kritiska kommentarer om deras användbarhet. Det är bara att tacka och ta emot. För forskare som arbetar med forna nordiska texter är boken från och med nu en självskrivna referenspunkt vad beträffar den danska utgivningsverksamheten.

Referenser

Kondrup, Johnny, Christian Troelsgård & David Bloch. 2021. *Dansk Editions­historie 1. Udgivelse af græsk og latinsk litteratur*. Charlottenlund: Museum Tusulanums Forlag.

Oliver Blomqvist
Södertörns högskola
Institutionen för kultur och lärande
SE-141 89 Huddinge
SVERIGE
oliver.blomqvist@sh.se

Referat fra årsmøte i Bymålslaget torsdag 10. februar 2022

Til stede: Hans-Olav Enger, Kjersti Wictorsen Kola, Urd Vindenes og Andreas D. Haraldsrud.

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud

Godkjenning av innkalling og dagsorden

Haraldsrud delte ut dagsorden. Innkalling og dagsorden blei godkjent.

Årsrapport for 2021

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Regnskap for 2021

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Økonomien i laget er stabil. Regnskapet blei godkjent.

Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene for 2021 har vært Hans-Olav Enger og Ingvil Brügger Budal. Tilgangen på stoff har vært svært god i 2021. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Drøfting av virksomheten i tida framover

Virksomheten dreier seg stort sett om Maal og Minne, og på nettsidene til Bymålslaget promoterer vi tidsskriftet. Vi satte som mål å utvide de historiske tekstene om laget og tidsskrifter på nettsidene i

REFERAT FRA ÅRSMØTE I BYMÅLSLAGET TORSDAG 10. FEBRUAR 2022

løpet av 2022. Lederen av laget skal lede dette arbeidet. Lederen skal også undersøke boklageret til Bymålslaget i P. A. Munchs hus på UiO og se om noe kan gis bort eller kastes.

Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2022. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig.

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Urd Vindenes

Kasserer: Andreas Drolsum Haraldsrud

Øvrig styre: Ragnhild Eik, Kjersti Wictorsen og Anu Laanemets.

Varamedlemmer: Ingen valgt.

Revisor: Botolv Helleland

Valgkomite: Styret

Møtet slutta klokka 18:30

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud